

Д. М. ТОМАС
БЕЛИЯТ ХОТЕЛ

Превод от английски: Людмила Костова, Георги Рупчев, 1991

chitanka.info

*Отхранихме сърцето с фантазии и
клетото стана така жестоко, повече смисъл
има враждата от любовта ни...*

У. Б. Йейтс,

„Размисли по време на гражданска война“

БЕЛЕЖКА НА АВТОРА

Никой не би могъл да броди дълго из царството на хистерията, което е „теренът“ на този роман, без да открие там величествената фигура на Зигмунд Фройд. Всъщност Фройд става едно от действащите лица в качеството си на откривател на великия и прекрасен модерен мит на психоанализата. За мен „мит“ е поетичен и драматичен израз на скрита истина. Като поставям този акцент, не целя да хвърля сянката на съмнението върху научната валидност на психоанализата.

Ролята, която Фройд играе в това повествование, е изцяло измислена. Обаче въобразеният от мен Фройд се придържа към общоизвестните факти от живота на истинския Фройд, а аз понякога цитирам негови трудове и писма *passim*^[1]. Писмата от пролога и всички пасажки, отнасящи се до психоанализата (включително и част III, която приема литературната форма на изследване на Фройдова пациентка), нямат фактологическа основа. На читателите, непознати с оригиналните изследвания от този вид (а те, освен всичко друго, са и великолепни литературни творби), се препоръчват томове III, VIII и IX на „Пеликън Фройд Лайбръри“ („Пенгуин букс“, 1974–9).

Д.М.Т.

[1] На много места (лат.). — Бел.прев. ↑

ПРОЛОГ

Хотел „Стандиш“,
Устър, Масачузетс,
САЩ 8 септември 1909 г.

Скъпа Гизела,

Прегръщам те силно и горещо от Новия свят! Покрай пътуването, гостоприемството, лекциите, почестите (оказвани, естествено, най-вече на Фройд и в по-малка степен на Юнг) на човек направо не му остава време да си обърше носа и в ума ми цари абсолютен хаос. Ала повече от ясно е, че Америка гори от желание да приеме нашето движение. Брил и Хол^[1] са чудесни хора и всички в Кларк Юнивърсити ни обсипват с любезност и комплименти. Фройд изненада дори и мен с блестящите си способности: изнесе пет лекции без каквито и да било бележки, като ги подготвяше непосредствено преди това, по време на половинчасовите си разходки с мен. Надали има нужда да добавям, че направи неотразимо впечатление. Юнг също изнесе две хубави лекции за собствената си работа, без да спомене нито веднъж името на Фройд! Макар че като цяло ние тримата се погаждаме чудесно, при някои по-трудни обстоятелства (включително, смея да кажа, при пристъпите на стомашно разстройство в Ню Йорк...!) между Юнг и Фройд се усеща известно напрежение. Но за това ще ти пиша повече след малко.

Ти сигурно искаш да ти разкажа за пътуването ни. Беше чудесно, но не видяхме почти нищо! Почти веднага се спусна гъста лятна мъгла. Всъщност беше доста впечатляващо.

Особено Юнг бе завладян от идеята за едно „праисторическо чудовище“, носещо се към целта си през дневната тъма, и имаше чувството, че се потапяме в най-

дълбоката древност. Фройд му се присмиваше, че е християнин и следователно склонен към мистицизъм (според него евреите не са жертви на подобна склонност!), но и той призна, че идеята донякъде го привлича, като гледа пустия прозорец на кабината и слуша онова, което сам нарече „любовния призив на алармените сирени“. Изплувалият от този мрак Ню Йорк ни се стори още по-величествен и невероятен. Брил ни посрещна и ни показа много чудесни неща, но нито едно не можеше да се сравни с движещите се картини, наречени кино! Намерих ги много забавни въпреки печалното състояние на стомаха си — представяха главно комични полицаи, които преследват по улиците още по-комични престъпници. Сюжетът е доста простичък, но все пак хората се движат по твърде убедителен и правдоподобен начин. Мисля, че това не направи особено впечатление на Фройд.

Да, трябва да ти разкажа и една твърде необичайна случка в Бремен от навечерието на отпътуването ни. Бяхме изключително доволни, че успяхме да се съберем и, естествено, се вълнувахме от предстоящото приключение. Фройд ни покани на обяд в един много луксозен хотел и ние убедихме Юнг да отстъпи от привичното си въздържание и да пийне вино с нас. Може би защото не е свикнал да пие, той стана неимоверно приказлив и експанзивен. Насочи разговора към телата, намерени в едно торфено блато някъде из Северна Германия. Смята се, че това са тела на праисторически хора, мумифицирани под въздействието на хумусната киселина в блатната вода. Явно хората са се удавили в блатата или са били погребани там. Е, донякъде беше интересно или по-скоро щеше да е интересно, ако Юнг не говореше само за това през цялото време. Накрая Фройд на няколко пъти избухна: „Защо толкова ви интересуват тези тела?“ Юнг беше все така прехласнат от тази история, а Фройд се свлече от стола си в несвяст.

Горкият Юнг ужасно се разстрои от този обрат на нещата, а и аз също. Той по никакъв начин не можеше да

разбере къде е сгрешил. Когато дойде на себе си, Фройд го обвини, че искал да се отърве от него. Юнг, разбира се, категорично отхвърли това. А той действително е мил и весел компаньон, много по-приятен е, отколкото предполагат очилата му със златни рамки и късо подстриганата му коса.

Друго кратко разногласие възникна на кораба. Забавлявахме се (в мъглата!), като взаимно си интерпретирахме сънищата. Юнг беше заинтригуван от един сън на Фройд, в който балдъзата му (Мина) трябва да хвърля снопи по време на жътва като селянка, докато жена му не прави нищо и само я гледа. Юнг прояви известна нетактичност, като настояваше за повече информация. Той даде да се разбере, че според него сънят е свързан с нежните чувства на Фройд към по-малката сестра на жена му. Изумих се, че знае толкова много за семейните проблеми на Фройд. Естествено, Фройд много се притесни и отказа (както самият той се изрази) „да рискува авторитета си“, като разкрие нещо по-интимно. Юнг сподели с мен по-късно, че поне в неговите очи в този момент Фройд загубил авторитета си. Обаче мисля, че успях да загледа нещата и те отново са в добри отношения. Но известно време се чувствах като рефер на състезание по борба! Много трудно ми беше. Не споделяй това с никого.

Моят собствен сън (единственият, който можах да си спомня) беше за някакво дребно разочарование от детството ми. Разбира се, Фройд с лекота откри, че се отнася за теб, скъпа моя. Той видя най-главното: моите опасения, че решението ти да не се развеждаш, преди дъщерите ти да са се омъжили, е форма на самозалъгване и че ти не желаяш да увенчаем дългогодишната си връзка с трайния съюз на брака. Е, на теб са ти известни моите страхове и винаги си се старала да ги разсееш, но както виждаш, аз не можех да не ги сънувам по време на раздялата ни (и вероятно под въздействието на онази потискаща морска мъгла). Както винаги, Фройд много ми помогна. Предай на Елма, че е трогнат от добрите

пожелания и е много доволен, че тя вижда толкова голяма полза от анализата си при него. Той изпраща почитанията си и на теб. Освен това каза на шега, че ако майката е равна на дъщерята по чар и ум (уверих го, че е така!), то аз съм за завиждане... Зная, че е така! Горещо прегърни и целуни Елма от мен и предай почитанията ми на мъжа си.

Другата седмица смятаме да посетим Ниагарския водопад и това според Фройд ще е най-голямото събитие в цялото ни пътешествие. А след по-малко от две седмици ще отплаваме с „Кайзер Вилхелм“. Излиза, че ще си бъда в Будапеща едва ли не преди да си получила писмото ми. Не мога да ти опиша как жадувам да ме прегърнеш за добре дошъл. Междувременно те целувам и (о, Господи!) правя нещо много по-лошо много по-добро в сънищата си.

Вечно твой
Шандор Ференци^[2]

„Берггасе“ 19, Виена
9 февруари 1920 г.

Скъпи Ференци,

Благодаря Ви за съболезнователното писмо. Не зная какво повече може да се каже. В продължение на няколко години се подготвях за загубата на синовете си, а сега стана така, че загубих дъщеря си^[3]. Понеже не съм ни най-малко религиозен, нямам кого да обвиня и зная, че няма кому да се оплача. „Низът от войнишки задължения безсменни“ и „приятната привичка да бъдем“ ще се погрижат нещата да тръгнат както преди. Сляпа необходимост, няма подчинение. Дълбоко в себе си усещам болезнена нарцистична рана, която никога няма да заздравее. Жена ми и Анерл^[4] са ужасно разстроени по един много по-човешки начин.

Не се тревожете за мен. Аз съм си същият, само малко поуморен. *La seance continue*^[5]. Днес трябваше да прекарам повече време, отколкото можех да си позволя, в Общата виенска болница като член на комисията за

разследване на оплакванията на травмираните от войната. Повече от всякога се чудя как някой може да си мисли, че подлагането на тъй наречените симуланти на електрошокове би ги превърнало в герои. Неминуемо, щом се върнели на бойното поле, страхът им от електрическия ток отстъпвал пред страха от непосредствената заплаха. Прочие, подлагали ги на още по-силни електрошокове — и така нататък, без всякакъв смисъл. Поради липса на доказателства съм склонен да оправдая Вагнер-Яурег, но въобще не мога да гарантирам за някои негови подчинени. Никога не се е отричало, че в германските болници има случаи на смърт по време на електрошоковете, а също и самоубийства вследствие на тях. Твърде рано е да се каже дали виенските клиници са се поддали на онази типично германска склонност, която би могла да се изрази с изречението: „Да постигнем целта си дори и по най-безжалостния начин!“ Ще трябва да представя доклад до края на месеца.

Усетих също така прилив на желание да се върна към труда си „Отвъд принципа на удоволствието“ (който бях поизоставил), с нарасналото убеждение, че съм на прав път, като приемам наличието на инстинкт към смъртта, посвоему също така могъщ, както и либидото (макар и поскрит). Една моя пациентка, млада жена, която страда от тежка хистерия, току-що „роди“ писания, които, изглежда, подкрепят теорията ми. В тях ексцесиите на либидната фантазия се съчетават с болезнена пристрастеност към ужасите на смъртта. Като че ли Венера се е огледала в огледалото си и е видяла там лика на Медуза. Може би в изследванията си прекомерно наблягахме на сексуалните импулси и сега сме в положението на моряк, който се натъква на скали в заобикалящия го мрак, защото погледът му е бил прикован единствено във фара.

На нашия конгрес през септември вероятно ще изнеса доклад върху някои аспекти на тази тема. Уверен съм, че новата ни среща ще повдигне духа на всички ни след тези ужасни, обезверяващи години. Чух, че Абрахам^[6]

смята да прочете доклад за кастрационния комплекс при жените. Според мен Вашите идеи за развитието на активна терапия в психоанализата са прекрасен предмет за дискусия. Все още не съм убеден, че „може да се постигне много повече при пациентите, ако им се даде достатъчно от онази любов, за която са копнели като деца“, но ще изслушам аргументите Ви с интерес.

Съпругата ми също Ви благодари за вниманието, което проявихте към нас.

Ваш
Фройд

„Берггасе“ 19, Виена
4 март 1920 г.

Скъпи Закс^[7],

При все че много ще липсват на колегите си в Швейцария, мисля, че е свършено правилно да отидете в Берлин. След няколко години Берлин ще стане център на нашето движение, не се съмнявам в това. С Вашия ум, ведър оптимизъм, сърдечност и широка култура Вие сте идеалният човек за подготовката на бъдещи аналитици, независимо от опасенията Ви, че нямате достатъчно клиничен опит. Имам пълна вяра във Вас.

Позволявам си да Ви изпратя като „прощален подарък“ (макар и да се надявам, че не се прощаваме задълго) един малко необикновен „дневник“, който „роди“ моя пациентка, млада и свършено порядъчна жена, след като беше на минерални бани в Гащайн. Замина от Виена слаба и се върна доста напълняла, веднага след което ме „ощастливи“ с писанията си. Чистопробно мнимо раждане! Беше на почивка с леля си и едва ли има нужда да добавям, че изобщо не се познава със синовете ми, макар че може и да съм ѝ споменавал, че Мартин беше военнопленник. Няма да Ви отегчавам с подробности по нейния случай, но ако нещо въздейства на артистичната Ви чувствителност, ще съм Ви признателен, ако ми го посочите. Младата жена

е прекъснала многообещаващата си музикална кариера: „стиховете“ ѝ всъщност бяха написани между петолинията на клавира на „Дон Жуан“... Това, разбира се, е копие от целия ръкопис (останалата част от оригинала беше на ученическа тетрадка), което тя с голямо удоволствие ми приготви. Би могло да се приеме, че копието е плацентата и затова няма нужда да ми го връщате.

Ако съумеете да се абстрахирате от вулгарните изрази, които болестта е изтръгнала от това иначе свенливо и дори прекомерно съдържано момиче, може би ще намерите пасажи, които ще Ви харесат. Говоря като човек, който познава раблезианския Ви темперамент. Не се притеснявайте, приятелю, никога не съм се дразнил от него! Ще ми липсват еврейските Ви вицове — както знаете, тук, във Виена, всички са ужасно сериозни.

Надявам се да Ви видя в Хага през септември, ако не и по-рано. Абрахам обещава доклад за кастрационния комплекс при жените. Сигурно изобщо няма да се церемони. Но все пак той е солиден и почтен. Ференци ще се мъчи да оправдае ентузиазма, с който напоследък се целува с пациентките си.

Къщата ни продължава да е празна без нашето „родено в неделя“^[8] дете, макар че откакто се ожени, я виждахме по-рядко. Но стига за това.

Със сърдечни поздрави

Ваш
Фройд

Берлинска поликлиника
4 март 1920 г.

Скъпи и уважаеми професоре,

Извинете ме за картичката. Реших, че е в духа на „Белият хотел“ на Вашата млада пациентка. Моля, приемете благодарностите ми за подаръка! Той направи пътуването ми във влака (отново съвсем на място!) бързо и интересно. Боя се, че мислите, които породи у мен, са

елементарни. Фантазията ѝ ми се струва като райската градина преди грехопадението — не че там не е имало любов и смърт, а просто не е съществувало време, което да им придаде смисъл. Новата клиника е чудесна. Уви, в нея не текат мед и мляко, както в белия хотел, но затова пък се надявам да се окаже много по-трайна от него.

Ще Ви пиша писмо, щом се устроя.

Сърдечно Ваш
Закс

„Берггасе“ 19, Виена
18 май 1931 г.

До Секретаря
на Комитета за стогодишнината
от смъртта на Гьоте
Градски съвет — Франкфурт

Уважаеми г-н Кун,

Извинете ме, задето забавих толкова дълго отговора на любезното Ви писмо. Междувременно обаче не бездействах в моментите, в които здравето ми позволяваше да работя, и изследването ми е готово. Бившата ми пациентка няма нищо против да публикувате и нейните съчинения, поради което ги прилагам. Надявам се, че няма да Ви смутят нецензурните изрази, които се срещат на места в доста слабичките ѝ стихове, както и по-прикритите, но все пак порнографски описания в разширения вариант на фантазията ѝ. Би следвало да се има предвид, че: а) тогава авторката им страдаше от тежка сексуална хистерия и б) съчиненията принадлежат към областта на науката, където принципът *nihil humanum*^[9] се радва на всеобщо одобрение и приложение. Всъщност той се приема в не по-малка степен и от поета, който съветва читателите си да не се боят и да не отвръщат очи от „онова, което незнайно или пренебрегнато от хората броди в нощта из лабиринта на сърцето“^[10].

[1] Станли Хол (1844–1924) — американски психолог. По негова инициатива Фройд е поканен да чете лекции в САЩ, където психоанализата за пръв път получава признание. Брил е негов колега. — Бел.прев. ↑

[2] Шандор Ференци (1873–1933) — унгарски психиатър. Колега и близък приятел на Фройд. Между тях настъпва известно охлаждане в края на 20-те години заради специфичните особености на използваната от Ференци терапия. — Бел.прев. ↑

[3] Става дума за дъщерята на Фройд Софи Халберщат, която почива на двадесет и шест години в Хамбург на 25 януари 1920 г. — Бел.прев. ↑

[4] Ана Фройд — най-малката дъщеря на Фройд, която той шеговито нарича своя Антигона. Тя става последователка на баща си, както и негова говорителка, когато той е вече жертва на раковото си заболяване и не е в състояние да чете лекции или да произнесе речи на публични места. — Бел.прев. ↑

[5] Сеансът продължава (фр.) — Бел.прев. ↑

[6] Карл Абрахам — последовател на Фройд, свързан с кръга около психоаналитичното издание „Имаго“. — Бел.прев. ↑

[7] Ханс Закс — привърженик на психоаналитичните виждания на Фройд, редактор на „Имаго“, автор на книга за Фройд, озаглавена „Фройд — учителят и приятелят“. — Бел.прев. ↑

[8] Дословен превод на немското „Sonntagskind“, чието преносно значение е „щастливец“, „късметлия“. — Бел.прев. ↑

[9] „Нищо човешко“ (лат.) от „Нищо човешко не ми е чуждо“. — Бел.прев. ↑

[10] Препратка към стихотворението на Гьоте „Към луната“. В контекст, близък до горния, Фройд се позовава на същото произведение в своята „Реч във франкфуртския дом на Гьоте“. — Бел.прев. ↑

I

ДОН ЖУАН

I

Сънувах, че дървета рухват в бурята зловеща,
бях там, един пуст бряг зададе се насреща,
умирах си от страх, побягнах, бях безсилна,
там имаше капак, не можех да го вдигна.
Историята със сина Ви почна
в един пътуващ нейде влак, по-точно
в тунела той провря ръка между бедрата
ми и дъхът ми секна, властна бе ръката,
отведе ме край езеро високо в планините,
хотелът беше бял, смарагдови — водите,
бях цяла пламнала, та как да спра тогава,
с разтворени бедра — какво ще ме застави
да дръпна роклята надолу, да отблъсна
ръката му и пъхнатите в мене пръсти —
два, после три. Кондукторът изтри стъклата,
поспря, надзърна вътре, продължи нататък
из влака, пръстите опипващи си спомням
как ме изпълваха с желание огромно,
той ме подкрепяше по стълбите, намерих
приемната, където спеше портиерът,
и грабнах ключа и нагоре се затичах,
усещах влага по бедрата да се стича,
дори не се съблякох, бе небето синьо,
щом приближи нощта, бял вятър се издигна,
дошъл бе от заснежени върхове и ледници
и без да станем от леглото близо седмица,
Професоре, там ме разчекваше синът Ви,

*съсипана, чак днес на себе си аз идвам,
ще можете ли да помогнете, кажете,
Професоре, ще можете ли да ме разберете?*

*Бе, струва ми се, втората ни нощ,
когато задуха твърд и режещ като кремък вятър,
от лятната пагода покривът се свлече,
вълните придойдоха, давеха се вече
и чувахме как тичат келнери и гости,
държеше той гърдата ми, а после
зърното се поду под устните му впити,
крещяха хора във и тръшкаха вратите,
като че бяхме там на кораб бял в морето,
той продължаваше да смуче без почивка,
доплака ми се чак, зърната ме боляха,
разтеглени от ненаситните му устни,
поред ги смучеше, подуха се и двете,
май някакви прозорци се строшиха,
той ме изчука пак, а горе в планините
са едри като кленови листа звездите,
сияят чисти, можете ли си представи
как падат в езерото, чухме пак гълчава,
съзвездието Лъв звездите си удавя,
един от пръстите му в миг прилепна плавно
до хуя му, аз бях достатъчно широка
и шеметът кръстоса се във сто посоки,
извличаха телата, чухме как ридаят,
в тъмата пръстът му ме разрани накрая,
бе стигнал чак до дупката на моя задник.
Погалих с нокът мястото, където членът,
надебелял и сякаш чужд, се беше скрил във мене,
светкавица проблесна — криволица бяла,
преминала за миг и мигом отлетяла.
Преди гърмът да се стовари над хотела,
отново тъмнината всичко бе превзела
и май билиардната се беше наводнила.
Той дълго все не можеше да се изпразни,*

прекрасно бе. Сега когато Ви разказвам,
Професоре, аз цялата се изчервявам,
а не изпитвах даже капка срам тогава
и виках, час след като взе да ме оправя,
врати се тръшкат, чухме, сигурно телата
от езерото внасяха, а онзи вятър
бе още много силен, тъй заспахме
и здраво другия насън държахме.
Съвсем бе черна, помня, котката спасена,
почти се сливаше с елховото зелено,
стояхме голи на прозореца и в мрака
една ръка полека ровеше в листака,
дошла бе там след наводнението вече,
усетих нея ноц как струйка кръв потече,
той ми показва разни снимки, аз попитах:
„Ами ако почервенеят в миг елите?“
Не казвам, че стояхме само във леглото,
облякохме се щом свалиха тази котка
и слязохме да хапнем, дансингът — в средата,
аз губех равновесие сама по стъпалата
и сякаш роклята ми мигом се разкъса,
почувствах полъх свеж, а роклята бе къса,
отблъсках уж ръцете му неуморими,
„Как да не те докосвам, рече той, кажи ми,
аз трябва, моля ти се, много ти се моля“,
усмихваха се скришом двойките околни,
облиза пръстите си, те лъщяха свити,
ръката гледах как отрязва тлъстините
и хукнахме към храстите, ветрец безгласно
погали кожата ми, бе така прекрасно,
не чувахме хотелския оркестър вече,
но сякаш цигани засвириха далече,
утробата ми, както от кръвта бе свита,
той просто пръсна през ноцта, а пък звездите —
тъй едри,
че не стигна място за луната
и сякаш падаха звезди при нас, в кревата,

край езерото бе мъждива светлината,
понякога над нас светкавици внезапни
проблясваха над бялата планинска шапка.

II

Един цял ден прислугата оправяше кревата.
Излязохме от белия хотел щом пукна се зората
и с яхта плувахме над езерната бездна.
От ранина, та чак додето взе денят да чезне,
там плувахме — три мачти под платното бяло.
Навря синът Ви в мен под нашето одеяло
изцапана ръка до китката, пък ето —
синееше, съвсем безоблачно небето.
Хотелът бял преливаше в зелените дървета,
а те се сливаха с безкрая на морето.
„Еби ме, моля те, му казах аз отново.
Не ме е срам.“ Бе само слънцето виновно.
А нямаше къде да легнем в този кораб.
Там бе навсякъде претърпкано със хора —
ядяха, пиеха и искаха да видят
нас — скрити под одеяло двама инвалиди.
Тогавя сякаш треска почна да ме дави
от непрекъснатия напор на сина Ви.
Професоре, той действаше като бутало —
напред-назад. Едва бе слънцето залязло,
но всички гледаха не пурпурния залез,
а как сто огнени езика като хали
изскачаха от белия хотел, отдето
сред боровите лумна огън до небето —
едно крило гореше, всички се тълпяха
на корабния нос и гледаха с уплаха.
Синът Ви дръпна ме отгоре си, проникна
внезапно в мене, бе тъй сладко, виках,
но кой ще чуе в тази суматоха?
Видяхме хората как падат и как скачат
от най-високите етажи на хотела.
Тъй друсах се додето се изпразни в мене.

Тела висяха край хотела овъглени.
Той се надърви пак, нахвърлих се отново
и, знайте, беше блаженство върховно,
крилото изгоря, чак виждаха се стаи,
но как е почнало кой можеше да знае?
От слънцето е, каза някой, сякаш с леща
подпалва още влажните чаршафи през стъклата
или прислужничките (пушенето беше забранено)
запалили и са заспали уморени,
или пък планината е послужила за луна.

Не мигнах тази нощ, така бях разранена,
че мислех си — разкъсано е нещо в мене.
Дълбоко в мен остана цяла нощ синът Ви,
бе нежен, не помръдна. Близките си мъртви
оплакваша жените на широката веранда.
Какво разбирате от женски кърви гадни?
Усецах час по час как тръпки ме побиват
вълни щом вземе езерото да разлива.
До заранта лежахме тъй, неразделени,
Заспала най-подир, аз станах **Магдалена**^[1],
издялана върху носа на кораб, плуващ
в море бездънно, страшни вихри вдишвах вече,
забучена връз риба меч, а времето насече
повърхността ми, сред айсбергите вятър
фучеше във началото на светлината.
Най-първо беше мек ледът и кит провлачи
приспивна песен към корсета ми, обаче
как плач на китове от вихри побеснели
да различа в безкрайните извивки бели?
Ледът се врязваше във мене постепенно,
защото бяхме ледоразбивач и вече
бях изоставена, гърдата ми — отсечена.
Родих зародиш дървен, сучещ сняг, додето
лети с раззината уста сред ледовете,
фъртуната се преобърна, сбрала ветровете,
изтръгна матката ми, просто я помете,

видях я как се завъртя в снега и мрака,
не знам дали сте виждали летяща матка.
Наистина бе облекчение огромно
събудена да видя — слънцето напича
и гали мебелите със лъчи спокойни,
синът Ви посред тях се вглежда нежно в мене;
щастлива, че и двете ми гърди са цели,
изскочих на балкона. Вредом край хотела
ухаеше на борове и на зелено,
наведох се надолу, той дойде зад мене
и тъй навътре ми го вкара, че сърцето,
неразмразено, се разтвори като цвете.
Коя бе дупката не знам, но потрепери
хотелът, та дори и планината. Черни
светкавици пред погледа ми се явиха,
преди там всичко беше бяло и бе тихо.

III

Приятели хотелски от смъртта отнети...
Жената беше продавачка на корсети
и като занаята си приятничка и пълна.
И само наши бяха нощите бездънни,
звезди заляха непрестанно, меко
и портокалова горичка спусна се полека,
лежахме двамата, изпълнени със сладост
и със сърца безмълвни гледахме как падат,
как, съскайки, угасват в езерото черно
като загърнати в платно безброй фенери.
И знайте, имаше и мигове, когато
лежахме двама, вслушвайки се в тишината,
тъй, без да се докосваме, отпуснати
и пръстите му галят нежно устните —
те, казваше, били на папрати прилични,
където като малък бил лудял и тичал
и шепнешком за Вас той много довери ми.
Стояхте с майка му до нас неуморими.
Сред залези, разбити от планински глетчер,

хотелът бял се преобръщаше, а вечер
тресяха се гърдите ми, додето той разбива
с езика залезите в джавкащата моя слива.
Щом глътнех спермата, тя мляко бе след малко —
или тъй смучеше, че най-подир потече мляко.
Гърдите ми от мляко бяха напращели.
След любовта следобед бяхме прежаднели,
обърна чаша вино той, пресегна се и в мрака
едва се разкопчах, от мене рукна мляко
дори преди да склучи устни над зърното
(той можеше да суче само от едното).
Подадох другото на стария свещеник,
а гостите ни зяпнаха, донейде удивени,
ала с усмивка насърчителна и блага —
та само любовта хотелът бял предлага
на по-приемлива цена. Ухилен до ушите
бе главният готвач, застанал до вратите.
Бе много млякото за двамата и значи
постави чаша пред гърдите ми готвачът,
изпи го и ми каза, че е много вкусно,
похвалихме го ние за добрата кухня —
изискано меню сред бликащото мляко,
донасяха се чаши, искаха каймака,
оркестърът бе жаден, слаба — светлината,
та масло плисна по дърветата оттатък
големите прозорци, масло над водите,
отецът още сучеше, по майка си въздишащ,
умираща в бордея, как да я забрави?
А другата гърда пък хранеше сина Ви,
под масата усещах — пръстите му като корени
се впиват във бедрата ми — разтворени.
Препуснахме нагоре. И под пръта му, Ви казвам,
почти веднага аз достигнах до оргазъм
преди да почнем всъщност, старият свещеник
повел бе сред дърветата тълпа опечалени
към хладния планински склон, запяха псалми,
те спускаха се към брега, той сви дланта ми

и мушна моите пръсти в мен, до него, вътре,
приятелката ни и тя напъха своите пръсти,
неописуемо, безумно бе, ей Богу,
не бях изпълнена, а бяха в мен тъй много.
Отвънка трупове караха в каруци,
дочувахме как трополят, как тези звуци
потъват в тишина, реших полата ѝ да махна,
убиваше ѝ тъй, пристегната в колана,
оставих го да свърши в нея, бях щастлива,
защото, почувствах, любовта прелива
от езерото стихнало до небесата,
до стаята хотелска и до планината,
видях скърбящите, край изкопа събрани,
отдолу, под върха, ветрецът лек довя ни
от портокалов цвят и рози полъх сладък,
които от вселената на тайните изпадат,
жени се свличаха в калта обезумели,
заби църковната камбана зад хотела,
над него всъщност, там, по склона по-нагоре.
Свещеникът бе почнал вече да говори,
самотен мъж се беше спрял наред водите,
край мрежите, притиснал шапка до гърдите си,
чухме гръмотевица, върхът тогава
за миг се закрепил от скърбните им химни,
във въздуха увисна, свлече се лавина,
зарила мъртви и скърбящи като лава.
Заглъхна ехото, не мога да забравя
как тишината мигом след това се спусна,
как езерото бяло тази нощ изсмука
до капка светлината, бе безлунен мракът,
синът Ви стигна, мисля, до самата матка,
крещя жената от наслада и дори захва
гърдата ми така, че млякото изби на капки.

IV

Окървавен чаршаф бе езерото тази вечер.
Облякохме се, тръгнахме към оня връх,

изсечен зад белия хотел, по стръмната пътека.
Опирах се върху ръката му полека.
Сред борове високи, покрай храсти ниски
разбрах — ръката му ме търси и ме иска.
До църквата за отдых спряхме в тисовете стари.
Пасеше и се пулеше към нас едно магаре.
Той тъкмо ми го вкарваше, там се показа
калугерка с кош мръсни дрехи и ни каза:
„Студеният поток тук всеки грях измива,
не спирайте. Потокът в езерото цял се влива
и слънцето го всмуква, като дъжд да го изрони.“
Тя дрехите переше и поехме пак по склона
към пояса на студовете вечни все нагоре.
Залезе слънцето тогаз съвсем навреме
и влязохме в обсерваторията заслепени.
Кълна се, че синът Ви, вярвайте ми само,
се възхищава от звездите, просто са в кръвта му,
ала като погледнах в телескопа аз самата
изобщо нямаше звезди, те бяха по земята;
разбрах, звездите падали като снежинки
да наебат земята, езерото, всичко.
Бе вече късно да се връщаме в хотела,
та пак се любихме, заспахме сетне отмалели.
Усецах — образите му неясни се преливат
и чувах — с всички сила пеят планините,
те като китовете пеят песни щом се срещнат.

Небето цяло на парцали падна там нощеска.
Лежахме сред върховна тишина пропита
с ликуващите вечни стонове, с които
била зачената вселената отдавна.
Захрупахме звезди — по шепя сняг, щом взе да
зазорява.

Бе побеляло всичко, езерото също,
хотелът бе изчезнал, той насочи телескопа
към езерото и така разчете отвисоко
каквото бях написала с дъха си по стъклото.

Премести после окуляра, еделвайсът появи се,
полюшващ се между далечни ледове планински,
показа ми де били паднали парашутисти,
а после в синевата сякаш слънцето проблесна,
блестеше всъщност катарамата от корсета
на нашата приятелка. Личеше си лилава
следа от палеца му на бедрото ѝ масивно
и той се развълнува, аз почувствах — диво
желание го връхлетя. Висеше на въжето
кабинката на лифта, лудо блъскаше сърцето
ми, стенех, сипеха се от небето гости,
върху гърдите ми езикът му задумка просто,
не знаех, че зърната ми тъй бързо се подуват,
жените падаха по-бавно, все едно че плуват,
издул бе вятърът поли и фустите пъстри,
мъжете падаха сред тях, щях цяла да се пръсна,
жените сякаш литват, а не падат ми се стори —
танц, в който с лекота повдигаха мъже танцьори
ефирни балерини над главите си тъй плавно...
Мъжете първи на земята трябваше да паднат,
сред езерото и в гората падаха жените,
след тях посипаха се тихи и блестящи ските.
На слизане се спряхме да отдъхнем край потока
и ясно виждахме от толкова високо
как бързо в езерото рибките се стрелкат —
безброй златисти и сребристи перки.
Тъй утробата ми сперматозоида дири.
А труповете в езерото рибките изгриват.
Дали съм много сексуална? Често се улавям
, че все за туй си мисля, сякаш че не Господ
водите пълни с пощурели риби, хвърлящи хайвера,
с фурми отрупва палмите, със гроздове — лозите,
бика към прасковата кара да налита
и сливата — да тръпне от смрадта на вола,
а слънцето луната да покрива. Да, синът Ви,
мъжкар разгонен, срути той съдържаността ми.
Великолепен персонал, обслужване подобно

не бях сънувала, не млъкна телефонът
дори за миг, не млъкна и звънецът също,
та даже младоженци трябваше да връщат.
Прииждаха все повече щом само тръгне някой,
намери се местенце за едни, които плакаха,
че ги отпращали, а през нощта проточено
жената взе да вие, раждането почваше.
В леглото слушахме протяжните ѝ вопли,
прислугата се грижеше бельото да е топло,
възстановено бе за дни крилото изгоряло,
помагаше и тука неуморно персонала.
С лице в чаршафите една прекрасна заран
поемах мощните му тласъци със задник,
дочухме стържене. Да, на прозореца стоеше
готвачът веселяк и боядисваше го в бяло,
той смигна ни с лице сияйно и разгорещено.
Да, все едно ми беше кой от двамата е в мене,
той правеше пържоли кървави и вкусни,
бе сокът му естествен и приятно бе да чувствам,
че някой друг е част от мен, от мен наистина,
защото в белия хотел не пускат егоисти.
Там езерото може всеки сипей да залее,
сред сипеите диви лебеди се реят,
тъй снежнобели там са лебедите диви
че снежните върхари чак изглеждат сиви.^[2]

[1] Алюзия за Мария Магдалена, последователка на Исус Христос, тип на разкаяла се грешница. Според Лука 8;2,3 Исус изгонва от нея седем бяса. По тази причина противникът на християните Целс по-късно я обявява за умопобъркана. — Бел.прев. ↑

[2] Поемата преведе Георги Рупчев. — Бел.ред. ↑

II ГАЩАЙНСКИ ДНЕВНИК

Тя се препъна в един корен, изправи се и се втурна сляпо по-нататък. Нямахме къде да избяга, ала продължаваше да тича. Зад нея се засили шумът от стъпкана шума, защото те бяха мъже и можеха да тичат по-бързо. Даже и да стигнеше края на гората, щеше да се натъкне на още войници, които чакаха, за да я застрелят. Но все пак тези мигове живот в повече бяха ценни. Само че те не й стигаха. Единственият изход беше да се превърне в дърво. С радост би се лишила от тялото си, от многообразието на живота си, за да стане дърво, застинало в смиреното си съществуване, обиталище на паяци и мравки. За да облегнат войниците пушките си на дървото, докато ровят в джобовете си за цигари. Леко разочаровани, те щяха да свият рамене и да кажат: „Голяма работа! Една по-малко!“ После щяха да си идат вкъщи, ала тя, дървото, щеше да възликува и листата й щяха да пеят благодарствени химни на Бога, докато слънцето залязваше между околните дървета.

Накрая рухна върху горчивата пръст. Ръката й докосна нещо твърдо и студено. Когато разчисти листата, видя, че е желязната халка на някакъв капак. Изправи се на колене и задърпа халката. За известно време бе настъпила тишина, като че ли войниците бяха загубили следите й, но сега отново ги чу да тичат през храстите, съвсем наблизко зад нея. Задърпа халката с всичка сила, но тя не поддаде. Една сянка падна върху окапалите листа. Тя затвори очи в очакване всичко в главата й да избухне. После погледна нагоре към изплашеното лице на едно малко момче. То беше без дрехи като нея и кръв се стичаше от стотиците му рани и драскотини. „Не бой се, госпожа — каза то. — И аз съм жив.“ „Тихо!“ — отвърна тя. Желязната халка не искаше дори и да се помръдне, но тя каза на момчето да пълзи след нея през храсталака. Може би войниците щяха да сбъркат кръвта по гърбовете им с пурпурната багра на листата. Но докато пълзеше, тя усещаше как куршумите съвсем леко се забиват в дясното й рамо.

Кондукторът я разтърси и като се извиняваше, тя се заопитва да отвори закопчалката на чантата си. Чувстваше се глупаво, защото — също като халката — закопчалката не поддаваше. После я отвори, намери билета си и му го подаде. Той го перфорира и ѝ го върна. След като кондукторът затвори вратата на купето, тя издърпа надолу роклята си на черни и бели райета и се намести в по-удобна и по-прилична поза. Погледна военния на отсрещната седалка. Той бе дошъл в купето по време на съня ѝ. Усети, че се изчервява, когато очите ѝ срещнаха втренчения му поглед, и започна да привежда в ред съдържанието на дамската си чанта. Забеляза, че младият мъж, с когото (така да се каже) бе спала, имаше кротки зелени очи. Тя взе книгата си и отново започна да чете. От време на време поглеждаше през прозореца и се усмихваше.

Всичко внушаваше голямо спокойствие: и потракването на колелетата, и обръщането на страниците, и шумоленето на вестника на спътника ѝ.

Младият мъж се чудеше как някой може да се усмихва, докато пред погледа му преминава монотонната, оцветена в охра равнина. Усмивката ѝ не изглеждаше да е породена от някакъв щастлив спомен или очакване, а чисто и просто от удоволствието, че наблюдава сцената отвън. Тя преобразяваше приятните ѝ, малко безинтересни черти. Беше доста пълна, но със съразмерна фигура.

Една от усмивките ѝ прерасна в прозявка, която тя бързо потисна.

— Сладък сън! — каза ѝ той смело, като сгъна вестника в скута си и ѝ се усмихна приятелски.

Бузите ѝ почервеняха. Тя кимна, като отново погледна навън през прозореца.

— Да — каза тя. — Май по-скоро бях мъртва, отколкото заспала.

Отговорът ѝ му се стори смуцаващ.

— Така е, защото отдавна не е валяло — продължи тя.

— Да, наистина! — каза младият мъж.

Той не можеше да измисли какво повече да каже и тя отново се зае с книгата си. Четенето я завладя изцяло в продължение на няколко страници, после погледът ѝ пак се плъзна към сухата равнина зад прелитащите телеграфни стълбове и усмивката ѝ се върна.

— Интересна ли е? — попита той, като с кимване посочи скута ѝ.

Тя му подаде отворената книга и остана наведена напред. За момент той се озадачи от черните и бели точки, които скачаха по страницата в ритъма на влака, също като райетата на роклята ѝ. Трудно му беше да се приспособи към странните знаци, понеже бе очаквал да е някакво леко романче. Отначало си помисли — кой знае защо, — че книгата трябва да е на тамилски или на някакъв друг екзотичен език. Тъкмо се канеше да каже: „Значи се занимавате с чужди езици?“ Тогавя схвана, че е музика. Имаше думи на италиански между петолинията, а когато погледна твърдата корица на книгата (подвързията изпука в ръцете му), видя името на Верди. Върна ѝ книгата, като каза, че не може да чете ноти.

— Прекрасно е — промълви тя, като прокара пръсти по корицата.

Обясни му, че използва пътуването, за да разучи една нова партия. Тежало ѝ обаче това, че не можела да пее с цял глас, защото партията била толкова мелодична. Той ѝ каза да не се притеснява и да пее — тъкмо щяла да разсее скуката от тази проклета равнина! Не това искала да каже, поясни тя, като се усмихна — а че гласът ѝ е уморен и че трябва да го остави да си почине. Наложило се да прекрати турнето си и да се прибере вкъщи един месец по-рано. Единственото ѝ утешение било, че ще види малкия си син отново. Майка ѝ се грижела за него, но макар че обичал баба си, не му било никак весело през цялото време да е вързан с една възрастна жена. Той много щял да се зарадва, че тя се връща по-рано. Не им изпратила телеграма, защото искала да ги изненада.

Младият мъж кимаше съчувствено по време на всичките тия безинтересни разяснения.

— А къде е баща му? — поинтересува се той.

— Ах! Кой знае? — тя сведе поглед към клавира на операта. — Вдовица съм.

Той промърмори някакво съжаление и извади табакерата си. Тя отказа, но заяви, че ѝ е приятна миризмата на тютюн и че димът няма да раздразни гърлото ѝ. И бездруго нямало да пее известно време.

После затвори клавира си и се загледа тъжно през прозореца. Той си помисли, че си е спомнила за съпруга си, и тактично не пророни

нито дума, докато пушеше. Виждаше как под роклята ѝ на бели и черни райета привлекателният ѝ бюст развълнувано се повдига и спуска. Дългата ѝ, права черна коса обрамчваше едно лице с възгрубички черти. Приятно извитите ѝ устни все пак не компенсираха големия ѝ нос. Имаше мургавичка мазна кожа, която му се нравеше, защото беше прекарал три години в постоянно недояждане.

Младата жена си мислеше за пушека на влака, който се виеше зад тях. Също така виждаше този млад приветлив войник да лежи застинал в ковчег. Накрая успя да овладее дишането си. За да отклони ума си от тези ужасни неща, започна да разпитва спътника си и откри, че е бил военнопленник и се връща при семейството си. Съжалението, изписано на лицето ѝ (той беше толкова блед и слаб), се смени от приятно учудване, когато чу думите „професор Фройд от Виена“.

— *Разбира се*, че съм чувала за него! — каза тя с усмивка и скръбта ѝ бе забравена.

Била голяма почитателка на методите му. Дори по едно време мислела да се консултира с него, но това вече не било необходимо. Как ли се чувства човек като син на такъв прочут баща? Както можеше да се очаква, лицето му се изкриви в гримаса и той иронично сви рамене.

Изобщо не завиждал на бащината си слава. Просто искал да си намери млада жена и да пусне корени. Тя сигурно смятала, че животът ѝ на певица с това вечно гастролиране тук и там е ужасно напрегнат. О, не, каза тя, обикновено не било така. За първи път пренапрягала гласа си. Постъпила глупаво, като взела партия, твърде висока за нейния регистър и изискваща много мощен глас. По природа не била Вагнерова певица.

Влакът, който от близо два часа не беше спирал и дори бе профучал през няколко големи града, без да забави ход, ги изненада, като спря на малка, тиха гаричка в средата на голямата равнина. Даже не можеше да се нарече и село — състоеше се от три-четири къщи и църковна кула. Никой не чакаше, за да се качи, но коридорите на влака се изпълниха с блъсканица, суетня и крясъци и те видяха как множество пътници се изсипаха на перона. Когато влакът потегли отново, те гледаха как цялата тълпа несигурно оставя куфарите си на земята. Гаричката много скоро се изгуби от погледа им. Равнината стана още по-прашна и още по-унила.

— Да, наистина ни трябва дъжд — промълви младият мъж.

Жената въздъхна и каза:

— Но целият живот е пред вас. Не бива да имате такива мрачни мисли на вашата възраст. Разбира се, при мен нещата стоят съвсем иначе. Почти тридесетгодишна съм. Започвам да погрознявам, вдовица съм, само след още няколко години ще почна да губя и гласа си. Направо нямам на какво да се надявам.

Тя прехапа устни. А той се почувства леко раздразнен, защото тя или пренебрегваше всичките му забележки, или пък ги разбираше накриво. Но новото повдигане и спускане на гърдите ѝ предизвика стягане в слабините му, което за щастие бе прикрито от вестника.

Когато — все още стиснал вестника — излезе в коридора, видя колко се е изпразнил влакът. Той и тя, изглежда, бяха единствените останали пътници. Като се върна, откри, че отсъствието му (макар и съвсем кратко) бе нарушило близостта помежду им. Тя отново четеше клавира и същевременно си отхапваше по малко от един сандвич с краставица (така той зърна малките ѝ бисерно бели равни зъби).

Усмихна му се леко, преди да потъне в четенето. Той се хвана, че казва:

— Колко много врани са накацали по жиците.

Поне на него забележката му прозвуча момчешки, несигурно, глупаво и несръчността му го изпълни със смущение.

Но младата жена се усмихна в знак на радостно съгласие и каза:

— Толкова труден пасаж. *Виваче!*

И тя затананика с приятен дрезгав глас една скоклива мелодия, означена с настръхнали шестнадесетини. Спря така внезапно, както бе започнала, и се изчерви.

— Прекрасно! — каза той. — Не спирайте!

Но тя поклати отрицателно глава и започна да си вее с отворената книга. Той си запали още една цигара, тя едновременно затвори книгата и очите си и се облегна назад.

— Нали са турски?

Помисли си, че в миризмата им има опиум, и отново се почувства сънена в топлото задушно купе.

През краткото си отсъствие той се беше преоблякъл в елегантен светлосин цивилен костюм. Влакът навлезе в тунел и от пътническо купето им стана спално. Тя почувства, че той се навежда към нея и докосва ръката ѝ.

— Изпотена сте — каза той съчувствено. — Оставете въздухът да стигне до кожата ви.

Не се изненада, когато усети ръката му да разтваря краката ѝ.

— Цялата сте в пот — каза той.

Изпълваха я спокойствие и свобода, като оставяше младия офицер да гали бедрата ѝ в тъмното. В известен смисъл вече беше спала с него, понеже му бе позволила далеч по-голямата интимност да я наблюдава, докато спи.

— Задушно е — каза тя сънено.

— Да отворя ли прозореца? — предложи той.

— Ако желаете — промърмори тя. — Само че не мога да си позволя да забременея.

Тъй като ѝ беше почти невъзможно да диша, тя разтвори бедрата си и от това ѝ стана по-леко. Той се взираше в тъмните неясни очертания на лицето ѝ — там от време на време проблясваше бялото на очите ѝ. Тези пълнички, апетитни бедра под опънатата коприна бяха невероятно съблазнителни за човек, който е бил затворен няколко години. Над очите ѝ се появи малко червено петно. После стана по-ярко и по-голямо. Раздели се на пурпурни струйки и тогава той разбра, че косата ѝ гори. Бързо смъкна сакото си и уви главата ѝ с него. Това за малко не я задуши, но пламъците изгаснаха. Влакът излезе на слънце.

Огънят и дразнещата светлина на слънцето разрушиха създадената атмосфера и младият мъж ядно смачка цигарата си. Жената скочи на крака, застана пред огледалото, промени прическата си и прикри изгореното място с един лъскав черен кичур. После свали бялата си шапка от полицата за багаж и си я сложи.

— Виждате колко бързо се паля — засмя се нервно тя. — Затова е по-хубаво въобще да не започвам. Толкова малко ми трябва.

Той ѝ се извини за невниманието си. Тя приседна на ръба на седалката, нежно и загрижено взе ръцете му в своите и го попита може ли да е забременяла. Той поклати отрицателно глава.

— Тогава — промълви тя облекчено — нищо лошо не се е случило.

Той погали ръцете ѝ.

— Желаете ли ме? — попита тя.

— О, да! Много! — отвърна той.

Тя се изчерви отново.

— Но как би се почувствал баща ви, ако се ожените за една бедна вдовица, при това толкова по-възрастна от вас? С четиригодишен син? А има и още нещо — синът ми. Как би го приел той? Ще трябва да се срещнете с него, за да видим как се погаждате.

Младият мъж не знаеше какво да отговори на това. Реши да не казва нищо, но да започне отново да гали бедрата ѝ. За негово облекчение бедрата ѝ се разтвори веднага и тя се облегна назад със затворени очи. Гърдите ѝ се повдигнаха и той постави свободната си ръка върху тях.

— Бихме могли да прекараме няколко дни заедно — предложи той.

— Да — каза тя, без да отваря очи. Въздъхна и прехапа устни. — Да, това би било чудесно. Но нека да го видя първо и да го подготвя за срещата с вас.

— Искан да кажа ние двамата — каза той. — Само двамата. Зная един хотел в планината. Край езеро е. Прекрасно е. Нали не ви очакват?

Тя поклати отрицателно глава и отново въздъхна, когато пръстът му се плъзна в отворието. Младият мъж загуби интерес към жената, понеже бе изцяло завладян от мистериозното изчезване на пръста си вътре в нея. Макар и да усещаше как този пръст се хлъзга по плътта ѝ, той изобщо не го виждаше. Обилната влага му позволи да напъха още пръсти. Тя извика — толкова много пръсти бяха проникнали в нея, като че ли беше плод, който той разрязваше. Представи си, че е напъхал в нея и двете си ръце — за да достигне плода. Роклята ѝ се беше вдигнала до кръста, а отвън прелитаха телеграфните стълбове.

Обезумелите ѝ сетива постепенно усетиха как пороен дъжд залива прозорците на коридора, докато от другата страна равнината бе все така гола и прашна, а небето блестеше в ядно жълто. Дъждът спря и когато погледнаха встрани, видяха кондуктора, който почистваше прозореца с мека четка. Стреснатото му лице гледаше към тях, но те продължиха това, което правеха, сякаш той изобщо не беше там. От тласъците на бедрата ѝ книгата падна на пода и така се смачка второто действие на „*Бал с маски*“.

— Не трябва ли да спрем? — изпъшка тя, но той ѝ каза, че му харесва пръстите му да са там.

Харесваше му да бъдат там и докато се носеха покрай улици със спретнати къщи, и после — покрай бедняшки квартали с високи блокове, между чиито прозорци висеше пране. Освен това бяха така затиснати, че не би могъл да ги измъкне, даже и да искаше. Тя кимна, напълно убедена, че е невъзможно да спрат.

Но той освободи пръстите си без всякаква трудност, когато влакът им спря на железопътния възел, а във влакчето, което ги отнасяше нагоре в планината, нямаше възможност да започнат отново. Тя седеше, притисната до него, като се задоволяваше с това да целува пръстите му или да стиска ръката му в скута си. Техните спътници бяха в отлично настроение и ахкаха от учудване, докато влакът бавно се изкачваше с тях все по-високо и по-високо в планината.

— Има все още много сняг! — избъбри дамата, седнала отсреща, съпруга на пекар, ако се съди по влажния брашнен дъх, който идеше от тялото ѝ. — Така мисля аз.

Младата жена отговори на усмивката ѝ.

— Не се чувствам ни най-малко омърсена.

Съпругата на пекаря се усмихна неопределено и насочи вниманието си към своята дъщеричка, която се въртеше нетърпеливо. Малкото момиченце беше възбудено, защото това беше първата истинска ваканция, на която го водеха.

Дори и в късния следобед езерото блестеше в смарагдовозелено. Бяха щастливи, че са отново сами по краткия път към белия хотел. В преддверието нямаше никой с изключение на портиера зад бюрото на рецепцията, а той хъркаше, приспан от задушния следобед. Младата жена, лишена от сили след страстта по време на пътуването с влака, се облегна на бюрото, за да си почине, докато младият мъж — който се беше обадил по телефона от железопътния възел, за да запази стая — погледна списъка с резервациите, откачи един ключ от таблото и надраска някакво име в регистрационната книга. На рецепцията имаше купа с невероятно едри жълти праскови. Младият мъж си взе една, заби зъби в сочния плод и предложи на приятелката си да си отхапе и тя. После я улови за ръка и започна да я бутва пред себе си нагоре по стълбите. Сладката хапка праскова я освежи и тя почти затича по стълбите, а докато тичаха, той започна да вдига роклята ѝ към кръста. Коприната шептеше. Ръката ѝ се плъзна встрани и усети ерекцията му. Той беше в нея, когато влязоха в стаята — всъщност тя не можеше да

каже кое се случи по-напред. Но без даже да спре, за да огледа стаята, тя се просна на леглото с широко разтворени крака. Не спряха и когато той свали шапката ѝ и я запокити в ъгъла.

Младата жена се чувстваше разчупена на две и виждаше края на връзката им, преди още тя да бе започнала както трябва. Представяше си и как се прибира вкъщи — разцепена. От вратата до леглото протичаше пътечка от пръски и когато свършиха, тя го накара да позвъни, за да дойдат да изчистят. Докато камериерката, момиче от Ориента, наведена почистваше петната от праскова по избелелия килим, те стояха до прозореца с изглед към верандата и се любуваха на синьото привечно небо в последните минути, преди слънцето да започне да залязва и да промени цвета му.

Следващият ден отново донесе синева навън, но през втората нощ (тя си мислеше, че е втората, но беше загубила представа за времето) през отворения им прозорец влетя парче кремък, голямо колкото мъжки юмрук. А вятърът, който се беше засилил вечерта и сега свиреше в листвениците, счупи вазата с цветя, която камериерката бе поставила на скрина им. Младият мъж скочи към прозореца и го затвори. Сега вятърът заплашваше да счупи прозореца и те чува приглушен трясък — срутил се бе покривът на беседката. Напомняше покрив на пагода, беше живописен, ала нестабилен и буйният вятър го отнесе. Дълго време никой не отговаряше на позвъняванията им, но накрая камериерката дойде да събере парчетата от счупената ваза и разсипаните вода и цветя. Очите ѝ бяха зачервени и младият мъж я попита какво се е случило.

— Някакви хора са се удавили — отвърна тя. — Тази нощ вълните са много големи. Лодката им се е обърнала.

Камериерката погледна с учудване парчето кремък, което продължаваше да лежи там, където бе паднало.

— Оставете го — каза младият мъж. — Ще ни бъде сувенир.

Но въпреки това тя го вдигна и му го подаде, а той го претегли на ръка, като му се чудеше. Не можеше да си представи силата, която го бе изтръгнала от планината и го бе запокитила в стаята им.

По-късно тя попита:

— Гърдите ми по-меки ли са от камъка?

Той кимна утвърдително и положи главата си върху тях, за да докаже, че е така. До тях достигаше ясно, макар и отдалеч, врявата на

разтревожени хора, които се суетяха по коридорите. А когато позвъниха да им донесат вечеря, научиха, че ще трябва да се задоволят със сандвичи, тъй като всички келнери били отишли да помагат на жертвите от наводнението. Те бяха изгладнели и той помоли да им донесат малко шоколад със сандвичите. После погали гърдата ѝ, която беше толкова по-мека от кремъка, наведе се и започна да смуче зърното. Младата жена жадуваше за устните, които я смучеха, оранжевото ѝ зърно набъбваше все повече и повече. Прокара пръсти през късата му къдрава коса, докато той продължаваше да смуче. Чува звук от счупване — може би беше някой прозорец или пък съдове — и викове. Шумове на паника. Чува също и някои от гостите да плачат. Това ѝ напомни за плача на бебето ѝ и тя погали косата на мъжа. Гърдата ѝ изглеждаше надута като балон и три пъти по-голяма от обикновено. Вятърът се блъскаше в стъклото на прозореца. Той отмести устните си от гърдата ѝ и каза разтревожено:

— Дано само не се пръсне!

Тя отново вкара зърното в устата му и каза:

— Не ми се вярва. Набъбваше така, когато кърмех сина си.

Хотелът се тресеше от силата на бурята и тя си мислеше, че е на презокеански кораб, чуваше скърцането на шпанхоута, усещаше дъха на сол, който идеше откъм страничния отвор, и мириса на храна и повърнатото от камбуза. Трябваше да вечерят с капитана и той щеше да я помоли да пее на корабния концерт. Може би никога нямаше да стигнат до пристанището. Чувстваше, че ще се разплаче, защото той беше изтеглил зърното ѝ толкова напред, че започваше да я боли. Болката се събираше там, но все пак зърното като че ли не беше част от нея, то се отдалечаваше като някакъв възпален израстък, който корабният лекар е отстранил. Искеше да си починат малко, но той не беше съгласен. За нейно облекчение устните му се преместиха на другата ѝ гърда и започнаха да изсмукват и това зърно, макар че — в синхрон с близначето си — то вече беше доста набъбнало.

— И двете ли болят? — попита той накрая.

А тя отвърна:

— Да, защото се обичат нежно.

Тя чу как се разбива страничният отвор в съседната каюта, точно откъм страната на койката им.

Той разтвори влагалището ѝ с ръка и проникна в нея с такава сила, че я разтърси цялата. После се надигна, за да види мястото, където така мистериозно беше изчезнал в тялото ѝ. Можеше да се появява и да изчезва по желание. Тя усети, че нещо съвсем леко докосва косата ѝ, и когато протегна ръка, откри, че е сухо и прилича на хартия. Оказа се лист от клен — бурята, изглежда, го бе довела в стаята им още преди да падне камъкът, а те не бяха го забелязали. Тя му го показва и той се усмихна, но усмивката му се превърна в гримаса на удоволствие от нарочно забавения оргазъм. Тя го погали отзад със сухия кленов лист. Той цял се изпълни с напрежение, а после силно потръпна.

Лекият дъжд беше спрял, а вятърът бе утихнал. Те отвориха прозореца и излязоха на балкона. Той прегърна приятелката си през кръста и те гледаха как буреносните облаци отминават и под тях се появяват звезди. По-едри никога не бяха виждали. И на всеки няколко секунди някоя звезда се плъзгаше по диагонал през черното небе като кленов лист, отвят от клона, или като любовници, които с кротки движения се наместват в съня си.

— Леониди^[1] — каза той тихо.

Тя положи глава на рамото му. Макар и неясно, можеха да видят, че нещо се върши на брега на езерото: докарваха тела на сушата. Някакви хора ридаеха, нечий глас извика, че трябва още носилки и одеяла. Любовниците се върнаха в леглото и отново се изгубиха един в друг. Този път тя усещаше, че освен члена му в нея прониква и един пръст. Той подчертаваше движенията на члена, но на моменти ги изпреварваше. Напомни ѝ за метеорите по небето, освен това предизвикваше вихри и водовъртежи като бурното езеро. Бурята явно не беше отминала, защото над езерото се спусна бяла вертикална светкавица.

Те видяха с крайчеца на очите си как тя разполови черното пространство на прозореца и пердетата се издуха.

— Страхотно беше — прошепна той и тя се постара да го погали по-нежно, с връхчето на нокътя си. По същото време прътът му беше в ануса ѝ и ѝ причиняваше болка, но тя искаше да я боли още повече.

По езерото се виждаха няколко светлини — там, където спасителните лодки търсеха телата. Самите спасители се съвземаха след екота на гръмотевицата, която се бе сгромолясала край главите им

тъкмо преди (а не малко след) светкавицата, превърнала нощта в ден. Вятърът се засили отново и те бързо загребаха към брега, защото нямаше никаква надежда да открият още тела през тази нощ. Хотелът гъмжеше от възбудени или полудели хора, стъклените врати постоянно се блъскаха, понеже внасяха вътре все повече и повече тела. В билиардната зала, която беше в сутерена, нивото на водата вече достигаше джобовете, но майорът невъзмутимо газеше около масата, решен да си довърши играта. Бе взел последното червено и всички цветове освен розовото. Следваше труден прав удар по цялата дължина на масата, но той го изпълни чисто и топката се търкулна в дупката. Когато водата се издигна до хълбоците му, той отпи от бирата си и намаза щеката си с тебешир. Черната докосваше ръба на масата, но той запрати бялата топка, за да я долепи до него. Беше прекрасен удар и черната топка намери смъртта си във водната стихия. Майорът играеше тази игра сам срещу себе си, защото противникът му, католически свещеник, се бе завтекъл да даде последно причастие на умиращите. С ледена самодоволна усмивка майорът окачи щеката си и изплува от билиардната. В една стая на горния етаж любовниците спяха въпреки бушуващия вятър, който разтърсваше прозореца. И в съня си не отдръпваха ръцете си един от друг, като че ли се бояха да не би телата им някак да изчезнат през нощта. Черна котка, обезумяла от ужас, се свиваше на тресящия се клон на една ела срещу техния балкон. Напрегна сили, за да скочи, но усети, че е твърде далече.

Цели два дни никой не разбра, че котката не може да слезе от дървото. Младите любовници чуха скърцащ звук навън и станаха от леглото, за да видят какво става. Видяха един майор да се качва на висока стълба, която се огъваше и скърцаше под тежестта му. Иззад полюшващите се пердета те наблюдаваха тежката спасителна операция. Котката се изви на дъга, изсъска срещу човека и го одраска, когато той протегна към нея ръка. Военният изруга с някаква неприлична дума, която накара младата жена да се изчерви, понеже не беше свикнала на такъв език. Накрая майорът се смъкна надолу по стълбата с котката, вкопчена във врата му.

В момента, в който видя алените ранички по ръката на майора, младата жена усети как през нейното собствено тяло се спуска един противен съсирек кръв и съобщи на любовника си лошата новина. Това, че той не се разстрои, я изненада и зарадва. Все пак имаше един

проблем. Тя нямаше никакъв багаж. Беше оставила тежкия си куфар в коридора на първия влак и когато всички пътници се изсипаха на малката гаричка сред изгорената равнина, някой сигурно го бе взел по погрешка. Не ѝ се вярваше да са го откраднали. Така или иначе куфарът вече беше изчезнал, когато стана време да сменят влака на железопътния възел, а заедно с него — и роклите, бельото, тоалетните принадлежности и подаръците за сина ѝ и за майка ѝ.

Трябваше да повикат камериерката. Вежливото момиче — японска студентка, която работеше, за да изкара пари за следването си — отначало не можеше да разбере какъв е проблемът на младата жена. Наложиха се да ѝ нарисуват на една от специалните бланки на хотела полумесец и до него стилизирана фигура на жена. Камериерката се изчерви и излезе. За щастие и самата тя беше неразположена. Скоро се върна с една превръзка. После свенливо се измъкна навън, като отказа да приеме бакшиш.

Лежаха и разглеждаха фотографии на неговото семейство. Тя намери за много забавна една снимка на Фройд на плаж в раиран черно-бял бански костюм, който сякаш беше от същия плат като роклята ѝ. Младият мъж също се смя. Той, изглежда, бе особено много привързан към по-малката си сестра. Усмивката му помръкна, докато я гледаше.

Слязоха долу да вечерят и той я попита дали се чувства достатъчно добре, за да танцуват на музиката на циганския оркестър. Тя кимна утвърдително. Облегна се на него, докато танцуваха между масите.

— Усещаш ли как се стича кръвта? — попита той.

— Винаги — каза тя. — Разболявам се всяка есен.

Червилото ѝ с аромат на череша го възбуди и той я целуна.

От топлия му лепкав вкус му се прииска още. Тя трябваше да се дръпне, за да си поеме въздух, но толкова много ѝ хареса черешовият вкус на червилото ѝ върху неговите устни, че се зацелуваха пак с безбройни, кратки, леки докосвания на устните си. Тя отново се отдръпна, като каза, че музиката извиква у нея желание да пее. Но вече твърде много от вечерящите и танцуващите ги гледаха. Той повдигна полата на роклята ѝ, тя вяло се опита да я дръпне надолу, но гърлото я болеше от удоволствие и той настоя:

— Моля те, нека го направя! Моля те!

Думите му погалиха ухото ѝ, заедно с това усети и острия връх на езика му.

— Но целият ще станеш в кръв — прошепна в отговор.

— Няма значение — каза той. — Искам кръвта ти.

И тя отново обви ръка около врата му и го остави да прави каквото иска. Танцуващите и вечерящите им намигаха и се усмихваха. Те също им изпращаха усмивки в отговор.

— Достатъчно ли е кървав бифтекът? — попита той, докато отделяше тлъстината от месото.

Тя хвана пръстите му и ги целуна.

— Не съм яла по-хубав — отвърна тя. — Нима не ти е ясно?

Бифтекът възстанови изгубената кръв и после те изтичаха до дърветата и пак се любиха на тревата до езерото. Понякога, когато се отваряше вратата, чуваха циганската музика и звездите бяха все така невероятно едри. Не беше толкова удобно да се любят, докато губеше кръв, но пък, от друга страна, тя можеше да се отпусне напълно, защото нямаше опасност от никакви последици. Когато изкачиха стълбите след полунощ, в стаята им бяха влетели още кленови листа. Тя се пошегува, че може да ги използва пълноценно. Зае четката му и докато си миеше зъбите, той я беше обгърнал с ръце и я целуваше нежно по врата. Продължи да се святка — имаше разпръснати светкавици без гръм, които приближаваха заснежените планински върхове и осветяваха разрушенията от бурята и наводнението.

ПОЩЕНСКИ КАРТИЧКИ ОТ БЕЛИЯ ХОТЕЛ

Възрастна милосърдна сестра:

Правя каквото мога за една мила млада двойка. И двамата са парализирани. Много смело е от тяхна страна да прекарват почивката си заедно. Седят изгърбени в шезлонгите си, завити с едно одеяло (ние сме на една яхта сред езерото). Храната е чудесна и Елизе се оправя. Тя ти изпраща поздрави.

Секретарка:

Днес ти е последният ден. Надявам се, че при теб е топло и сухо. При нас е много горещо, не се вижда нито едно облаче, има мараня. Ние сме на кораб в езерото, гризем пилешки кокалчета и прием вино. Хотелът е разкошен, по-добър е от рекламата и обществото е отбрано.

Католически свещеник:

Виждам трите мачти като символ на страстите Христови и бялото платно като светата Му плащаница. Така се чувствам по-малко виновен, задето изоставих паството си. Мамо, надявам се, че си добре. Времето е хубаво. Една мила млада девойка, католичка, се удави в ръцете ми преди няколко дни. Не се тревожи за мен. Чета малката книжка, която ми изпрати.

Японска камериерка:

Чудно да разкаже: мои влюбени (двойка в месец) станали още по изгрев и отишли на кораб. Значи аз и моя приятелка трябва оправя тяхно легло цял ден. Тяхно легло неописуемо. Аз няма време да пише даже хайку.

Корсетиерка:

Водата изглежда страшно студена, но утре трябва да се реша и да се натопя. Потопила съм ръката си встрани от кораба. Не ми се ще да кажа къде е поставил ръката си младежът, който седи до мен с момичето си. Е, все пак животът не може да спре. Разбира се, не е същото, когато си загубила спътника си, но трябва да се опитам да прекарам добре остатъка от почивката в памет на любимия ми съпруг.

Майор:

Повече прилича на военен кораб, отколкото на яхта. Всичко се е променило отпреди войната. Наблъскани сме един до друг. Да имах една хубава картечница, за да освободя малко място! Наводнението не ни отърва достатъчно. Тела! Навсякъде! Дик пристига утре с първия влак.

Часовникар:

Запали се като омазнен парцал. Разхождахме се с яхта, беше ни много приятно и изведнъж видяхме, че хотелът ни гори като шперплат. Толкова ярко светеше, че не виждахме и слънцето. Ех, отидоха ни всичките неща освен дрехите на гърба ни.

Ботаник:

Сломен съм. Вчера намерих много рядък вид еделвайс. Оставих го в хотела, естествено, и сега той е в пламъци.

Съпруга на банкиер:

Направо не можех да повярвам на очите си. Хотелът ни изгоря до основи пред нас — само водата беше помежду ни, — а един младок дръпна момичето на скута си и й го напъха. Нали разбирате какво искам да кажа? Също като в онази игра с обръча и пръчката! А наоколо

хората крещяха до Бога, дори на някои близките им бяха останали в хотела.

Застрахователен агент:

Беше ужасно да ги гледаш как скачат от прозорците на горните етажи. Опитвах се да гасят пожара с маркучи, но без особена полза. Слава Богу, че Елинър беше с мен. Като си помисля, че я карах да остане да си почине в хотела днес! Както и да е, ние сме здрави и читави и се надяваме да ви видим.

Съпругата му:

Слава Тебе Боже — Хюбърт беше с мен. Заради наводнението не му се искаше твърде да идем на излет с яхта, но аз го накарах да дойде. Времето е чудесно, ако и да става доста хладно нощем. Промяната ми се отрази много добре. Освен това се запознахме с прекрасни хора.

Момченце:

Висяха по дърветата като магически фенери.

Протестантски пастор:

Но мъртвите ще възкръснат, не се боя за това. И тази тленна плът ще се превърне в нетленна. Старата дама, с която ходихме на излет в планината, загина в огъня. И все пак душата ми ще възвеличи Господа.

Двойка в меден месец:

Ваканцията ни малко се помрачи, но въпреки всичко сме щастливи. На картичката са езерото и планината, красиво е и гледката направо ти спира дъха.

Съпруга на пекар:

Сърцата ни се късат. Скъпата ни майка умря в ужасния пожар в хотела. Благодарим на Бога, че бяхме на една яхта в езерото, но видяхме всичко. Изгоря като парче хартия. Виждахме и стаята, където беше тя. Но тя бе възрастна жена и затова не бива да скърбим чак толкова. Мъчим се да не униваме заради децата и ти трябва да направиш същото.

Търговски пътник:

В една от стаите пердетата дълго време бяха спуснати, но вчера ги вдигнаха. Някои мислят, че това е някак си свързано с пожара, но аз не виждам как.

Любовницата му:

Мислят, че някоя от камериерките си е пушела тайно, докато е оправяла леглата. Виждала съм японката да пуши в коридора.

Изглежда толкова странно, защото японките са обикновено така изискани. За щастие пожарът беше през едно крило от нашата стая и багажът ни не е пострадал.

Двойка пенсионери:

Казват, че планината (където все още има много сняг) някак си е отразила слънчевите лъчи. Сигурно също като лупата, с която четем. Така или иначе ужасна трагедия е и затова внимавай с огъня, скъпа. Обслужването в хотела е чудесно. Изобщо не съжаляваме, че дойдохме. Великолепна почивка. Благодарим ти за щедростта.

Оперна певица:

Отидох на планина да си почина за няколко дни, преди да се прибера вкъщи. Мисля, че ми се отразява добре. Последните няколко седмици бяха толкова напрегнати.

Чудесно е човек да не прави нищо и само да се наслаждава на хубавата храна и на природните красоти. Все още не спя добре и това е единственият минус, но започвам вече да се поуспокоявам. Ще се видим скоро.

Шивачка:

Малкото ми момиченце е мъртво. Сломена съм от скръб. Обещах да ти изпратя картичка, мила, но не мислех, че ще е с такава вест. Ще я погребат тук. Тръгвам си веднага след погребението.

Адвокат:

Единственият минус е шумът нощем. Разбира се, трябва да проявим съчувствие към тях, но и ние също сме загубили близък човек и това изобщо не може да бъде причина да лишаваш другите от сън. Оплакахме се, но управителят, изглежда, не желае или пък не е в състояние да упражни контрол върху тях.

Бивша проститутка:

Един господин ми направи комплимент за хубавата фигура. Явно изобщо не личи. Всеки ден набирам по малко сили и свиквам. Е, чувствам се само малко по-тежка отляво, но предполагам, че и това ще мине. Имам късмет, тук има хора в много по-тежко положение. Времето е хубаво и храната е първокласна.

Никой не беше в настроение за танци. Гостите вечеряха мълчаливо и дълбоко трогнати, слушаха циганския оркестър, който

свиреше приятни меланхолични мелодии. Един от музикантите, цигулар, бил застигнат от огъня в асансьора и изгорял до неузнаваемост. Младите любовници вероятно биха танцували, но те не дойдоха на вечеря.

През една от паузите между мелодиите, когато се чуваха само тихите, невесели разговори и учтивото приглушено тракане на приборите за сервиране, майорът стана от масата си (винаги вечеряше сам на една малка маса в ъгъла), отиде до естрадата, промърмори нещо на пълния потен шеф на оркестъра, който кимна в отговор, и заговори на гостите по микрофона. Каза, че би желал да говори с колкото се може повече от тях по един неотложен въпрос, и предложи след вечеря да си вземат по нещо за пиене от бара и да се съберат в билиардната. В първите мигове, след като той свърши, настъпи тишина, но после разговорите станаха по-шумни.

Може би около една трета от гостите решиха да разберат за какво иска да им говори „лудият майор“ (както го наричаха мнозина). Когато си изпиха кафето и си взеха коняк и ликьор от бара, една немалка тълпа се отправи надолу към билиардната. Там се настаниха на редовете от столове около масата. Зелената тапицерия все още не беше изсъхнала след наводнението и блестеше на светлината като зелениясал правоъгълен плувен басейн.

Майорът беше англичанин и се наричаше Лайънхарт^[2]. Той застана до онзи край на масата, от който започва играта, и изчака закъснелите да се съберат отзад.

— Благодаря ви, че дойдохте — започна майорът с твърд, но звучен глас. — Нека разведрия атмосферата, като кажа, че не ви доведох тук, за да ви говоря за смъртта. Смъртта и аз сме стари познати и тя ни най-малко не ме ужасява. Ние скърбим за тези, които загубиха живота си при наводнението и в пожара, но не за това искам да ви говоря. Такива неща се случват. Те са от Бога. Не бива да допускаме подобни събития да ни огорчават прекалено много.

Лека вълна на одобрение премина през гостите при тези думи и един-двама започнаха да гледат на високия представителен военен с ново уважение.

Майорът погледна надолу и угаси цигарата си много бавно, като че ли имаше нужда от време, за да подреди мислите си. В билиардната настана дълбока тишина, нарушавана единствено от мъркането на една

черна котка, животинчето на хотела (и абсолютна любимка на всички гости). Тя се беше промъкнала долу заедно с множеството и сега се бе свила на кълбо в полата на съпругата на часовникаря, която я галеше. Котката се беше поопърлила доста в пожара, но за щастие не бе ѝ се случило нищо непоправимо.

— Обаче напоследък се случват твърде странни неща — продължи майорът отривисто.

Той млъкна и зачака думите му да проникнат в съзнанието на слушателите. От тях лъхаше армейска маститост. „Сигурно му е било добре през войната — си каза инженерът Анри Пусен.

— Бил е нищожество преди нея, нищожество е и сега, само че от друг вид, но когато лозунгът навремето е бил «Насилие, и то неотложно!», Лайънхарт трябва да се е справял доста добре.“

— Бихте ли си направили труда да обосновете твърдението си, майоре? — каза остро Фогел, немският адвокат.

Майорът го погледна с едва прикрито презрение. Фогел беше циник и жалък страхливец. Бяха го хванали да лъже на карти.

— Разбира се — каза майорът тихо. — Падащите звезди.

Тишината сред събралото се множество стана още по-дълбока, защото всички (с изключение на Фогел) едновременно затаиха дъх.

— Всички са ги виждали — продължи майорът с тих глас.

— Не просто един или двама, а всички. И не само една нощ, а почти всяка нощ. Едри, ярки, бели звезди.

— Големи колкото кленови листа — каза любовницата на търговския пътник с тих, полузамаян глас. Притискаше ръцете си, като че ли се боеше, задето се е обадила.

— Точно така — заяви майорът.

— И листата на брястовете са червени — подхвана часовникарят, като скочи на крака и отстрани ръката на жена си. — Някой забелязал ли е това?

Той се огледа наоколо възбудено и няколко глави кимнаха утвърдително. Говореше за брястовете в края на тревната площ зад хотела. Онези, които бяха кимнали, наведоха очи и нервно заоблизваха устните си. Но други гласове развълнувано твърдяха, че нямало такова нещо. Тези гласове не звучаха особено убедително и скоро замлъкнаха. Възцари се отново пълна тишина и в помещението осезателно се почувства хлад. Понеже беше обзет от силно желание да спре

разпространението на паниката и униетието, майорът предложи да прекъснат за няколко минути, докато хората се качат горе и си напълнят пак чашите. Той приседна, внезапно уморен, и сред глъчката на разговорите и блъсканицата по стълбите Фогел се промъкна до него. Очилата му без рамки блестяха злонамерено.

— Учудвате ме, Лайънхарт — каза той, без да се пали, но с непоклатимо презрение и негодувание.

Майорът се облегна назад.

— Така ли? И защо?

— Разпространявате паника сред дамите. Не можехте ли да не ги замесвате в тази работа? Аз въобще не приемам вашите паникьорски идеи. Но дори ако допуснем, че са верни, не виждам защо трябваше да ги забърквате в това.

— Първо, Фогел, вие подценявате интелигентността на дамите. Това е присъщо за хората с професии, свързани със седене на едно място, и е винаги неразумно, а в някои случаи — и опасно.

Фогел се изчерви леко, но не избухна.

— Второ?

— В името на безопасността им — в името на нашата обща безопасност — те трябва да схванат, че ни заплашват непонятни за нас неща. Поне аз нямам претенции да ги разбирам. Но, разбира се, не съм имал привилегията да получа германско образование.

Адвокатът рязко се извърна. Военният изпита раздражение от това, че е допуснал да го предизвикат да направи неучтив забележка. Но той бързо насочи мислите си към сериозните дела на момента, понеже хората се бяха събрали отново с питиетата си и очакваха от него да възобнови обсъждането. Майорът се изправи на крака. За момент почувства леко замайване, залитна и се хвана за мокрия ръб на билиардната маса.

— Основното за нас е — каза той — да споделим откровено това, което сме видели или пък си мислим, че сме видели, и ако е възможно, да му дадем рационално обяснение. Например не знам дали само аз съм видял светкавицата, която падна над езерото. Синкава, абсолютно вертикална светкавица.

Той се огледа наоколо въпросително. След краткотрайно напрегнато мълчание една възрастна милосърдна сестра се изчерви и каза тихо:

— Аз също я видях.

— И аз — промълви един мършав, кривонос счетоводител.

Жена му също закима с глава енергично. Неколцина други изразиха съгласие чрез плахи, смутени жестове и загрижено и разтревожено отпиха от питиетата си. Майорът попита дали някой е в състояние да даде сведения за други странни неща.

— Група китове — каза една симпатична млада блондинка, по професия секретарка. — Видях ги вчера сутринта, когато излязох да плувам. Отначало мислех, че ми се привижда — или пък че нещо недовиждам. Предполагам, че разбирате какво искам да кажа. Всъщност езерото няма излаз към морето и затова е просто невъзможно... Но сега вие ме накарахте да се замисля отново... Сигурна съм, че това не бяха ниски облаци.

— Може би ви се е привидял махмурлукът ви — изсмя се Фогел.

— Не, аз също ги видях — каза бледата му сестра. — Извинявай, Фридрих — бързо добави тя, — но трябва да кажа истината. Трябваше да стана в зори по причина, която няма нужда да разяснявам, и погледнах през прозореца.

— И видяхте китове? — настоя майорът с любезна и мила усмивка.

— Да — тя мачкаше кърпичката си и Фогел я погледна с презрение и отвращение.

Изглежда, никой друг не беше видял групата китове, но пък никой не беше ставал толкова рано предишния ден. А и всички бяха силно впечатлени от мъчителното, искрено признание на сестрата на Фогел.

— Има ли някакви други изказвания? — попита майорът рязко. — Странни събития, странни гледки?

Всички се заоглеждаха наоколо и отново настъпи абсолютно мълчание.

— Тогава нека преценим наличните факти. Падащи звезди. Червени листа. Светкавица. Група китове...

На това място се намеси Болотников-Лесков, който седеше в най-отдалечения ъгъл, замислен и откъснат от другите, и поглаждаше късата си елегантна брадичка. Гласът на такъв виден държавник веднага внуши уважение дори и на онези, които не приемаха политическите му възгледи.

— Не мога по никакъв начин да хвърля светлина — той въздъхна и разпери ръце — върху падащите звезди, червените листа или светкавицата. Но вярвам, че мога да намеря обяснение за китовете. Мадам Котен — той се поклонил на закръглената, облечена в синьо дама, която му отговори с усмивка и кимване — е корсетиерка. А част от всеки корсет — да го кажа направо — е мъртвият кит. Струва ми се напълно възможно нейното присъствие сред нас — а от самото начало то така вдигна духа ни поради изключителната ѝ сърдечност и жизненост — да е „призовало“ китовете, така да се каже. Може би ги е привлякло или им е подействало като вълшебна песен, или пък като примамка — наречете го, както щете.

Като разхлаждаше с ветрило пламналите си бузи, мадам Котен каза, че наистина от по-рано са ѝ известни и други случаи, когато дами в нейно (на мадам Котен) присъствие са виждали китове. Болотников-Лесков ѝ благодари с кимване и се изчерви като момче.

Рационалното (или почти рационално) обяснение за появата на китовете ободри компанията и вдъхна смелост на няколко души да съобщят за явления, които бяха наблюдавали, но се бояха да споменат. Един лютерански пастор каза нерешително, че веднъж, когато отивал към църквата преди вечеря, видял една гърда да лети сред тисовите дървета.

— Първо си помислих, че е прилеп — заяви той. — Но зърното се виждаше много ясно.

Една жена с едър бюст и посивяла коса каза, че наскоро са ѝ отрязали едната гърда поради тумор. Майор Лайънхарт ѝ благодари за откровеността и наоколо се разнесе тих съчувствен шепот. Силно прежълтял, Фогел каза, че си мислел, че е видял вкаменен човешки зародиш да плава в плитчините на езерото, но това би могло да е и парче вкаменено дърво. Като избухна в плач, сестра му призна, че е правила аборт преди десет години. Настъпи мъчителна и шокираща тишина. За всички беше ясно, че Фогел не е знаел нищо за това. Мускулите на лицето му се свиха в конвулсия и майорът усети прилив на съчувствие към този неемоционален германски адвокат.

Сестрата на Фогел вече не се мъчеше да потисне риданията си. Звучаха монотонно и тягостно и беше почти невъзможно човек да ги

слуша безучастно. Мъжете, които бяха преживели наводнението и пожара, без да трепнат, сега палеха цигари и пури, за да успокоят нервите си. Всички изпитаха огромно облекчение, когато пасторът се протегна през Фогел, хвана жената под ръка внимателно, но здраво, и я изведе от стаята, като ѝ правеше път между гостите и билиардната маса. Докато той я извеждаше, онези, които бяха близо до съпругата на пекаря, видяха как тя сбута мъжа си и му прошепна нещо, а той поклати отрицателно глава. Но когато отново настана тишина, пекарят се изправи и с несигурен глас на човек от простолюдието едва чуто каза, че е видял една матка да плава по езерото. Бил сам и ловял риба. Матката леко се плъзнала по повърхността на езерото и бързо изчезнала.

— Понякога наистина на човек му се привиждат разни работи, когато е за риба сам, особено пък на съмване или по здрач. Ама нямаше как да сбъркам онова.

Той си седна на мястото и с очи потърси подкрепа от жена си.

Майор Лайънхарт не можа да потисне една жълтозъба усмивка, предизвикана от комичното простонародно наречие на пекаря, макар и после да се престори, че упражнява лицевите си мускули. Усмихна се тайно дори и Болотников-Лесков въпреки революционните си идеали. Майорът попита дали някой друг е видял плаващата матка. В тишината някой се обади, че може да е било самун хляб, и последвалите смехове намалиха напрежението. Но в тоя момент неизвестен мъжки глас прогърмя от далечината на ъгъла:

— А някой виждал ли е ледниците в планината?

Това пропъди усмивките и отново изпълни помещението с хлад.

Неколцина от присъстващите се опитаха по всевъзможни начини да обяснят падащите звезди, светкавицата, червените листа и ледниците. Но обясненията не изглеждаха убедителни даже и на тия, които ги даваха. Закривайки събранието, майорът препоръча на всички да проявяват бдителност. Болотников-Лесков благодари на майора от името на присъстващите (отново се разнесе одобрителен шепот) и предложи всеки, който забележи други необясними явления, незабавно да уведоми майора, който следва да бъде упълномощен да свика друго събрание, щом намери за необходимо. Предложението беше прието със съдържани акламации.

Когато гостите се изкачваха в редица по двама по стълбите, пекарят се озова до възрастната милосърдна сестра. Тя се възползва от случая, за да му каже, че племенницата ѝ, която не се чувствала добре тази вечер и си легнала рано, преди месец била оперирана и ѝ извадили матката.

— Доведох я тук да се възстанови — каза тя тихо, тъй като не искаше да я чуят. — Много е тъжно, защото няма още и тридесет години. Не исках да го казвам пред всички, понеже това би я разстроило. А тя и без това е много потисната. Но исках вие и съпругата ви да знаете.

Пекарят изрази благодарността си, като я потупа по рамото.

Минаха няколко вечери, докато младите любовници отново се решат да слязат на вечеря. Тогава откриха, че масата им е заета от нови гости. Потокът от изпълнени с надежда посетители на белия хотел просто не пресекваше и една празна маса беше недопустим разкош. Като се извиняваше, оберкелнерът обясни това на младата двойка и добави, че е счел, че те биха предпочели да се хранят в стаята си. Помоли ги да почакаат и отиде да поговори с една закръглена, предизвикателно хубава жена с изрусени коси, която се наричаше мадам Котен и седеше сама на маса за двама. Мадам Котен се усмихна в знак на съгласие и кимна на младата двойка за поздрав, а оберкелнерът бързо донесе още един стол и ги придружи до масата на дамата. Беше доста тясно и младият мъж дълго ѝ се извинява, задето я притесняваха, но мадам Котен посрещна със смях извиненията му и весело изпискваше всеки път, когато краката им смущаващо се сблъскваха под масата.

Радвала се, заяви тя, че си има компания. Съпругът ѝ загинал при наводнението и самотата я измъчвала. Тя извади кърпичка и избърса една сълза, ала скоро на свой ред започна да им се извинява, че им натрапва мъката си.

— Мъча се да не плача много често — каза тя. — Отначало бях неутешима и съм сигурна, че вгорчих живота на всички около мен. Но си казах, че трябва да се стегна. Не беше честно към другите, които са дошли тук да се забавляват.

Младият мъж ѝ каза, че много се възхищава от смелостта ѝ. Бил я забелязал още предишния път, когато вечеряли тук — тя се смеела, танцувала и направо била душата на компанията. Мадам Котен се усмихна накриво.

— Не беше никак лесно — промълви тя.

Всъщност било ужасно мъчително да се преструва на весела, докато сърцето ѝ лежало в гроба при съпруга ѝ.

Станало малко по-леко, добави тя, след ужасната трагедия на пожара. Това, че другите тъгували за току-що загубените си близки, някак си я отдалечавало от собствената ѝ мъка. Освен това удавянето било далеч по-лека и по-милостива смърт от изгарянето. Човек винаги можел да открие някой, който да е по-зле от самия него, отбеляза тя. Отново избърса очите си. Но после, понеже не искаше да развали вечерта им, се развесели и започна да им разказва смешни истории, най-вече за клиентелата си. И двамата се влюбиха в мадам Котен. Сълзи потекоха от очите им, докато се смееха на комичните ѝ истории за това как натъкмявала с корсети разни дами (и дори — и някои господа). След като си хапна здравата, тя потупа отлично пристегнатия си корем и каза, че е жива реклама на майсторлъка си.

— Тук нещо май не се побирам! — Тя се засмя и разпери ръце като рибар, който показва каква голяма риба е уловил.

Всъщност пекарят, който беше привлякъл погледа ѝ от другата страна на залата, не разбра правилно жеста ѝ, реши да я надмине и разпери ръцете си, колкото можа, като през цялото време се хилеше радостно. Вечерта премина така бързо, като че ли часовникарят от съседната маса беше задвижил три пъти по-бързо стрелките на всички стенни и ръчни часовници.

Любовниците изпратиха мадам Котен до стаята ѝ (която впрочем се намираше точно до тяхната, откъм горната част на леглото). В продължение на много нощи до тях бяха достигали сърцераздирателни ридания от тази стая. Това още повече увеличи възхищението и уважението им към нея — почувстваха колко скъпо ѝ струва по цял ден да потиска мъката си. И тази нощ, като се прегърнаха и започнаха нетърпеливо да се разсъбличат, те отново чуха плача на мадам Котен през стената. Но завладени от собствения си глад, много скоро престанаха да му обръщат внимание.

По-късно те се спречкаха за пръв път. В несъгласието им нямаше и помен от злонамереност и шепотът им нито за миг не премина във викове. Той беше убеден, че през черното небе зад техния прозорец падат звезди, а тя твърдеше, че са бели рози. Но после навън се появи нещо, което несъмнено беше портокалова горичка. Поразени от гледката, те спряха да си шепнат. Ярките портокали блестяха сред шумящите тъмни листа. Любовниците излязоха на балкона и видяха как портокаловата горичка пада в езерото. Щом докоснеше спокойните му води, всеки плод издаваше съскащ звук и угасваше.

Скрита от погледите им, мадам Котен също така стоеше на балкона си. Не можеше да спи. Видя как по езерото плават стотици фенери и как един по един ги покрива черен креп. Беше се наплакала за тази нощ. След като свали дрехите си и облече памучната си нощница, тя изсипа стъкленицата, която почти бе напълнила със сълзи.

Напълно изтощени, любовниците лежаха в леглото един до друг. Това, че до тях вече не достигаха ридания, беше необичайно и им действаше успокоително. Нямаха представа колко е часът. Времето, което така бе препускало вечерта, сега едва се влачеше за мадам Котен, легнала в тъмното с отворени очи, и по различен начин беше престанало да съществува за унесените в сън гости, за мъртвите долу в студените складове и за любовниците. Душите им, които едва се крепяха на границата между съня и будуването (също като измъчения от жегата човек, който, рискувайки да падне, си ляга на балкона), влязоха в тон със съвършената тишина. Нейният слух беше по-остър от неговия и тя чуваше мълчания, които той изобщо не можеше да долови. Даже и пръстите им не се докосваха. Само от време на време ръката му уморено галеше заплетения гъсталак на венериния ѝ хълм и това по-скоро бе израз на нежност, отколкото на сладострастие. На нея ласката ѝ харесваше.

Той наруши мълчанието, като прошепна, че си спомнял за един хълм, на който често играел и ходел на излети като малко момче. Хълмът бил обрасъл с папрат и той играел там на ловци и дивеч с един свой братовчед. Не бил забравил примесеното със страх удоволствие от дебненето или спотайването сред коравата папрат с нейния тежък мирис на лято. Единствено тогава се чувствал истински близо до земята.

— Баща ми казва, че винаги, когато се прави любов, присъстват четирима души — промълви той. — Разбира се, те и сега са тук. Моите родители.

Младата жена съзря строгата фигура на Фройд, застанал до плахата си съпруга в подножието на леглото. Черният костюм на Фройд и бялата нощница на жена му постепенно се разтопиха в черно-белите райета на роклята ѝ, която лежеше сред сенките на пода там, където той я беше захвърлил.

Най-много обичаха залезите. От планинските върхове поникваха розови облачета също като цветя. Всъщност възрастната милосърдна сестра една вечер видя как цялото небе се превърна в огромна червена роза с безброй втъкнати едно в друго листчета и прилежно отиде направо при майора, за да го уведоми. Макар да беше абсолютно неподвижна, розата като че ли се въртеше вътре в себе си и любовниците получаваха странното впечатление, че цялата земя се преобръща. И гърдите ѝ се преобръщаха в ръцете му, докато нощта неусетно ги обгръщаше; и езикът му се преобръщаше, докато нежно я докосваше отдолу или пък се стремеше да проникне все по-дълбоко и по-дълбоко в нея, като че ли искаше да я притисне до планината. Тя се разтваряше толкова широко, че чувстваше как влагалището ѝ се превръща в пещера. Изтласканият от него въздух ѝ напомняше за неприличното изпускане на газове и я караше да се черви, при все че тя знаеше, а и той знаеше, че не е нищо такова.

С грижовните си ръце на хирург времето незабелязано лекуваше мадам Котен. Докато любовниците прекарваха деня в задушната стая, тя се разхождаше край езерото с отец Марек, благия, стар католически свещеник. Неговата безрезервна вяра беше голямо утешение за нея. Той я увещаваше да се върне в лоното на църквата, като сравняваше въздействието ѝ с това на един стабилен корсет. Догмите на църквата, каза той с усмивка, са банелите на душата. Аналогията я очарова и тя се засмя. След прекрасна дълга утринна разходка сред гори и диви цветя свещеникът и корсетиерката спряха да се подкрепят в една приятна, усамотена странноприемница край езерото. Като си взеха хляб и сирене и седнаха на една от външните маси, те видяха Фогел и Болотников-Лесков. Почувстваха се задължени да отидат при тях, при все че нито едните, нито другите бяха във възторг от срещата. Болотников-Лесков беше във вихъра на една политическа тирада и по

никакъв начин не можеше да обуздае красноречието си. Основната трудност идеала от това, поясни той (докато мадам Котен се усмихваше тъжно и рееше поглед над езерото), че неговата партия била най-подходяща за масите, но за съжаление масите не можели да схванат тази истина. Боял се, че бомбата била единственото разрешение.

С набитото си око Фогел забеляза, че ръцете на свещеника трепереха, докато пиеше сливовия си сок забеляза още и прекомерната червенина на лицето му. Адвокатският му инстинкт му подсказа, че свещеникът е бил изпратен на почивка, за да откаже пиенето. Корсетиерът и корсетиерката бързо изядоха хляба и сиренето си и се извиниха, че не могат да останат по-дълго. Казаха, че искали да обиколят пешком цялото езеро.

Младите любовници се спречкаха отново и този път всичко беше по-сериозно. Обхванат от ревност, той я разпитваше за половия ѝ живот със съпруга ѝ. Тя се ядоса, защото това беше толкова отдавна и нямаше никакво отношение към тях двамата. Скарването им показва за първи път неговата незрялост. До този момент няколкото години разлика във възрастта им изобщо не изглеждаха важни. Тя дори не беше ги забелязвала. Но те проличаха съвсем ясно сега — в този негов детински пристъп на ревност към мъртвия. Това я накара да се хване и за други неприятни неща, като например отвратителните турски цигари, които той непрекъснато пушеше. От тях цялата стая миришеше на спарено и гласът ѝ сигурно щеше да се повреди завинаги.

Разбира се, накрая всичко беше дори по-чаровно от друг път. Докато лежаха, съединени в любовта, впили поглед един в друг, те не можеха да повярват, че са си разменили лоши думи. Но тя трябваше да покаже, че го цени повече от съпруга си, като направи нещо необичайно — реши се да вземе члена му в уста. Беше ужасно интимно лицето ѝ да е толкова близо до тази разкошна луковица на лале, до това отделящо влага чудовище. Всъщност изглеждаше до такава степен немислимо да го вземе в уста, както и да допре устни до члена на някой бик. Но тя затвори очи и обхваната от ужас, го направи, за да покаже, че го обича повече от съпруга си. И не беше неприятно. Беше толкова далеч от неприятното, че ѝ стана любопитно: тя го стискаше, галеше и смучеше, а той растеше в устата ѝ и спермата

пръскаше в гърлото ѝ. В ревността си той я обиди с мръсни думи и това ѝ подейства особено възбуждащо.

Това беше ново преживяване, точно когато мислеха, че вече са изчерпали всички новости. По силата на странно превращение почти по същото време от неспирното смукане гърдите ѝ започнаха да отделят мляко.

Когато слязоха да вечерят, тя имаше чувството, че гърдите ѝ ще се пръснат. Те се радваха на глъчката, на смеха на гостите, на енергията на келнерите, на плама на циганския оркестър, на аромата на ястията. Докато вървеше между масите, гърдите ѝ, препълнени и разлюлени под коприната, също се радваха на всичко това. Типичната атмосфера на белия хотел беше възстановена. Времето бе излекувало раните. Жизнерадостта се беше върнала. Оркестрантите бяха открили сред гостите един италианец, който свиреше на цигулка в голям оркестър. Той беше несравнимо по-добър от мъртвия цигулар. И така, макар и да им бе мъчно за другаря им, прекрасните звуци, които създаваха сега, ги изпълваха с възторг, защото новият изпълнител ги караше да надхвърлят скромните си възможности и да се издигнат до непознати висоти.

Тъй като неколцина гости си бяха отишли, оберкелнерът беше в състояние да предложи на младите любовници по-хубава и по-голяма маса. Седнаха да вечерят с мадам Котен и свещеника. Те бяха в спокойно и радостно настроение след един цял ден, прекаран на слънце и свеж въздух. Червендалестият старец махна с ръка в знак на съгласие и одобрение, когато младата жена разтвори роклята си отпред и обясни, че гърдите ѝ са пълни с мляко и много я болят. Прояви съчувствие, защото майка му страдала от същото на млади години. Младият мъж попи червеното вино от устните си със салфетката и се наведе през масата, за да вземе зърното ѝ в уста, но преди още да успее да го стори, млякото бликна и окапа покривката. Тя силно се изчерви и започна да се извинява, отец Марек и мадам Котен показаха със смеха си, че нищо сериозно не се е случило. Дотърча и един усмихнат келнер, който умело почисти опръсканото с бялата си кърпа, така че остана само едва забележимо петънце. Попита ги дали биха искали да смени покривката, но всички отвърнаха, че нямало нужда, та нали било само безвредно мляко.

Докато любовникът ѝ сучеше, младата жена забеляза, че свещеникът гледа с копнеж към едрата ѝ гърда. Отпиваше по малко от чашата си с вода и личеше, че всъщност му се иска нещо малко по-силно. Тя го попита дали не би желал да си пийне от другата ѝ гърда.

— *Наистина* ли нямате нищо против? — възкликна старият свещеник, трогнат и поласкан. — Признавам, че е много съблазнително.

Той погледна мадам Котен, която се усмихна в знак на одобрение.

— Така е! Да! В края на краищата днес доста повървахме. — Тя пресуши чашата си с вино и си наля друга. — Ще ви се отрази добре. Водата не е мъжко питие!

Той все още се колебаеше и изглеждаше сконфузен.

— Наистина много ми се иска да го направите — каза младата жена. — Моля ви.

Младият мъж отдръпна устни от набъбналото зърно и каза:

— Хайде, моля ви! За мен е много. Честна дума!

Свещеникът нямаше нужда от допълнителна покана и веднага започна доволно да суче. Младата жена се облегна назад, не по-малко доволна и облекчена, и започна да гали гъстата лъскава коса на любовника си и почти голото теме на свещеника. Забеляза, че то се беше позачервило от слънцето. Над главите им тя се усмихна на хората от съседната маса — пекаря, жена му и двете им деца. Те отпиваха вода от чашите си. Пекарят бе спестявал години наред за тази ваканция, но все пак не можеше да си позволи да бъде разточителен. Въпреки това той също се усмихна на жадната четворка.

— Няма за какво да ги виним, нали така? — каза той на жена си и децата си. — Щом можеш да си го позволиш, защо да не му се порадваш, докато можеш?

Жена му, чиято завист отлетя от аромата на печената гъска, която в този момент слагаха пред нея, преглътна язвителната забележка, която се канеше да направи, и просто каза:

— Ами да, на човек му става хубаво, като види, че всички са толкова весели.

И наистина в цялата голяма трапезария нямаше нито едно скръбно лице. Като че ли тази вечер всички едновременно бяха решили да си наваксат за мрачното настроение от предишните вечери.

Келнерите също бяха в празнично настроение, подскачаха в такт с музиката, докато търчаха наоколо, и се правеха, че жонглират с натоварените си подноси. Дори масивният главен готвач остави пещите си и дойде да види какво чак толкова става. Приветстваха го бурно и той радостно се усмихна, като обърса потта, която струеше по пълното му лице. Мадам Котен се изправи, отиде при него и му подаде празната си чаша. Тя посочи унесените си приятели и задърпа готвача за ръката. Свенливо и неохотно той я остави да го води през залата с широка усмивка на уста, която показваше, че му липсва един зъб. Прозвучаха одобрителни подвиквания и тропане с крака, когато мадам Котен го докара до тяхната маса. Младата жена с разголени гърди се усмихна и кимна на срамежливия ухилен великан, после внимателно отстрани любовника си от зърното. Свещеникът продължаваше да суче доволно, без даже да забелязва приятните събития, които ставаха около него. Младият мъж, около чиито устни се беше образувал бял кръг, показва с усмивка, че няма нищо против. Тогава готвачът се наведе, нежно взе едрото зърно между палеца и показалеца си и започна да го цеди във винената чаша. Когато тя се напълни, той я вдигна тържествуващо и блажено изпи сладкото мляко на един дъх. Изпратен от благодарствени слова за високото качество на неговите ястия, той ухилен се запъти към кухнята и двукрилата врата се затвори след него.

На една от другите маси празнуваше осемчленно семейство и вдигаше такава врява, че останалите гости се чудеха дали да насочат вниманието си към тях или към масата на младите любовници. Големи бутилки шампанско се изпиваха за рекордно време, трошаха се чаши, гръмогласно се вдигаха наздравици. Нестройни, но весели гласове пригласяха на циганските песни. Разчу се, че главата на семейството, престарял, полусляп холандец, изкачил планината зад хотела и се върнал с планинска традесканция — едно изключително рядко растение, което вирее на голяма височина в пукнатините на скалите, и затова само планинските паяци могат да го достигнат. Решил да се занимава с ботаника на стари години и с тази находка се сбъднала най-съкровената му мечта.

Когато научиха това, мадам Котен и младата жена си размениха няколко думи шепнешком и повикаха келнера. Той веднага се отзова, изслуша ги извънредно внимателно, а после също така чевръсто притича до масата на холандците, за да поднесе поканата им. Още

преди да им е казал всичко, те скочиха от столовете си и се завтекоха да се възползват от любезното предложение. И след като пресушиха чашите си или сукаха направо от гърдите ѝ, други засмени, леко пийнали гости наставаха и се наредиха на опашка. Оркестрантите също пожелаха да се подкрепят. И дори Фогел, без да губи нито надменното си изражение, нито пък вида си на скучаещ човек, се приближи и посука малко от гърдата ѝ, като че ли искаше да каже: „Тъй и тъй съм тук, защо да не се присъединя към стадото.“ Като се върна при сестра си, той изтри млякото от устните си със саркастична усмивка.

Слънцето внезапно се скри, дърветата зад френските прозорци потъмняха, а гостите изтрезняха. Доволен, свещеникът отдръпна уста от зърното ѝ и благодари. Но после сърцето му се сви от болка, понеже си спомни за майка си. Събуди се чувството му за вина поради нейната самота и бедност в далечната родна Полша. Също така, за жалост, беше нарушил обета си. Трябваше да се приготви за погребалната служба на жертвите от наводнението и пожара. По-скоро изпитваше желание да си подремне, но трябваше да изпълни дълга си. Той се изправи и потърси с поглед пастора. Щяха да си поделят задълженията по обряда. Младата жена закопча роклята си.

Усети ръката на любовника ѝ да я докосва под покривката на масата. Виеше ѝ се свят, понеже сукаха прекалено много от нея. Когато бавно поеа към изхода на трапезарията, мадам Котен и любовникът ѝ трябваше да я подкрепят. Тя се възпротиви и каза, че чудесно може да се справи и без чужда помощ. Настоя мадам Котен да се качи горе и да си вземе палтото за погребалната процесия. Но мадам Котен заяви, че няма да отиде. Не би могла да я изтърпи.

В спалнята мадам Котен разсъблече младата жена и внимателно я сложи да легне. Младият ѝ любовник беше в нея през цялото време, даже и когато с труд се изкачваха по стълбите, и сега мадам Котен не свали корсета и чорапите ѝ, за да може той да остане вътре. До нея смътно достигаха песнопенията на опечалените, които тръгваха за гробището. Тя лежеше кротко и им се наслаждаваше. Очите ѝ бяха затворени, но въпреки това усети как младият мъж взе ръката ѝ и я насочи към онова място във влагалището, където вече беше неговият член. Заедно с допира на нокътя на младата жена той почувства и твърдия пръстен на мадам Котен.

— Помага ми да живея — прошепна мадам Котен, а младата жена смотолеви, че я разбира. И на нея венчалната ѝ халка много ѝ помагала в мъката ѝ, затова все още не можела да се реши да я свали от пръста си.

Превозваха трупове с каруци и известно време те чуваха как трополят сред борове, докато накрая настана тишина. Младата жена чувстваше празнота там, където беше най-напълнена, и сънено поиска още. С усилие отвори очи и видя мадам Котен и любовникът ѝ да се целуват страстно.

Пътят, който минаваше по брега и водеше към планинското гробище, беше много дълъг и свещеникът вече го бе извървял веднъж през този ден. Освен това усещаше, че му е тежко от погълнатата храна и от силната напитка. Явно и другите се чувстваха също като него. Скоро се умориха да пеят погребалните химни. Потънаха в мълчание и се заслушаха в скърцането на колелетата по песъчливия път.

Свещеникът плахо поведе разговор с пастора. За пръв път му се случваше да беседва с клирик от противоположната вяра. Нещастieto събира дори вълците и овците, помисли си той. Водеха интересен разговор по богословски въпроси. И двамата бяха съгласни, че Божията любов не подлежи на анализ. Тя изпълва без изключение всяко кътче на творението Му. Тъй като започнаха да се препъват от умора (и пасторът също не беше млад човек), те престанаха да говорят, за да запазят силите си. Мислите на свещеника се върнаха към гърдата, от която беше сукал. Помъчи се да си спомни колко закръглена и топла беше тя. Мислеше си още и за мадам Котен, която през днешното им пътешествие му бе дала такъв добър съвет относно чувството му за вина.

Двамата млади гъделичкаха и мушкаха пищната плът на мадам Котен, освободена от банелите, които се впираха в нея след обилната вечеря, а тя се мяташе насам-натам и плачеше, и се смееше, като най-вече се мъчеше да се измъкне от ръцете им. Неблагодарно им бе признала, че има гъдел, и сега те се възползваха от това в пълна мяра. По никой начин не можеше да се справи с такъв силен млад мъж, а и младата жена се беше вкопчила в нея. На няколко пъти почти се бе измъквала от леглото, но тогава младият мъж забиваше пръсти в най-чувствителната част на бедрата ѝ, а тя трябваше да се подчини и

задъхана да се строполи до тях. После, когато вече я бяха напуснали силите и беше загубила равновесие, те хванаха краката ѝ и ги разтвориха широко. Тя се съпротивляваше, пищеше и примираше от смях, защото гъделичкаха ходилата ѝ. Младият мъж се разположи между краката ѝ и запуши устата ѝ със своята, а тя трябваше да обещае (за да ѝ разреши да диша), че ще е послушна и ще му даде да го направи. Първо престана да пъшка и да се смее шумно, после смехът ѝ се смени от накъсано, учестено дишане, докато устните ѝ се усмихваха кратко или пък се съединяваха с неговите в кратки целувки.

Докато силен вятър развяваше полите на шинела му, майор Лайънхарт си спомняше и за други общи гробове, пред които бе стоял, както и за многото съболезнователни писма, които се беше налагало да пише. Когато небето започна да губи цвета си и денят да потъмнява под сянката на планината, на него му се стори, че вижда как една портокалова горичка се спуска към езерото. Имаше също и рози. Всичко изглеждаше така правдоподобно, че той реши да го спомене на следващото събрание, насрочено за другата нощ. Розите се връзваха по странен начин с розата, видяна от възрастната милосърдна сестра. Порано не беше обърнал внимание на това, понеже я считаше за доста изкуфяла. Изпитваше съжаление към мълчаливото, тъжно, очарователно момиче, което ѝ бяха поверили. Но може би тя *действително* бе видяла роза по залез. И планинската традесканция представляваше нещо твърде странно. Отец Марек начена словото си към вкочанените от студ опечалени, а майорът насочи мислите си към красивия млад лейтенант — неговия племенник, който щеше да пристигне с първия влак на другия ден. Щяха прекрасно да покарат ски. Там горе беше любимата му писта.

Вселената, мислеше си Болотников-Лесков, е революционна ядка, която се състои от един-единствен член. За целите на конспирацията това е идеално. Богът, ако съществува, ще стиска зъби и при най-страшните мъчения. От устните му не ще се отрони нито една предателска дума просто защото няма да има какво да издаде. Той няма да знае нищо.

Като слушаше мънкането на отец Марек с половин ухо, той гледаше с безстрастно любопитство капака на ковчега, скриващ от очите му наивната млада жена, която бе споделяла идеалите му.

Всъщност тя беше отдадена на делото до такава степен, че често му говореше за грандиозното светло бъдеще, даже и когато се любеха.

Като умрат котките, си мислеше цигуларят Енрико Мори, никой не чете успокоителни лъжи над телата им. Котките знаят, че няма никакво възкресение освен чрез приобщаване към моята музика. Той погали главата на черната котка, която ги бе следвала по целия път от хотела дотук. Сега тя се беше свила на кълбо и мъркаше в ръцете на болната от рак проститутка. Знаеше, че е проститутка, защото бе ходил при нея веднъж, когато беше студент по музика в Торино. Познаха се още първата вечер: блудницата се изчерви и отвърна поглед.

В словото си отец Марек говореше за плащаницата на Христа, опръскана с кръвта Му. Отпечаталото се върху нея божествено лице казвало: „Уповавайте се на мен, защото приех заради вас мрака и студа на гроба.“ Мори забеляза, че пасторът, който стоеше до свещеника, се чувства неудобно. Разбира се, помисли си той, въобще не му се нравят тези приказки за католически светини.

Когато дойде ред на пастора и той започна да чете протестантската погребална служба, Мори хвърли поглед надясно, където лежеше един мъничък ковчег. Плачещите родители го обсипваха с цветя. Мори беше разговарял с момиченцето само няколко минути, то го бе попитало дали може да изпробва цигулката му. Но за тези няколко минути те бяха станали приятели и той беше потресен, когато разбра, че е изгоряло.

Все пак му се стори забавно, когато черната котка скочи от ръцете на проститутката и хукна надолу по пътеката, като че ли я гонеха седем дявола. Скоро се изгуби от очите им по посока към хотела. Бърза за вечерня, помисли си Мори, защото точно тогава забиха църковните камбани, които бяха разположени зад белия хотел и над него. Звънът им смътно звучеше над езерото и някъде по средата му един самотен рибар свали шапка. Вдясно от Мори майката на малкото момиченце се свлече на земята. Като по даден знак и други жени от редицата също припаднаха. Ето това е неудобството на смесените погребални служби, си каза той, траят прекалено дълго и напрежението става непоносимо.

В ушите им отекна грохот и като погледна нагоре, Лайънхарт разбра, че е дошъл краят. Навремето беше чувал и по-силни тътнежи и се бе измъквал невредим, но сега нямаше никаква надежда за

спасение. Върхът на планината се беше разпаднал и надолу по склона с трясък се търкаляха гигантски каменни блокове. Опечалените бяха подхванали окуражителен химн и за момент изглеждаше като че ли музиката наистина задържа свличането на камъните. После земята започна да се разтваря под краката им.

Младата жена видя как опечалените падат един по един в процепата, сякаш ги покосяваше прекомерната им скръб. Виждаше как лекичко помръдват и как пръстта и камъните ги засипват отгоре. Тази вечер мракът се спусна внезапно и те лежаха, заслушани отново в тишината, последвала тътена. В сянката на планината беше студено, но въздухът около белия хотел бе все още топъл и те оставиха прозореца отворен. Езерото погълна слънцето наведнъж, а нямаше луна, която да го замести. Понеже и тримата усещаха силна жажда, младият мъж позвъни на камериерката. Малката японка се стресна, когато видя три глави на възглавницата, и нейното изумление ги разсмя. Донесе им еднолитрова бутилка вино и три чаши.

Гъстото вино ги съживи. И за тримата преживяното беше единствено по рода си и те с радост говореха за него. Мадам Котен със задоволство забеляза, че то не е променило чувствата на младите любовници един към друг: те се целуваха и даже се хапеха на шега.

Не, то изобщо не беше навредило на любовта им; напротив, бе я направило още по-силна. Така поне си мислеше младата жена. Щедростта винаги обогатява онзи, който дава, и добрината им към самотната, претърпяла тежка загуба жена ги бе сближила още повече. И затова се чувстваше щастлива. И любовникът ѝ беше щастлив, защото се беше разположил удобно между двете им, досущ като парче вкусно месо между две меки филийки хляб. Той отпи вино, запали турска цигара за мадам Котен, подаде ѝ я, запали друга за себе си, смукна от нея, изпусна дима с въздишка на удоволствие и се обърна, за да целуне нежно любовницата си.

Мадам Котен им завиждаше за стегнатите млади тела, тъй като на тридесет и девет години тя знаеше, че най-хубавото ѝ време вече е отминало. А и звънът на църковните камбани, който сякаш идеше от стаята на горния етаж, я направи още по-мрачна. Изглежда, на тази възраст можеше да се надява само на такива мимолетни приключения,

а в останалото време я чакаше самота. Тя посегна към бутилката и си наля отново, но виното свърши, преди да бе напълнила чашата си догоре.

— Това ли е всичко? — попита тя с нотка на извинение в гласа.

— Не знаем дали има друго — отвърна младата жена замислено.
— Това е всичко, на което можем да разчитаме със сигурност. И то с голяма сигурност.

Понеже бяха изпили виното, младият мъж започна да гали едрите, доста отпуснати гърди на мадам Котен. Като разтвори бедрата ѝ, той отново се покатери отгоре ѝ. Младата жена ѝ предложи гърдата си, защото виното се бе превърнало в мляко и гърдите ѝ отново бяха пълни и я боляха. Тя с благодарност налага зърното. Едновременно с това той започна да смуче собствените ѝ гърди и кръгът на удоволствието почти се затвори. Младият мъж беше много възбуден и с такава сила проникна в нея, че мадам Котен изпищя. Пищейки, тя стисна зъби и ухапа гърдата на младата жена, от която потече кръв, примесена с мляко. Беше късно, когато мадам Котен се облече и се прибра в стаята си. Хотелът беше тъмен и тих.

Нощният звънец разбуди задрямалия дежурен портиер. Когато отвори вратата, видя Болотников-Лесков и Фогел. Пребити от умора, развлечени и мръсни, те се вмъкнаха вътре. И двамата поръчаха да им занесат в стаите по кана кафе, по един голям коняк и сандвичи; също така поискаха на сутринта, както обикновено, да им оставят вестниците. Болотников-Лесков студено пожела на Фогел лека нощ и те се разделиха на първия етаж. Немецът изобщо не му беше симпатичен, но двамата следваха едни и същи житейски принципи. Освен това и Фогел като него бе от хората, които оцеляват, а такива струват повече от хиляди добродетелни неудачници.

Привечер на следващия ден той стана неспокоен и ѝ предложи да напуснат леглото и да се разходят в планината. Тя се чувстваше уморена и предпочиташе кратка разходка край езерото. Може би с мадам Котен. Но той бе решил да направят по-дълго пътешествие, и то само двамата.

Позвъни на камериерката да донесе чай и да дръпне пердетата. Докато свикваше със светлината, младата жена видя, че малката

японка е плакала. Попита я какво се е случило и камериерката ѝ разказа за пагубното срутване, при което били затрупани опечалените. Тя много се разстроила, защото била привързана към английския майор, а той бил сред жертвите. С учудване научила, че в миналото майорът посетил родината ѝ и дори знаел малко нейния език. Понеже бил самотен и очаквал пристигането на племенника си, лейтенант в армията, той я канел на разходка през свободните ѝ следобедни часове. Проявявал силен интерес към следването ѝ и въобще се държал като внимателен и интелигентен приятел. Щял да ѝ липсва.

Изпълнена с благодарност към младата жена за съчувствието ѝ, камериерката се извини, излезе за малко и се върна с тъничка книжка, която притискаше до сърцето си. Получила я от майора именно предния ден при последната им разходка. Младата жена взе книгата и видя, че на неукрасената корица беше написано: „*Сдъх на треви*“, *стихове от Харолд Лайънхарт*". Тя набързо прегледа двадесетината кратички стихотворения и върна книгата, като кимна състрадателно.

— Винаги ще ви напомня за него — каза тя.

С овлажнели очи камериерката отвори книгата на заглавната страница и отново ѝ я подаде. Младата жена видя няколко калиграфски изписани стиха и посвещение: „*С много обич от майор Лайънхарт*“. Камериерката обясни, че му рецитирала няколко малки стихотворения, които нейният преподавател ѝ възложил да напише през ваканцията. И вчера, когато му занесла сутрешния чай, той ѝ подарил книгата. Бил написал превода на нейните стихове на първата страница. Тя толкова се трогнала, че заплакала. Младата жена прочете калиграфски изписаните стихове:

*По залез
даже костилката на сливата превръща
зелените води в червени.*

*Сливата, омъжена за вол,
ще може да очаква
голяма скръб, голяма радост.*

Тъй както да решиш

*да стигнеш до костилката на слива е страст
единствено за този час.*

*Когато сливата узрее,
лебедът лети. Когато любимият е близо,
сърцето ми пее.*

Пътеката за планината, която минаваше зад хотела, беше стръмна и камениста и се виеше между лиственици и борове. Отначало вървяха прегърнати през кръста, но когато пътеката се стесни и стана още по-стръмна, той я пусна да мине пред него. Роклята ѝ изобщо не беше подходяща за катерене, но бе единствената дреха, която имаше. В убийствената жегата потта ѝ прилепяше роклята към бедрата и към задника ѝ и той не можеше да устои на изкушението от време на време да плъзга ръката си между бедрата ѝ. Стигнаха до прохладна, обрасла с трева тераса, където църковната кула се гушеше между тисовете. Като спряха, за да си поемат дъх, той обви с ръце кръста ѝ и обърна главата ѝ така, че да може да целува шията и устните ѝ. После я повали върху подрязаната трева.

— Някой може да дойде — прошепна тя, докато ръката му вдигаше роклята ѝ нагоре към кръста.

— Няма значение — отвърна той. — Желая те. Моля те. Хайде!

Едно вързано магаре пасеше ниската трева и увиваше въжето си около един кол, като по този начин все повече и повече намаляваше периметъра си. Животното принадлежеше на монахините от един орден, които живееха и се молеха в метоха до църквата. Без любовниците да забележат, една стара, прегърбена монахиня беше докуцукала с кош мръсно бельо. Близо до мястото, където лежах, имаше извор. Мислеха, че чуват шум от падащи над главите им камъни, но всъщност старата монахиня бухаше дрехите със здрава пръчка.

Сконфузена, младата жена се отдръпна от любовника си и смъкна роклята си надолу. Старата монахиня престана да буха прането за момент и им отправи беззъба усмивка.

— Не се притеснявайте — каза тя. — Тук нищо не е грях — заради извора. Пийнете си от него, преди да тръгнете. Но недейте да

бързате. Извинете, че ви прекъснах. Няма да остана дълго.

Тя обясни, че монахините имали нужда от чисто бельо за службата в памет на отец Марек и на другите католици, които загинали при срутването. После набожно се прекръсти.

Любовниците отново започнаха да се любят, като спряха за малко, за да благодарят на монахинята с усмивка, когато тя им каза довиждане и им пожела всичко хубаво. След това, куцукайки, понесе тежкия си кош с мокрите дрехи. Любовниците пиха в шепи вода от извора. Тя беше леденостудена и освежаваща. Като отърсиха стръковете трева от дрехите си, те погледнаха надолу към езерото. Удиви ги червеният му цвят — досущ като на най-сочната слива.

Нагоре пътеката се губеше под каменни блокове и коварни заснежени участъци, затова трябваше да вървят внимателно. На моменти се налагаше да лазят на четири крака, а спускащият се бързо мрак още повече ги затрудняваше.

— Скъсах си роклята — съобщи тя, а той каза, че още утре ще проверят на гарата дали куфарът ѝ не се е появил. Ако го нямаше, можеха да попитат камериерката за някой магазин за дрехи.

— Искам и четка за зъби — каза тя. — Не бих се оплаквала от нищо, ако имах четка за зъби.

Изкачваха се към една малка обсерватория, построена в тази част на планината, но впоследствие изоставена. Стигнаха до нея тъкмо когато слънцето се скри зад един от върховете и веднага се смрачи. Беше ужасно студено и младата жена съжаляваше, че не си е взела палтото. Влязоха в черната постройка. Вътре нямаше нищо освен един процеп в тавана за телескопа, който така и не бяха поставили.

Младият мъж не бе преценил колко време ще им отнеме изкачването дотук. Нямаше никаква възможност да слязат през тази нощ.

— Ще те стопля — каза той.

Легнаха на ледения под и той здраво я прегърна. През процепа на купола влизаше сняг на парцали и падаше върху тях.

— Моля те, не трябва да забременявам — прошепна тя. Той виждаше бялото на очите ѝ, по-бяло от снежинките. Тя си мислеше: ето как може да се случи. Не в топлото легло, сред падащи рози и портокалови дървета, а по някаква ирония на съдбата в една такава ледена нощ, когато звездите падат като снежинки през тесния процеп.

Една едра снежинка падна на бузата ѝ и тя си каза: това е Божието семе. Пламенността, с която той я любеше, я стопли. До нея смътно стигаше шумът на планински водопади — спускаха се не само от този връх, а от всички върхове около езерото и белия хотел. И водопадите пееха, защото нощта и снегът позволяваха на върховете да се срещнат; пееха, без никой да ги чува — също като китовете в зори, когато ги бяха съзрели секретарката и сестрата на Фогел.

Стопли я още и натрупалият се дълбок сняг, който наполовина скри тяхното иглу. Тази нощ падна цялото небе, с всички звезди и съзвездия. Тя слушаше първоначалния звук на Вселената, тих като въздишка.

На сутринта по дрехите им имаше скреж и бяха прегладнели. Трябваше да се задоволят с по една шепа сняг — цял рояк бели звезди. Поглъщаха го, докато се топеше. Пробиха си път през стената от звезди, която се бе образувала пред вратата, и ахнаха, като видяха, че всичко под тях е бяло. Дори и езерото беше покрито с лед. Сред снега и леда се показваха само тъмнозелените клони на някои борове и ели. Самият бял хотел се бе загубил в бялото наоколо. Там, където мислеха, че трябва да се намира, се виждаше само дълбок сняг.

— Трябва да се опитаме да намерим обратния път — промълви той без надежда.

— Знаеш, че това е невъзможно — отвърна жената. — Не можем да открием следите си. А и защо ни е? Спомни си какво ни каза монахинята — че тук няма грях.

Младият мъж не каза нито дума, а просто докосна елегантните си мустачки (като че ли за да се увери, че не е престанал да съществува) и нагази в снега. Когато слънцето изгря и почти веднага разкъса пелената на облаците, настроението им се повиши. От усилието да си проправят път през снега кръвта им се раздвижи отново. Затоплиха се и усетиха прилив на енергия. Виждаха как ледът на езерото се разчупва и парчетата изчезват в сините води. Чуруликаха няколко птички. Със съскане снегът се свличаше от църковната кула. Щом я зърнаха, разбраха, че няма да е трудно да намерят пътеката. По средата на пътя между обсерваторията и църквата имаше равна площадка за почивка с дървена пейка и телескоп. През него можеха да наблюдават алпинистите, изкачващи отвесната стена на планината отгатък езерото.

Те приседнаха на пейката и радостно си размениха една лека целувка. Денят щеше да е хубав — хиляди малки водопади смъкваха топящия се сняг в езерото и на небето вече нямаше нито един облак. Ала все още не виждаха белия хотел.

Младият мъж се изправи и отиде при телескопа. Насочи го надолу по посока на хотела и когато пряспа сняг се откъсна и падна на някаква веранда, той видя прозореца на тяхната стая. Позна го по думите, които тя бе изписала на стъклото с дъха и с пръста си точно преди да тръгнат. Беше една фраза от Хайне. Повика я да погледне и тя. Младата жена се усмихна с облекчение, когато забеляза вътре смътните очертания на четките му за коса, на неприбраните чаени чаши и прибори и на неоправеното легло. Обаче започна да се безпокои, че не е казала на камериерката от какво са петната кръв по чаршафа. Но пък тя сигурно бе свикнала с хаоса на хотелските легла — тези дневници на любовния живот на гостите.

Тя остави телескопа на любовника си, който започна да го върти напосоки. Виждаше как един еделвайс се полюшва от вятъра може би на петнадесетина километра от тях. Като отдръпна телескопа от далечните върхове и го насочи към синевата над езерото, светлината на слънцето се отрази в очите му и той трябваше да се отстрани. Погледна отново, този път по-предпазливо, и видя, че всъщност лъчите се отразяват от металната закопчалка на бяла жартiera. Металът леко беше протрирал ластика. Младият мъж реши, че предметът му е познат и рязко си пое дъх.

— Не е ли това мадам Котен? — попита той.

Тя пак долепи око до стъклото и видя белезникаво пълно бедро на фона на ослепителната синева, както и една избледняваща синина. А като повдигна мъничко телескопа, зърна и напрегнатото ѝ румено лице.

— Да, Дьониз е — отвърна тя.

Той погледна отново и се усмихна. И други хора падаха край нея, но с невъоръжено око не можеше да се види нищо друго освен една лифтова кабинка, която едва пълзеше между два върха. Синината върху масивното ѝ бедро беше от него, сега мисълта за нея го накара да се затъркаля с изумената си приятелка върху ниската, мокра планинска трева. Тя се опита да му каже, че въздухът е силно разреден, внезапната му страст предизвика у нея задъхване.

Когато кабината се откъсна от едното си въже и те с писъци изхвъркнаха от нея и полетяха надолу, синът на пекаря запази присъствие на духа дотолкова, че да не изпусне черната котка, която се бе промъкнала в лифта след него. Просто защото я беше погалил на стълбите в хотела, котката го бе следвала по целия път до кабинката. Сега мяукаше и драскаше, но момчето не я пускаше.

Той не смучеше зърното на гърдата ѝ, а бързо го докосваше с език и го караше да трепти — също като дете, което предизвиква малки вълни, като прокарва плосък камък по морската повърхност. С поли, развети около талиите им от движението на въздуха, жените падаха по-бавно от мъжете. Премалялата от страх мадам Котен видя един хубав млад холандец да пада само на няколко метра от нея, той беше съвършено изправен, както и тя самата. Корсетиерката имаше странното чувство, че не се носи към смъртта си, а силните му мишци я крепят високо във въздуха. Веднъж бе виждала как танцува Павлова^[3] и не можеше да го забрави. Сега тя се беше превърнала в една млада и изящна Павлова. Мъжете и момчетата първи паднаха на земята или в езерото. Мадам Котен видя как момчето на пекаря падна на краката си сред клоните на един бор и някак си съумя да се обърне по гръб (като гръбнакът му моментално се пречупи), за да запази котката. Черната котка се изскубна от ръцете му и като си помагаше с ноктите си, слезе надолу по ствола.

След това паднаха жените и момичетата. А най-накрая, след почти цяла вечност, върху боровете и езерото се изсипа градушка от блестящи на слънцето ски.

Те отново си починаха край извора, където магарето все така си пасеше, и пак пиха с шепи от чистата вода. Посетиха църквата, която беше пълна с цветя за службата, а после се разходиха из обграденото със стена гробище, което местните жители пазеха за своите мъртъвци. Гробището и високите тисови дървета задържаха топлината. На камъка на всеки гроб беше поставена усмихната фотография на мъртвеца. Имаше също и много стъклени вази с имортели. Възрастна жена в черно се бе навела пред един от гробовете, за да види снимката, и младата жена се засрами от скъсаната си рокля.

— Не ми харесват имортелите — каза тя и като го хвана под ръка, го изведе навън от гробището.

Когато езерото се разстла пред тях, тя видя рибите, които плуваха из него: милиони златни и сребърни перки безспирно се извиваха и се преобръщаха без каквато и да било цел. Или поне на нея така ѝ се струваше. Всъщност движенията им не бяха безцелни, тя виждаше, че си търсят храна. Кръглите им глупави очи любопитно се взираха в грамадните сиви неща, които се носеха из водата, явно смятаха да се нахранят с тях. Плъзгащите се риби ѝ напомниха за попови лъжички, а после за сперматозоидите от една картина, която ѝ бе показала гувърнантката ѝ и на която те бяха увеличени хиляда пъти. Изглеждаше, че се движат безцелно, ала все пак търсеха.

По-късно на вечеря младият мъж не можеше да разбере защо е толкова мълчалива и потисната. Това не се дължеше на някаква обща потиснатост, защото като цяло преобладаваше весело настроение. Беше пристигнала нова тълпа туристи и, естествено, от тях не можеше да се очаква да си посипят главите с пепел заради нещастия, които се бяха случили преди идването им. Напротив, бяха в отлично настроение, тъй като почивката им едва започваше. Имаше само няколко познати лица: Фогел, старите холандци (те се хранеха мълчаливо), Болотников-Лесков и бледата, тъжна, трогателно слаба млада жена с нейната възрастна милосърдна сестра.

И циганският оркестър, и келнерите се мъчеха да поддържат атмосфера на веселие заради новодошлите, при все че и самите те бяха претърпели тежки загуби. Акордеонистът бе убедил симпатичната на всички малка японска камериерка да покара с него ски през свободния си следобед. Младата жена се разстрои, когато научи това от техния келнер. Тя си спомни едно от малките стихотворения на камериерката, което бе превел английският майор, и го изрецитира на приятеля си:

*Сливата, омъжена за вол,
ще може да очаква
голяма скръб, голяма радост.*

За разлика от него тя не смяташе това за забавно, а по-скоро намираще, че е смущаващо, трогателно, дори еротично. Виждаше се на мястото на сливата, която отделя росна влага и трепери в брачното легло, докато часът на идването на вола приближава. Предвкушаваше

страшното разкъсване на химена, ужасяващото проникване. Това я караше да трепери и да се поти.

Ала знаеше, че не трябва да се чувства по този начин. Именно това я потискаше. И накрая, докато ядяха лимонов шербет, тя му го обясни. Чудеше се дали сексът не е станал фикс идея за нея. Признаваше, че мисли за това почти непрекъснато. Дори дълбоко в себе си изпитваше удоволствие от мръсната дума за полов акт, от която се бе изчервила, когато майорът я произнесе сред клоните на елата. А имаше и други думи и тя направо се срамуваше, че ги знае. Доставяха ѝ удоволствие именно защото бяха толкова мръсни. На никого не беше казвала досега за този си порок.

Той се усмихна снизходително и взе ръцете ѝ в своите. Тя ги отдръпна и без да забелязва какво прави, започна възбудено да гали кафената си чашка.

— Не че наоколо кипи бурна сексуална дейност — каза тя. — Щеше да има някакво извинение за мен, ако беше така. Ако милиони риби хвърляха хайвера си, ако лозниците се превиваха от гроздове, ако палмите бяха натежали от фурми, ако прасковите копнееха бикът да дойде през нощта...

Тя вдигна поглед от чашката и потърси помощ в зелените му очи, но той избегна погледа ѝ, като подпря бузата си с пръст и се загледа в оркестъра. Отказът му да ѝ помогне я ядоса, защото той беше до голяма степен виновен за непристойните ѝ мисли. Преди да го срещне, ги бе потискала.

— А когато не мисля за секс, мисля за смъртта — добави тя с горчивина. — Понякога мисля и за двете едновременно.

Тя взе един от ножовете за сирене и го изви в треперещите си ръце.

Не добави, че е предвидила смъртта на мадам Котен и на японската студентка, и на дамата с отрязаната гърда, и на всички други. Нито пък че предвижда неговата смърт, както и своята собствена.

Младата жена се ободри, когато той ѝ взе един ликьор от бара и я изведе на приятната тераса, за да хванат последните топли лъчи на слънцето. Някои от новодошлите изгаряха от желание да поговорят с тях, защото знаеха, че действително са видели трагедията с лифта. Новопристигналите си даваха вид, че са преизпълнени с ужас и

състрадание, но под тази маска се прокрадваше едно много по-силно чувство на възбуда от удивителната драма, която бяха изпуснали, а също така и безкрайно облекчение от това, че въжето се бе откъснало днес, а не един ден по-късно.

Фогел, който стоеше (или по-скоро се клатушкаше) до Болотников-Лесков сред една група новодошли, беше пиян. Той казваше на твърде висок глас, че би могло да бъде и по-зле, понеже между жертвите имало и голям брой чифути. Мислеше за мадам Котен и за младите холандци.

Репликата бе неопишимо обидна поради присъствието на възрастната холандска двойка и болната млада жена. Всички млъкнаха. Сконфузен, неговият приятел, руснакът, го отведе. Когато се върна, се извини на евреите, които бяха чули думите на Фогел. Било непостижимо, заяви той, но нека си припомнели в името на великодушието, че Фогел пострадал изключително тежко от бедствията, засегнали белия хотел. Той загубил братовчед си при наводнението, един скъп приятел при пожара и сестра си при срутването. Освен това и Фогел, и самият той — Болотников-Лесков — останали живи като по чудо, понеже тръгнали да се качват на ски лифта още преди основната група, но в последния момент се отказали поради непостоянното време. Така че и те самите можели да паднат от кабинката.

Предвид всичко това Фогел можел да бъде извинен, задето се бил напил и сипел невменяеми фрази. При все че (и той трябвало да го признае) Фогел съвсем не бил положителна личност дори и при нормални обстоятелства.

Един от новодошлите, лекар от Белгия, попита дали не смятат, че откъсването на въжето е било всъщност акт на политически тероризъм. Болотников-Лесков отвърна, че това е в границите на възможното. Той не одобрявал случилото се, но смятал, че ще има подобни отчаяни действия, докато на света съществуват несправедливостта и насилието срещу народните маси.

Новите гости започнаха да се притесняват от тези приказки за насилие и тероризъм и разговорът на терасата постепенно се насочи към по-приятни теми, като например дали има някаква вероятност на следващия ден снегът да бъде твърд, а езерото — спокойно.

Младите любовници се прибраха в леглото си, където нищо зловещо от слабия, но чест звън на телефона във вътрешността на хотела не смути покоя им. Обажданията бяха предимно заявки за стаи, тъй като белият хотел беше изключително популярен: и през зимата, и през лятото заявките за стаи надхвърляха капацитета му. Поне от тази гледна точка катастрофалните бедствия от последните няколко дни бяха направо „дар Божи“. Но дори и това необичайно бързо освобождаване на места не отговори на темповете на търсенето и се наложи мнозина да получат отказ. Обслужващият персонал правеше чудеса, за да настани колкото се може повече хора. Още същия дек, когато бе загинала мадам Котен, младите любовници чуха да вкарват походно легло в стаята ѝ, за да могат да настанят там едно младо семейство с дете.

Намери се място и за още една млада двойка: те очакваха бебето им да се роди всеки момент. Наистина нямаше къде да ги сложат, но младата съпруга плачеше и бе така разстроена, че накрая освободиха едно помещение за куфари. Любовниците се събудиха от виковете ѝ през нощта. Впоследствие чуха неуморния персонал да тича наоколо за кърпи, гореща вода и за другите необходими при раждане неща. И през тази нощ бе много студено, валеше сняг и затова беше голям късмет, че успяха да намерят място за бедната млада жена. При все че бе глупаво от тяхна страна да дойдат, без да са си подсигурили стая, особено пък в края на бременността ѝ.

Безспорна заслуга на претоварения персонал беше, че никой никога не роптаеше. Те просто бяха великолепни. Под различна форма това описание непрекъснато се повтаряше в книгата за впечатления: „Чудесна храна и никакви главоболия. Ще дойдем пак догодина“... „Получавахме само най-хубавото. Гледаха ни като царе“... „Благодарим ви за гостоприемството. Обслужването и удобствата са от най-висока класа. Ще дойдем пак“... „Струва си парите“... „Няма грешка. През цялото време се чувствах върховно“. Всички от персонала — като се почне от ваксаджията и се свърши с управителя — помагаха през свободното си време да бъде възстановено изгорялото крило и по такъв начин всичките стаи да се предоставят на гостите. Дори и главният готвач — масивният, вечно усмихнат главен готвач — участваше в ремонта. Това се оказа твърде конфузно, защото един ден любовниците бяха обезпокоени от някакво стържене по

прозораца им. Когато погледнаха, видяха веселия готвач с бояджийска четка в ръка. Понеже опитваха една задна поза, младата жена се изчерви и реши да се престори, че уж е коленичила за молитва. Но вече бяха отишли толкова далеч, пък и той им смигна така шегаджийски, че приеха за напълно нормално да го поканят при тях. А него, изглежда, го биваше и за други неща, освен да пече пържоли, защото със затворени очи и заровено във възглавницата лице тя не можеше да познае кой от двамата я люби: получаваше се все така хубаво, нежно и сочно. Радваше се, че в една част от нея има някой друг. Егоизмът беше несъвместим с духа на белия хотел.

Понякога се чувстваше неудобно и като в затворническа килия, но ако му предложеше да излязат, той отново я вземаше в прегръдките си и ѝ казваше, че имат толкова малко време. А навън ѝ ставаше мъчно, защото не виждаше познатия пекар да хвърля мрежата си в езерото. Нито пък момчето му пускаше хвърчилото си. И старият свещеник не четеше в шезлонга си. А мадам Котен не се шегуваше с нахалничкия млад келнер. Ала между планинските върхове се носеха лебеди. Без значение беше дали летят надолу към езерото, или пък се устремяват надалеч от него. Перата им бяха толкова бели, че в сравнение с тях ослепително блестящите им клюнове изглеждаха сиви.

[1] Метеори, за които се счита, че са от съзвездieto Лъв (на латински, „Leo“). — Бел.прев. ↑

[2] Лъвско сърце (англ.) — Бел.прев. ↑

[3] Ана Павлова (1881–1931) — видна руска балерина, участвала в първия парижки сезон на Дягилев през 1909 г. и в много турнета в цял свят. — Бел.прев. ↑

III

ФРАУ АНА Г.

През есента на 1919 г. мой познат лекар ме помоли да прегледам една млада дама, която от четири години страдала от силни болки в лявата гърда и в тазобедрената област, а също и от хронично разстройство на дишането. Още тогава той добави, че според него се касаело за случай на хистерия, при все че имало известни доказателства за обратното, които го накарали да я прегледа обстойно, за да изключи възможността за някакво органично увреждане. Младата жена била омъжена, но живеела отделно от съпруга си в дома на една своя леля. Болестта нарушила многообещаващата ѝ музикална кариера.

Първата ми среща с тази млада двадесет и девет годишна жена не ми помогна особено да се доближа до същността на нейния случай. Не намерих и помен от онази вътрешна жизненост, която ме бяха уверили, че притежавала. Лицето ѝ, в което очите бяха най-хубавото, носеше отпечатъка на тежко физическо страдание, ала имаше и моменти, когато то не изразяваше нищо, и тогава ми напомняше за лицата на онези жертви на породени от ужасите на войната травматични неврози, които имах скръбния дълг да преглеждам. Когато говореше, често ми бе трудно да я чувам поради хрипливото ѝ бързо дишане. От болките походката ѝ бе станала тромава и скована, а тялото ѝ от кръста нагоре беше приведено напред. Бе изключително слаба, дори и за стандарта на оная нещастна година, когато малцина във Виена получаваха достатъчно храна. Заподозрях, че на всичко отгоре страда и от анорексия нервоза. Тя ми каза, че даже самата мисъл за храна я поболява и че живее единствено от портокали и вода.

Когато я прегледах, разбрах защо моят колега така дълго се бе старал да открие органична основа за симптомите ѝ. Бях поразен от точността на описанията, които пациентката даваше за болките си — реакция, която сме свикнали да очакваме от страдащите от органични заболявания, освен ако не са също и невротичи. Като правило

хистерикът описва болката си неопределено и дразненията на болезнената част го карат да изразява удоволствие, а не болка. Напротив, фрау Ана показваше точно и спокойно къде я боли: лявата ѝ гърда и левия ѝ яйчник, и когато при прегледа я докосвах там, трепереше и се отдръпваше.

Самата тя беше убедена, че симптомите ѝ са органични и изпитваше дълбоко разочарование, че не мога да откроя причината и да я отстраня. Моето засилващо се убеждение, че независимо от привидните разлики става дума за хистерия, се потвърди, когато тя призна, че страда от ненормални и ужасяващи зрителни халюцинации. Бояла се да разкаже за тези „бури в главата ѝ“, защото смятала, че така би си признала, че е луда и че трябва да я пратят в лудницата. Съумях да я убедя, че халюцинациите ѝ, както и болките и разстройството на дишането ѝ не са белег за умопобъркване. Всъщност и най-здравият разсъдък може да се окаже жертва на хистерични симптоми, като се сблъска с неовладимата по своята същност реалност. От този момент нататък тя се поотпусна и бе в състояние да ми разкаже някои неща за историята на заболяването си и за живота си въобще.

Била второто дете и единствената дъщеря на средно богати родители. Баща ѝ произхождал от семейство на руски евреи от търговското съсловие, а майка ѝ — от висококултурно полско католическо семейство, което се заселило в Украйна. Като нарушили с женитбата си религиозните и националните бариери, родителите на фрау Ана доказали своите напредничави идеали, но в резултат трябвало да понесат изолацията, на която ги подложили семействата им. Единствената близка роднина, която не се обърнала срещу съпрузите, била лелята на пациентката (с която тя живее в момента), близначка на майка ѝ. Тази жена се омъжила за виенски преподавател по чужди езици от нейното собствено вероизповедание. Запознали се, когато той бил на една конференция в Киев, родния град на двете сестри. По тази причина те били принудени да живеят надалеч една от друга, но това не се отразявало на здравата им връзка.

Поради предаността към близначката си лелята на фрау Ана също постепенно се отчуждила от всичките си близки. Единствено изключение бил баща ѝ, който на стари години дошъл да живее при нея. Пациентката чувствала, че собственият ѝ живот е обеднял от тези семейни дразги. А и нямало до-статъчно роднини от нейното

собствено поколение, които да ги компенсират. В началото на брачния си живот майка ѝ родила син, а пет години по-късно се появила и Ана. За голямо нейно съжаление лелята останала бездетна.

Пациентката си спомняше за майка си с много обич. Тя притежавала майчинска топлина, красива външност, творчески дух (проявявала известен талант в акварелната живопис) и импулсивна веселост. Случвало се да изпадне в мрачни настроения (обикновено поради отвратителното есенно или зимно време), но когато те отминавали, тя угаждала на децата си още повече. С бащата на Ана били представителна двойка. Бащата също притежавал огромна енергия и чар. Малката го обожавала, при все че ѝ се искало да не е толкова зает. Работил неимоверно упорито, за да си извоюва положение в търговските среди без поддръжката на родителите си. Скоро след раждането на Ана той преместил семейството си в Одеса, където станал собственик на фирма за износ на зърнени храни. Мореплаването било почти единственото му развлечение и той се гордеел с прекрасната си яхта.

Всяко лято в приятното морско пристанище при тях идвали чичото и лелята на пациентката. Малкото момиче с нетърпение очаквало тези посещения, които според виенския обичай за дълги летни ваканции продължавали по няколко седмици. Понеже имали гости и времето било добро за мореплаване, баща ѝ не ходел по цели дни на работа и ставал по-приветлив и достъпен. Майка ѝ пък направо разцъфтявала, щом се появили едновременно любимата ѝ сестра и слънцето. Естествено сестра ѝ, която нямала деца, била изцяло отдадена на малката си племенница. Лелята имала тих и благ нрав. Била даровита пианистка и предпочитала спокойствието на стаята с пианото и нотите пред евентуалните бурни преживявания на яхтата. Чичото на Ана бил по-общителен: сърдечен и весел човек, какъвто се очаква да бъде всеки чичо. Пациентката си спомняше колко обичал да се шегува — слагал си например бяла офицерска шапка за плаването. Лелята и чичото били важни за Ана като единствени представители на семейството освен родителите и брат ѝ, а тя не била силно привързана към брат си.

Ако не познавах присъщата на зрялата ни възраст склонност да идеализираме, аз бих повярвал, че в ранното детство на пациентката не е имало никакви скучни или неприятни мигове, че тя през цялото

време е правила пясъчни дворци на плажа и е плавала в яхтата на баща си под синьото небе покрай скалите на черноморския бряг и че това блажено състояние е продължавало до безкрайност. Всъщност тези щастливи и ярки спомени достигат само до лятото на петата ѝ година; защото тогава над нея вече надвисвала сянката на събитието, която щяло да доведе до жестоката и внезапна загуба на нейния рай. Това било смъртта на майка ѝ.

Майка ѝ била свикнала да разнообразява зимната скука, като от време на време пътувала до Москва заради магазините, галериите и театрите. За Ана оставала една двойна утеха: през това време никой не ѝ оспорвал баща ѝ, а майка ѝ винаги се връщала, натоварена с подаръци. Онази година, точно преди Коледа, тя не се завърнала с очакваните подаръци. Вместо това пристигнала телеграма със съобщение, че хотелът, в който отседнала, бил унищожен от пожар. За детския ум на Ана новината означавала само, че майка ѝ ще се забави още няколко дни. Въпреки това, докато я събличали, за да си легне, тя се разтревожила от плача на бавачката си. Ана си спомняше как лежала будна, чудела се къде ли е майка ѝ и се вслушвала в звуците на бурята, която бушувала навън тогава. С това трагично събитие са безспорно свързани две от повтарящите се в зрелите ѝ години халюцинации: буря в морето и пожар в хотел.

Смазаният ѝ от скръб баща се отдал почти изцяло на търговските си дела. А и така или иначе предпочитал компанията на сина си, който бил достатъчно голям, за да води разумни разговори. Ана била оставена в ръцете на бавачката и на гувернантката си. Няколко повече посещения от леля ѝ и чичо ѝ, защото по едно печално съвпадение чичо ѝ също починал няколко месеца по-късно от сърдечен удар. Като преподавател той нямал големи доходи и още младата му вдовица била принудена да продаде къщата им, да се премести в евтин апартамент и да печели по малко, като дава уроци по пиано. Като се изключат писмата и скромните подаръци, които изпращала от време на време, изтормозената и нещастна жена загубила връзка с децата на сестра си. Нито тя, нито бащата на пациентката встъпили във втори брак.

Не е трудно да се схване самотата и мъката на младото момиче, лишено по такъв жесток начин от майка си, изоставено от леля си и чичо си (така сигурно ѝ се е струвало) и получаващо единствено безразличие от баща си. За щастие тя била под грижите на разумни и

предани възпитателни, това се отнасяло особено за гувернантката ѝ. На дванадесет-тринадесет години Ана вече говорела три езика освен родния си украински, познавала добрата литература и проявявала значителен музикален талант. Обичала да танцува и можела да посещава часове по балет в лицей. Това ѝ дало възможност да си създаде приятелски връзки и според самата нея тя станала твърде общителна и популярна. Въобще тогава Ана преживяла загубата на майка си по-добре, отколкото мнозина (а може би и повечето деца) биха го сторили.

Когато била на петнадесет години, се случил неприятен инцидент, който оставил отпечатък върху нея. Имало политически вълнения, бунт във флота, насилие и улични демонстрации. Пациентката и две нейни приятелки неблагоприятно навлезли в района на доковете, за да наблюдават събитията. Понеже облеклото и видът им показвали, че не са от простолюдието, група бунтовници им отправили заплахи и обиди. Момичетата не пострадали физически, но много се уплашили. Пациентката обаче се засегнала много повече от отношението на баща си, когато се върнала къщи. Вместо да я утеши, той студено я упрекнал, задето се изложила на опасност. Може би просто прикривал безпокойството си и бил истински разстроен от големия риск, който дъщеря му поела, но за младото момиче враждебното му отношение окончателно доказвало, че той изобщо не държи на нея. От този момент нататък тя отвърщала на резервираността му с резервираност и на студенината му — със студенина. Скоро след този епизод получила първия си пристъп на задъхване. Лекували го като астма, но без успех. След няколко месеца пристъпът преминал от само себе си.

Скоро след седемнадесетия си рожден ден тя напуснала Одеса и бащината си къща и заминала за Санкт Петербург, като за повод ѝ послужила единствено възможността да се яви на изпит в едно балетно училище. В столицата нямала никакви близки, а и никакви средства освен едно малко наследство от майка си, което на тази си възраст вече можела да получи. Тя се представила добре на изпита и заживяла скромно в стая под наем в един от бедните квартали на града. Сближила се с един млад човек, който живеел в същата къща. Този студент на име А. активно участвал в движението за политически реформи. Той я запознал с група свои приятели със сходни възгледи.

Интересът ѝ към политическите борби бил изцяло подчинен на връзката ѝ с А. Тя вложила в първата си любов всичката чистота и благородна пламенност, присъщи на това чувство. Връзката им не била плътска, а истинска *affaire de coeur*. Не след дълго обаче той я изоставил заради по-важни задачи, свързани с приближаващия пожар на революцията. Почти по същото време я изоставила и избраната от нея професия, и то не защото ѝ липсвали умение или старание, а просто защото вече ставала жена и пълнеела, при все че не ядяла почти нищо. Принудена била да заключи, че природата не я е предназначила за примабалерина. За щастие в този тревожен момент една от преподавателките ѝ по балет, млада вдовица, която живеела сама, ѝ се притекла на помощ и я поканила да сподели дома ѝ, докато реши как да устрои бъдещето си. Мадам Р. станала не само нейна приятелка, но и наставница. Заедно ходели на концерти и театрални представления, а през деня, когато мадам Р. била в балетното училище, Ана четяла книги от нейната богата библиотека или пък си правела приятни разходки. Това бил един спокоен и щастлив период в живота ѝ, който възвърнал доброто разположение на духа ѝ.

Краят на приятното и удобно за двете положение настъпил, когато мадам Р. неочаквано решила да се омъжи повторно. Въпросният мъж, морски офицер в оставка, бил добър приятел и на двете и Ана не подозирала никаква връзка, която би застрашила собственото ѝ безбурно съществуване. При все това тя не можела да не се радва на заслуженото щастие на приятелката си. Мадам Р. и новият ѝ съпруг молили Ана да не ги напуска, но тя не искала да пречи на щастието им. Чудела се къде да отиде и какво да прави, ала точно в този момент съдбата проявила необикновена благосклонност и тласнала младата жена към нова родина и нова професия. Леля ѝ ѝ писала от Виена, че нейният баща (дядото на Ана), който живял при нея в продължение на няколко години, починал и тя отново била сама. Тя питала Ана дали би се съгласила да дойде да живее при нея поне за няколко месеца. Младата жена приела поканата без колебание и заминала за Виена, след като се простила тъжно с милата си приятелка мадам Р. и с нейния съпруг.

Когато срещнала леля си за пръв път след смъртта на майка си, тя била обзета едновременно от печал и от щастие. Първото ѝ впечатление било, че я посреща майка ѝ, която междувременно е

достигнала чаровна средна възраст^[1]. А и лелята без съмнение открила много неща у интелигентната и чувствителна двадесетгодишна девойка, които будели трогателни спомени за сестра ѝ. Между двете веднага се появила нежна привързаност и фрау Ана никога не намерила повод да съжалява за решението си да напусне страната, в която се родила.

Както често става, промяната на средата довела до промени у самата фрау Ана. Тя била възпитана от своята бавачка в духа на един недотам пламенен католицизъм, това била семейната религия по майчина линия. През юношеските си години се отчуждила от тази вяра, но сега под влиянието на леля си станала дълбоко религиозна. По-практическа последица от присъствието ѝ в музикалната среда на лелята били новопридобитите ентузиазъм и умение, които обещавали да запълнят празнината, създадена след неуспешния ѝ опит да стане балерина. Под ръководството на близка приятелка на леля си младата жена се научила да свири на виолончело и за голяма своя изненада открила, че е много надарена в музикално отношение. Напредвала с такива темпове, че само след няколко месеца учителката ѝ предрекла, че може да стане виртуозна изпълнителка.

Три години след пристигането си във Виена тя вече свирела в професионален оркестър и освен това била сгодена. Въпросният мъж бил млад адвокат от добро семейство, който много обичал музиката. Запознали се на едно тържество в консерваторията. Младият човек бил добре възпитан, скромен и доста стеснителен (една комбинация, която ѝ се нравела) и те много скоро се привързали един към друг. Леля ѝ напълно го одобрявала, а и Ана се разбирала много добре с родителите му. Той ѝ направил предложение за женитба и — след много кратка борба между желанието ѝ за семейно щастие и това за професионална музикална кариера — тя приела.

Прекарвали медения си месец в Швейцария и после се установили в една приятна къща. Леля ѝ им била честа и желана гостенка. Тя черпела щастие от мисълта, че някой малък племенник или племенница скоро ще я утеши за болката, която изпитвала, поради това че била отново сама (много добре знаела колко много Ана иска да има дете).

Слуховете за война били единственият облак на хоризонта на младата двойка. Когато стълкновенията започнали, съпругът бил

мобилизиран в съдебния отдел на армията. Раздялата им била тъжна, но все пак им останало утешението, че той няма да бъде на бойната линия и че ще се намира достатъчно близо, за да може често да се връща у дома. Те си пишели всеки ден и пациентката се отдала ползотворно на музикалните си занимания в един град, копнеещ за последните останки от цивилизования културен живот. Наистина поради придобития опит тя станала по-добра изпълнителка и кариерата ѝ била във възход. Имала за компания леля си и множество приятели. Въобще, като се изключи същественото неудобство, че била разделена от съпруга си, тя не страдала от бездействие и била доволна.

Точно по времето, когато съпругът ѝ очаквал първия си домашен отпуск, Ана получила пристъп на задъхване, също както някога в Одеса, освен това я измъчвали болки в гърдата и корема, които я правели негодна за нищо. Изгубила всякакво желание да се храни и трябвало да спре да се занимава с музика. Тя съобщила на съпруга си, че е много болна и че сега вижда, че никога не ще може да го направи щастлив. После се върнала да живее при леля си. Съпругът ѝ си взел отпуск по семейни причини и дошъл да я увещава да не постъпва така, но тя била непреклонна. При все че никога нямало да си прости за болката, която му причинила, тя го молела да я забрави. Той много пъти се опитвал да я спечели отново и само преди няколко месеца се съгласил бракът им да бъде разтрогнат. През последните четири години фрау Ана живяла в почти пълно уединение. Леля ѝ я водила на преглед при много лекари, но нито един не съумял да открие причините за болестта ѝ или пък да предизвика някакво подобрене.

Това беше историята, която ми разказа нещастната млада жена. Тя не осветляваше по никакъв начин причините за нейната хистерия. Без съмнение налице беше богата почва за развитие на невроза, а именно — ранната загуба на майката и пренебрежението на бащата. Но ако ранната смърт на единия родител и студенината на другия са достатъчни за появата на хистерия, то бихме се натъквали на хиляди случаи на това нервно разстройство. Какъв бе скритият фактор, който в случая на фрау Ана определяше развитието на неврозата?

Онова, което се съдържаше в съзнанието ѝ, беше само тайна, а не някакво чуждо тяло. Тя знаеше и в същото време бе в неведение. В

известен смисъл душевният ѝ апарат се опитваше да ни каже какво не е наред, защото изтласканата^[2] идея си създава съответен символ. Психиката на хистерика е като дете, което си има своя тайна — никой не бива да я узнае, ала всеки трябва да се досети каква е. И затова то трябва да улесни другите, като остави знаци. Детето във фрау Ана определено ни казваше да погледнем гърдата и яйчника ѝ; и то точно лявата гърда и левия яйчник, тъй като несъзнаваното е прецизен и даже педантичен творец на символи.

В продължение на много седмици не отбелязах никакъв напредък в опита си да ѝ помогна. Затова донякъде не благоприятстваха и условията, при които работехме — трудно бе да се създаде атмосфера на доверие в една неотоплена стая през зимата, в която нито лекарят, нито пациентката му можеха да си свалят палтата, шалове и ръкавиците^[3]. Освен това анализата трябваше да бъде прекъсвана за много дни наред, понеже болките ѝ я измъчваха толкова жестоко, че тя бе принудена да не напуска леглото си. До известна степен успех да се преборя с анорексията ѝ: убедих я да поема твърда храна — доколкото изобщо по онова време в града имаше пълноценна храна.

Много по-решаваща причина за това, че напредвахме бавно, беше силната ѝ съпротива^[4]. При все че младата жена не беше превзета моралистка (за разлика от много мои пациентки), тя проявяваше сдържаност и дори направо млъкваше, когато в процеса на нашите разговори станеше дума за сексуалните ѝ преживявания или поведение. Такива невинни въпроси, като например за раннодетската ѝ мастурбация (а това е направо всеобщо явление), получаваха категоричен отрицателен отговор. От държанието ѝ излизаше, че отправям тези въпроси едва ли не към Дева Мария. Открих, че мога с основание да се усъмня в достоверността на някои по-маловажни спомени, които ми бе разказала. Едно задълбочено изследване без съмнение би разкрило още повече неистини. Беше невъзможно да ѝ се вярва: тя постоянно се изплъзваше и аз много се ядосвах, задето ми губи времето. За да бъда справедлив към нея, трябва да добавя, че скоро се научих да разбирам кога казваше истината и кога бе неискрена: ако криеше нещо, тя си играеше с разпятието на шията си — като че ли искаше прошка от Бога. Следователно в нея имаше склонност към истината, макар че тя се проявяваше единствено на

основата на суеверието. Именно това затвърди желанието ми да ѝ помогна^[5]. Налагаше се да измъквам истината от нея, най-вече като подхвърлям провокиращи намеци. Тя често налапваше стръвта, като се отмяташе от разказаното или го променяше.

Едно такова отмятане се отнасяше до връзката ѝ с А., студента, в когото била влюбена в Санкт Петербург. До този момент тя ми бе разказала само незначителни неща за него: например че следвал философия, че произхождал от богато консервативно семейство, че бил с няколко години по-голям от нея и т.н. Продължаваше да твърди, че връзката им била „бяла“. Употребеното от нея прилагателно ми направи силно впечатление и аз я попитах какви асоциации буди у нея думата „бял“. Тя отвърна, че си представя платната на яхта. Разумно бе да се предположи, че си припомня яхтата на баща си. Но в психоанализата човек никога не бива да прави прибързани заключения. Тя каза, че всъщност си мислела за една събота и неделя в Петербург, когато тя и други членове на политическата им група, между които, разбира се, бил и Алексей, излезли с яхта във Финския залив. Бил великолепен летен ден и тя изпитвала облекчение, поради това че отново била на кораб, а и защото не водели една от ония „сериозни“ дискусии, които започвали да я отегчават и даже да я плашат. Чувствала, че обича А. по-силно от всякога, той се държал с нея нежно и (както винаги) почтително. Трябвало да прекарат нощта в една каюта, но той не се опитал да я докосне нито веднъж. Съвестта им останала чисто бяла като платната или като белите нощи^[6].

Въпреки това тя си играеше с разпятието и лицето ѝ изразяваше скръб. Казах ѝ строго, че това не е истина и че знам, че връзката им е била сексуална. Фрау Ана си призна, че към края спала с него няколко пъти; той толкова дълго я молил за това, че най-сетне, едва ли не защото ѝ дошло до гуша, тя „паднала“. Използва английския глагол „fall“ (нашите разговори се водеха на немски, но за нея не бе необичайно да вметне от време на време по някоя дума на чужд език). Бях се научил да проявявам повишено внимание към евентуалния им смисъл.

Реших, както се казва, да си опитам късмета.

— Радвам се, че сте искрена — казах. — Няма от какво да се срамувате. И след като вече сте започнали, защо не си признаете, че

сте забременели от него, но сте загубили детето при падане по стълбите?

Бедното момиче се бореше с чувствата си, ала после призна, че съм прав. Само че не паднала по стълбите, а в балетното студио. Освен мадам Р. никой не знаел, а и не подозирал за това. Тя бе изумена, че бях разкрил тайната ѝ и ме запита как съм го постигнал.

Отвърнах:

— Защото вашата история, че сте напълнели и поради това трябвало да спрете да танцувате, никак не изглеждаше правдоподобна. Досещам се, че вие трудно бихте напълнели когато и да било, макар че това няма да ви се отрази никак зле. Това явно беше начин да ми съобщите какво се е случило — разбира се, по косвен път, — защото всъщност искахте да го науча. Изглежда, сте продължили да танцувате твърде дълго във вашето състояние и сте се поболели от тревога, че сте започнали да пълнеете, и въобще сте се чудили какво да предприемете в това невъзможно положение.

Мълчанието на младата жена ми показва, че съм попаднал в целта, и то с убийствена точност. Зарадвах се, че не докарах интерпретацията си до нейния логически завършек, а именно — че като продължавала да се упражнява с такова постоянство, тя всъщност тайно се надявала да се случи тъкмо *това* и че дори може би го е предизвикала. Беше така или иначе твърде разстроена, че грехът от ранната ѝ младост е излязъл наяве.

Обаче от този момент нататък тя стана малко по-жива и поткровена — сякаш изпитваше облекчение, че бремето на нейното несъществуващо съвършенство бе паднало от плещите ѝ. Малко по-късно прояви дори известна ирония. Описваше ми една от своите повтарящи се халюцинации за това как пада в празно пространство и се носи към смъртта си. В очите ѝ за момент проблесна пламъче и тя каза:

— Но не чакам дете^[7].

Един ден ми разказа свой сън. Като правило спеше зле и сънуваше малко: това всъщност бе една от формите на съпротивата ѝ. По тази причина един завършен сън бе рядка ценност и аз положих

много усилия, за да разкрия смисъла му. Ето съня така, както ми го разказа фрау Ана:

Пътувах във влак и седях срещу един мъж, който четеше. Той ме заговори и аз почувствах, че прекалено много фамилиарничи. Влакът спря на една гара, някъде из пущинаците на географията, и тогава реших да сляза, за да се отърва от него. Изненадах се, че слязоха още много други хора, тъй като мястото бе малко и изглеждаше абсолютно лишено от живот. Но на табелите на перона пишеше „Будапеща“, което ми обясни всичко. Промуших се покрай контрольора, понеже не исках да му покажа билета си: трябваше да пътувам по-нататък. Преминах по един мост и се озовах пред една къща с номер 29. Опитах се да отворя вратата ѝ с моя ключ, но за свое учудване не успях да го сторя; преминах по-нататък и стигнах до номер 34. При все че не можех да превъртя ключа си, вратата се отвори. Беше малък частен хотел. В преддверието се сушеше сребърен чадър и аз си помислих: „Майка ми е отседнала тук.“ Влязох в една бяла стая. В края на краищата, дойде един възрастен господин и каза: „Къщата е празна.“ Измъкнах телеграма от джоба на палтото си и му я подадох. Мъчно ми беше за него, понеже знаех какво пише в нея. Със страшен глас той каза: „Дъщеря ми е мъртва!“ Беше до такава степен потресен и преизпълнен със скръб, че чувствах, че повече не съществувам за него.

Когато чух съня за първи път, аз силно се разтревожих. Той ми сочеше, че пациентката беше в състояние да сложи край на мъките си, като се лиши от живот. Сънищата за пътувания с влак обикновено символизират смъртта, особено пък в този случай, тъй като тя бе слязла от влака „*преди спирката*“ и „*някъде из пущинаците на географията*“. Отбягването на контрольора преpraщаше към забраните на самоубийството; а и мостът беше още един символ на смъртта. В известен смисъл сънят на фрау Ана не би могъл да бъде поясен, ала аз бях също така сигурен, че той съдържа и много други

елементи от по-личен характер. Ето защо я помолих да разгледа съня си от край до край и да ми каже какво ѝ минава през ума във връзка с всяка отделна подробност. Тя вече имаше известен опит в интерпретацията на сънища, защото по-рано бе анализирала няколко по-маловажни, освен това, разчитайки на интелигентността ѝ, аз я бях насърчил да прочете някои от описанията на предишните ми случаи.

— Нещо ми дойде наум — каза тя, — но то едва ли е свързано със съня, тъй като се случи много отдавна и не повлия по никакъв начин върху живота ми.

— Това няма значение — казах аз. — Разкажете ми го.

— Добре. Предполагам, че мъжът във влака ми е напомним за един човек, който ми досаждаше, когато пътувах от Одеса за Петербург, където щях да се опитам да изградя живота си сама. Беше преди колко?... Преди дванадесет години и аз напълно го бях забравила. Не бе даже и особено страшно, защото имаше много други хора наоколо. Но той през цялото време се навеждаше напред и ми говореше по един твърде очебиен начин: питаше ме какво смятам да правя, като пристигна в Петербург, и предлагаше да ми помогне да си намеря квартира. До такава степен ми действаше на нервите, че накрая се наложи да се преместя в друго купе.

Попитах я дали наскоро ѝ се е случвало нещо друго, което би могло да съживи онзи спомен в съня ѝ; помогнах ѝ, като насочих вниманието ѝ към някои подробности, като например книгата, която спътникът ѝ чете в съня.

— О, да, спомням си всъщност, че младият мъж във влака за Петербург ми досаждаше с това, че постоянно говореше, а аз исках да си чета книгата. Четях Данте и трябваше много да се съсредоточа, защото не владеех италиански добре. А сега, като споменахте това, ми се струва, че и брат ми се появява в съня.

На това място трябва да прекъсна разказа си, за да поясня, че фрау Ана съвсем наскоро бе преживяла едно разстройващо събитие. Брат ѝ заедно със съпругата и двете си деца беше решил да напусне Русия поради революционните вълнения и да емигрира в Съединените щати. Пътном се бяха отбили във Виена, за да се видят (но и да се сбогуват) с Ана и леля ѝ. Пациентката не бе виждала брат си от няколко години, а можеше и да не го види повече. При все че (или даже именно защото) те никога не са били особено привързани един към

друг, тази среща, която бе същевременно и раздяла, потискаше фрау Ана още повече.

— Докато се сбогувахме на гарата, брат ми прикриваше притеснението си, като бавно и акуратно си избираше книги за четене. Помня, че си мислех за Дантевия „Нов живот“ като за нещо подходящо за случая. Но, разбира се, брат ми не се интересува от класиците, той е много практичен човек. Купи си някакви приключенски романи. Така или иначе нелепо е човек да си мисли, че може да си купи Данте от книжарничките на гарата.

Започвах да схващам начина, по който се развиваше сънят. Припомних ѝ номерата на къщите и я попитах дали имат някакво значение.

Тя се замисли, но не откри нищо.

— Не би ли могло да е свързано с това, че вие самата сте на двадесет и девет години? — подхванах аз. — А с колко години е по-възрастен от вас брат ви? Не е ли с пет?

Фрау Ана се съгласи и бе изненадана от математическата логика на съня си.

— Първо спирате пред вратата на собствената си къща. Би трябвало ключът ви да отключи вратата, но се оказва, че не може. Вместо това безпрепятствено влизате в номер 34 — дома на брат ви, така да се каже. В него сте само гостенка и затова го виждате като частен хотел. — Попитах я дали разпознава човека, който влиза в стаята. Припомних ѝ думите му: „Къщата е празна.“

След малко тя успя да направи асоциацията. Брат ѝ твърде нетактично споменал, че баща ѝ много се разстроил от заминаването им. Така било, понеже самият той се включил в семейната фирма и продължил да живее близо до баща си и след като се оженил. Фрау Ана си спомни как с доста горчивина си помислила, че *сега* баща ѝ най-сетне ще се почувства самотен в празната си къща. Та нали когато тя си тръгнала от дома, той изразил съжаление само от приличие, а и нито веднъж не проявил особено силно желание да я види отново!

С това моите първоначални впечатления от съня ѝ се потвърдиха окончателно. Това, че брат ѝ ведно с жена си и децата си се отправя към *нов живот*, контрастираше с нейното собствено чувство, че се е озовала в задънена улица или по-скоро че извършва някакво безсмислено пътуване. Брат ѝ винаги е получавал уверения, че е

любимец на баща им, и винаги е знаел накъде отива. Ала в никакъв случай не и Ана. Пътешествието към един далечен град, което тя е предприела като младо момиче, е било безспорно последният ѝ отчаян опит да накара бащата да забележи съществуването ѝ. Ала той очевидно е искал да остави невинната си дъщеря да се бори с физически или морални опасности, символизирани от настойчивия млад мъж във влака.

Изказах предположение, че в съня ѝ се преплитат две фантазии. Ако баща ѝ получи телеграма със съобщение, че тя е мъртва, той може би най-сетне ще изпита съжаление. Но наред с това има и едно друго желание, което по никакъв начин не противоречи на първото, а по-скоро подчертава трагичната му същност: желанието ѝ никога да не се е раждала като момиче, като Ана. Ако по някакъв начин можеше да бъде на мястото на брат си! Тя прекъсва пътуването с влака, което е нейна собствена съдба, за да направи невъзможния опит да заживее като брат си. В частния хотел бялата стая олицетворява утробата на майка ѝ, която очаква само да дойде бащата на Ана, за да я зачене като момче. Сушаният се в преддверието чадър символизира изпразнения пенис. Баща ѝ носи новия живот, защото без син „къщата му е празна“. Ана е мъртва, защото се е самоубила или защото са се пазели да не я заченат. Няма значение поради коя от двете причини, а и него не го е грижа. В неговата ужасена и скръбна реакция се съдържа изпълнението на желанието ѝ. И дори това е показано в съня ѝ: тя чувства, че „не съществува за него“.

Младата жена бе потисната от тъжния си сън и не беше склонна сериозно да оспорва интерпретацията ми. Единствената ѝ добавка се отнасяше до едно печално събитие, за което не ѝ давало сърце да ми каже тогава и към което самият аз ще се върна в друг, по-подходящ момент. Във всеки случай това не променя общия смисъл на съня, който е направо очевиден.

Когато по време на разговорите ни я питах в какво се е изразявало прекомерното фамилиарничене на младия човек от влака, тя си припомни някои забравени подробности. Смяташе, че новият материал изобщо не е важен, обаче опитът ме е научил, че най-значими са онези елементи от съня, които пациентът отначало забравя, но впоследствие си спомня. Така щеше да се окаже и в този случай, макар

че цялостният смисъл на подробностите ми стана ясен едва много по-късно в процеса на анализата.

Казах на младия човек, че отивам в Москва на гости у семейство Т., а той отвърна, че те няма да имат място за мен и че ще трябва да спя в беседката. Добави, че там щяло да бъде горещо и ще трябвало да съблека всичките си дрехи.

Тя обясни, че семейство Т. ѝ били далечни роднини по майчина линия. Те живеели в Москва. В младежките си години майка ѝ и леля ѝ прекарвали ваканциите си при тях, те не охладнели към майката на Ана след женитбата ѝ. Фрау Ана никога не се срещнала с тях, но според леля ѝ те били сърдечни и гостоприемни хора. Всъщност леля ѝ говорела за тях предишния ден. Спомняла си с тъга за прекараните заедно ваканции и много ѝ се искало да заведе Ана при тях, защото била сигурна, че една промяна би се отразила чудесно на племенницата ѝ. Но те били вече на твърде преклонна възраст, а може би дори и не оцелели след вълненията.

Според мен този фрагмент изразяваше копнежа на младата жена да се освободи от тъжните ограничения на настоящия си живот и да си възвърне изгубения рай на годините, когато е била с майка си, т.е. да бъде гола в *беседката* или в *пък в родния си дом* през блажените горещи летни дни. Тя не отхвърли тази интерпретация, освен това в съзнанието ѝ изплува един спомен от онези далечни години, който ѝ се стори забавен, ала също така и трогателен.

Одеската им къща се намирала сред обширно имение с множество полутропични дървета и храсти, които се спускали до самия бряг на морето. Имали и малък частен плаж. Беседката била сред една горичка в отдалечена част на градината. Предишните собственици я били запуснали, поради това и самите те я използвали много рядко. Един зноен следобед всички се били пръснали из имението или къщата, жегата ги тласкала към усамотение. Бащата на Ана вероятно бил на работа, а брат ѝ според нея отишъл този ден някъде с приятели. На Ана ѝ било горещо и скучно. Тя апатично играела на плажа, където майка ѝ стояла пред художническия си

триножник и не искала да бъде обезпокоявана. След като била смъмрена, че бърри, Ана решила да потърси леля си и чичо си. Тръгнала из имението и в края на краищата стигнала до беседката. Зарадвала се, щом видяла, че леля ѝ и чичо ѝ са вътре, но те се държали по непонятен за нея начин: раменете на леля ѝ били голи, макар че обикновено тя ги покривала, за да ги пази от слънцето, а чичо ѝ я прегръщал. Те продължили да се прегръщат, били твърде увлечени и не можели да забележат приближаването на Ана между дърветата. Затова и тя се измъкнала отново. Върнала се на плажа, за да разкаже странната история на майка си, но майка ѝ била изоставила триножника си. Лежала на една плоска скала и, изглежда, била заспала. Малката знаела, че при две обстоятелства по никакъв начин не бива да безпокои майка си: когато рисува и още повече когато спи. Затова крайно разочарована, тя си тръгнала отново, този път към къщата, за да пие лимонада.

Как трябваше да изтълкувам този спомен? Разбира се, в него преобладаваше гледната точка на зрялата възраст, но това не беше доказателство, че става дума за фантазия. Силно се съмнявам дали до нас изобщо достигат спомени от детството, може би притежаваме единствено спомени, *отнасящи се до него*. Нашите детски спомени ни представят ранните ни години не такива, каквито действително са били, а такива, каквито ни изглеждат в по-късните времена, когато изплуват спомените ни. На младата жена ѝ бе забавно да си спомни за този свой пръв поглед върху сексуалността на възрастните. Същевременно сърцето ѝ беше трогнато от мисълта за нежната близост между леля ѝ и чичо ѝ в отморяващата атмосфера на една лятна ваканция в Одеса. Още повече че сега на леля ѝ ѝ било твърде трудно да говори за онова време.

Сметнах за нужно обаче да я попитам дали случайно не е видяла нещо повече от онова, което си спомняше. Ако действително бе така, паметта ѝ не можеше да го възстанови; а и наистина изглеждаше твърде невероятно за една млада двойка, която би могла да се оттегли на спокойствие в спалнята си, да рискува да попадне в такова неловко положение. При все това появата на спомена в съня на фрау Ана доказваше неговата значимост. Възможно бе да е свързан с хистерията ѝ, защото тези, които Медуза вкаменява, всъщност са съзрели лица ѝ по-рано, по време, когато не са били в състояние да я назоват по име.

През следващите дни и седмици напреднахме съвсем малко. Затова вероятно носеха вина и пациентката, и лекарят. Фрау Ана напълно се отдръпна и понякога използваше влошаването на симптомите си като повод да не идва при мен. За да бъде честен към нея, трябва да призная, че тя наистина изпитваше непоносими болки. Молеше ме да ѝ уредя операция, за да бъдат отстранени гърдата и яйчникът ѝ. Не ще скрия, че самият аз се изнервах от нежеланието ѝ да помага, а апатията ѝ направо се пренасяше и върху мен. Веднъж тя ми разказа как подхвърлила малко храна на едно улично куче, но то било съвсем измършавяло и не му стигали силите, за да допълзи до нея, именно тъй се чувствала и тя. Имаше случаи, когато напълно изоставях анализата и чисто и просто я увещавах да не мисли да слага край на живота си. Посочих ѝ, че самоубийството е само замаскирана форма на убийство и че в нейния случай то ще е едно безсмислено действие, защото няма вероятност да окаже някакво въздействие върху този, който е избран за негова жертва, т.е. баща ѝ. Фрау Ана ми каза, че само неописуемите болки биха могли да я наведат на мисълта да сложи край на всичко. Тя проявяваше абсолютно здрав разсъдък по време на тези разговори. Като изключим омаломощаващите ѝ симптоми, никой не би я взел за хистеричка. Имаше нещо, през което не можех да проникна, и това засилваше раздразнението ми. Питях се дали да не използвам изплъзванията ѝ като оправдание за прекратяване на лечението. Но да постъпя така би било непочтено, защото въпреки всичко тя беше млада жена със силен характер, интелигентност и вътрешна склонност към истината.

После се случи онова печално събитие, което можех да използвам като идеално оправдание, за да прекратя лечението: внезапната и неочаквана смърт на едната ми дъщеря^[8]. Може би потиснатото ми настроение през последните седмици е било подготовка за него. При подобни събития дългите размисли са безполезни, но ако имах склонност към мистицизъм, бих запитал каква ли скрита травма в психиката на Създателя се конвертира в симптомите на болка, които отвсякъде ни заобикалят. Но тъй като такава склонност никога не ми е била присъща, аз виждам единственото обяснение във *Fatum*^[9] & *Ανάγκη*^[10]. Когато се върнах към служебните си задължения, намерих писмо от фрау Ана. Тя ми изказваше съболезнованията си за моята загуба и ми съобщаваше, че е

отишла с леля си на кратка почивка в Бад Гащайн^[11]. Освен това в писмото се споменаваеше сънят ѝ отпреди няколко седмици.

Бях дълбоко съкрушена от пророческия елемент в съня ми. Не бих го споменавала, ако не бях сигурна, че и Вие също си го спомняте.

Още тогава бях наполовина убедена, че човекът, който получава телеграмата, сте Вие (поне отчасти), но се боях да не Ви разстроя излишно, понеже зная колко нежно сте привързан към дъщерите си. Отдавна подозирам, че наред с другите си недъзи съм прокълната да имам и онова, което наричат пророческа дарба. Предвидих смъртта на двама мои приятели през войната. Това е нещо, което съм наследила по майчина линия — изглежда, иде от някаква циганска жилка. Но то не е дарба, която ми носи удоволствие, а тъкмо напротив. Надявам се, че това не Ви е причинило повече болка, отколкото и без това изпитвате.

Нямам какво да кажа по „пророчеството“ на фрау Ана, освен че скръбната вест действително дойде (както обикновено става) с телеграма. Много вероятно е чувствителната душа на пациентката да е доловила у мен страхове, много под нивото на съзнаването, отнасящи се до дъщеря ми и малките ѝ деца: те живееха далеч от мен, а тогава имаше много епидемии.

Онова, което се случи, когато Ана си дойде от Гащайн, бе съвършено неочаквано и нелогично. И то до такава степен, че ако бях романист, а не учен, бих се поколебал да опиша следващия етап от нашата терапия от страх да не накърня художествения усет на читателите си.

Като закъсна с около пет минути, тя се втурна в кабинета ми с безгрижния вид на жена, която чисто и просто минава, за да поздрави от учтивост, а всъщност се е уговорила с някоя приятелка да отидат заедно на театър или да обикалят магазините. Говореше с наслаждение, като гласът ѝ беше твърд и звучен, без следа от

задъхване. Бе наддала около десетина килограма и така беше придобила — или си бе възвърнала — всички атрибути на привлекателната женственост. По бузите ѝ играеше свежа руменина, а очите ѝ блестяха. Беше в нова рокля с приятна кройка и имаше нова прическа, която отиваше на лицето ѝ. Накратко казано, пред мен стоеше не болезнено слабата и дълбоко потисната болна, която очаквах да видя, а една привлекателна, малко кокетна млада дама, пращяща от здраве и енергия. Направо нямаше нужда да ми съобщава, че симптомите ѝ са изчезнали.

Често ходех на почивка в Гащайн, но до този момент дори и не подозирах, че тамошните минерални води могат да въздействат по такъв чудотворен начин. Казах ѝ това, като сухо добавих, че може би трябва да се откажа от лекарската си практика и да стана хотелиер там. Тя буквално се заля в смях, ала после си спомни за моя траур и изрази разкаяние поради лекомислената си веселост. Уверих я, че доброто ѝ настроение повдига и моя дух. Обаче скоро стана очевидно, че съвсем не е надмогнала своята хистерия, а болестта просто е променила посоката си^[12]. Преди тя изсмукваше физическите ѝ сили чрез жестоки болки, но не вредеше на разума ѝ, сега пък бе освободила тялото ѝ за сметка на разума. Скоро схванах, че необузданата ѝ бързивост е знак на дива неразумност. Веселостта ѝ приличаше на отчаяния хумор на войниците, които се шегуват в окопите. Усилията ѝ да поддържа някакъв разговор бяха напразни; получаваше се монолог, подобен на онзи в сънищата ни, или почти хипнотичен транс. Преди тя бе нещастна, но разумна; сега беше щастлива, но безумна. Речта ѝ бе преизпълнена с фантастични образи и халюцинации; на моменти дори не можеше вече да се нарече говорене, а Sprechgesang, приповдигнат лирико-драматичен оперен речитатив. Тук трябва да добавя, че откакто бе постъпила в оркестъра на един от водещите ни оперни състави, тя се беше отдала всецяло на това изкуство^[13].

Изглежда, не си даваше сметка за впечатлението, което оставяше, и я изпълваше радостното убеждение, че е напълно оздравяла. Понеже не можех да открия никакъв смисъл в нейния разказ за почивката ѝ в Гащайн, аз ѝ предложих да се опита да опише впечатленията си. При един предишен повод тя се бе отзовала с готовност на подобно предложение, тъй като имаше вкус към литературата и обичаше да пише — например беше хронично пристрастена към писането на

писма. Показах се обаче съвършено неподготвен за литературното произведение, с което новата Ана дойде вѐоръжена на следващия ден. Тя с колебание постави в ръцете ми книга с меки корици. Видях, че това е клавиърът на Моцартовия „Дон Жуан“. После открий, че бе написала своите „впечатления“ от Гащайн между петолинията, като алтернативно либрето. Дори се беше опитвала да използва на места ритъм и рима. Всъщност създаденото от нея можеше да мине и за един вид некадърна поезия. Обаче ако някой от нашите оперни състави се наемеше да пее тази нейна версия на Моцарт, то неговият директор положително би бил съден за обида на чистотата на обществените нрави, защото текстът беше порнографски и несмислен. Тя използваше изрази, които могат да се чуят само в бордеите, казармите и мъжките клубове. Не можех да се начудя как е могла да научи такива думи, понеже, доколкото ми бе известно, не беше посещавала често местата, където се употребяват.

От прѐв поглед не схванах почти нищо — с изключение на някои загатвания за халюцинациите ѝ и това, че смело признаваше пренасянето^[14] си спрямо мен. Във фантазията ѝ на мястото на Дон Жуан бе поставен единият ми син, едва ли има нужда да добавям, че тя изобщо не се познаваше с него. Беше пределно ясно, че изразява желанието си да може някак да заеме мястото на липсващата ми дъщеря, например чрез брак. Когато изложих този извод пред нея, Ана ми отвърна (не без свян), че всичко било само шега, „за да ме разсея“.

Като видях, че трудно мога да се справя с този порой от ирационални образи, аз я помолих да си отиде и да напише свой собствен анализ на материала съдържано и трезво, Ана изтълкува молбата ми, не без основание, като упрек и се наложи да я убеждавам, че намирам „либретото“ ѝ за изключително интересно. След промеждутък от няколко дни тя ми връчи ученическа тетрадка, която бе изписала твърде небрежно от кора до кора. Тя чакаше със затаен дъх (и то в прекия смисъл, защото астматичните ѝ симптоми се бяха проявили в лека форма отново), докато преглеждах няколко страници. Открий, че вместо да напише интерпретация (както я бях помолил), Ана бе предпочела да разшири първоначалната си фантазия, като украси всяка втора дума. И така, излизаше, че не съм спечелил нищо друго освен херкулесовската задача да прочета един много по-дълъг и объркан документ. Макар донякъде да беше смекчила грубостта на

сексуалните описания, изложението ѝ все пак си оставаше един ерогенен порой, абсолютно прииждане на ирационалното и либидното; вълните не бяха така грамадни, но покриваха много по-обширна площ. Очевидно си имах работа с развихрено въображение, което отказваше да се съобрази с каквито и да било граници. В това отношение приличаше на тогавашните пари: с цял куфар банкноти не можеше да се купи и един хляб. Прекарахме един безплоден час, след което ѝ обещах, че ще прочета нейния документ внимателно, когато имам свободно време. При четенето започнах да съзирам някакъв смисъл под крещящата маска. На много места тя чисто и просто описваше въображаемото задоволяване на разни свои неудовлетворени желания. Когато не беше отвратителна, тази част от текста ѝ бе сладниково-сантиментална. Ала тук-таме се намираха и пасажки, нелишени от майсторство и чувство, например описания на природни картини от „океански“^[15] тип, примесени с еротична фантазия. Невъзможно бе човек да не си спомни думите на поета:

*Да, тези луди, влюбени поети
са цели от приумици излети.*^[16]

В момента, в който затворих тетрадката, бях убеден, че тя би могла да ни разкрие всичко, стига да сме в състояние да го извлечем от нея.

Има шеговита поговорка, която гласи „Любовта е мъка по дома“. Когато човек сънува някакво място или страна, си казва в съня си: „Това място ми е познато, бил съм тук някога“, можем да видим в него символ на майчините гениталии или на майчиното тяло. Всички, които до тоя момент са имали възможност да прочетат дневника на фрау Ана с научна цел, изпитват подобно чувство: „белият хотел“ им е познат, той е тялото на тяхната майка. В него няма грях, както не съществува и бремето на нашите угризения, защото пациентката ни казва, че е загубила куфара си по пътя, и стига там дори без четка за зъби. Хотелът говори на езика на цветята, мирисите и вкусовете усещания. Няма нужда да се опитваме да подлагаме неговите символи на еднозначна класификация, както са направили някои изследвачи на

случая — да твърдим например че преддверието е устната кухня, стълбището — хранопроводът (или според други — актът на съвкупление), балконът са гърдите, околните ели — окосмяването на срамните части, и т.н. Много по-важно е общото чувство на белия хотел, неговата абсолютна отдаденост на оралността — на смукането, хапането, яденето, лапането, поемането — с целия блажен нарцисизъм на бебето, сучещо от гърдата. Ето това е тоталната единност на първите детски години, автоеротичният рай, картата на нашата първа страна на любовта, подхвърлена ни с цялата *belle indifference*^[17] на една хистеричка.

Тук според мен личи оная дълбока идентификация на Ана с майка ѝ, която предхожда едиповия комплекс. Това не би трябвало да ни учудва особено освен със силата си в случая на Ана. Гърдата е първият любовен обект, детето, сучещо на майчината гърд, става прототип на всяка любов. Откриването на любовен обект през пубертета фактически е преоткриване. Майката на Ана с горещото си сърце и любовта си към удоволствията завещава на детето си автоеротизъм за цял живот и именно по тази причина нейният дневник представлява опит за връщане към онова време, когато е господствал оралният еротизъм и връзката между майката и детето е била ненакърнена. По такъв начин в белия хотел няма разделение между Ана и външния свят, всичко се поглъща изцяло. Новороденото либидо пренебрегва всички потенциални опасности, така както черната котка, която тя описва, няколкократно се спасява от смърт при внушаващи ужас обстоятелства. Това е „добрата“ страна на белия хотел, неговото щедро гостоприемство. Но сянката на разрушителността не може да се пренебрегне даже и за миг, и то най-малко в моментите на най-голямо удоволствие. Всеотдайната майка се готви да посети обречения хотел.

Сега вече имах абсурдното усещане, че зная абсолютно всичко за фрау Ана освен причините за нейната хистерия. Появи се и още един парадокс: колкото повече нарастваше увереността ми, че „Гащайнският дневник“ е изключително смел документ, толкова позасрамена се чувстваше Ана, задето е написала такова противно нещо. Тя не можеше дори да си представи къде е чула вулгарните изрази или защо изобщо е решила да ги използва. Молеше ме да унищожа писанията ѝ, защото били само дяволски фрагменти, изхвърлени от една „буря в главата ѝ“, която пък била предизвикана от радостта ѝ, че

вече не изпитва никакви болки. Казах ѝ, че съм ръководен единствено от желанието да достигна до истините, за които знаех със сигурност, че се намират в нейния забележителен документ. Добавих още, че много се радвам, че е избегнала цензурата — контролора от влака — по пътя си към белия хотел!

Младата жена крайно неохотно се съгласи да прегледа съчинението си заедно с мен, като се спира там, където у нея възникват някакви асоциации. Понеже лекият ѝ пристъп на задъхване бе преминал, тя беше убедена, че е излекувана напълно и не можеше да разбере защо толкова настоявам да продължим. За щастие под влияние на пренасянето Ана също не искаше анализата да приключи.

— Белият хотел е мястото, където бяхме отседнали — започна тя. — Бях във възторг, че съм в планината, изпитвах такова облекчение след виенските злощастия. Ала също така ми се искаше да има и езеро, при това голямо, защото се чувствам по-свободна, когато съм край вода. В хотела имаше зелен плувен басейн и аз му позволих да се превърне в езеро! Повечето от хората бяха гости на хотела. Те представляваха една необикновена смесица, но предполагам, че всички се опитваха да възобновят навиците си отпреди войната. Например там имаше един английски офицер, винаги изпънат като свещ и много благовъзпитан, който бил ранен от снаряд във Франция. Той пишеше стихове и ми показва една от книгите си. Изненадана бях, при все че (доколкото изобщо мога да преценявам поезия на английски) стиховете не ми се сториха особено хубави. Постоянно споменаваше един свой племенник, който щял да дойде по-късно, за да ходят заедно на ски. Но чух някой да казва, че племенникът му загинал в окопите. Веднъж майорът свика всички ни на събрание, за да ни каже, че сме заплашени от атака. Реших, че мога да съчиня забавна сцена около тази случка, защото има толкова много неща, които не разбираме, например листата през есента или падащите звезди.

Прекъснах я, за да попитам дали нещо от детството ѝ не присъства в това толкова често нейно сравнение между падащите звезди и цветята.

— Какво имате предвид?

— Спомням си как веднъж казахте, че медузите приличали на сини звезди под водата.

— О, да! Сутрин първо тичах до морския бряг, за да видя дали през нощта са доплували още медузи^[18]. Да, разбира се, тук е примесено много от миналото ми. В Одеса една малка японка ни беше камериерка и докато бършеше праха и лъскаше мебелите, тя често ми рецитираше *хайку* — малки японски стихотворения. Мислех си, че би било добре, ако можеше някак тя да се сближи с английския майор от Гащайн, понеже и двамата бяха самотни и обичаха поезията. Майорът изглеждаше толкова тъжен, когато се опитваше да убеди някого да играе бiliarд с него. Всичкото е една смесица от минало и настояще, също като самата мен. Руснакът например — той е приятелят ми от Петербург, такъв, какъвто си го представям сега. Издигнал се е доста високо — срещам името му във вестниците.

Отбелязах, че тя го представя в твърде сатирична светлина.

— Той, виждате ли, ме изостави. Нещо повече, изостави и самия себе си, защото у него имаше много положителни неща, когато се срещнахме за пръв път: можеше да бъде мил и нежен, даже и свенлив. Именно затова го обичах.

Фрау Ана спря, за да си поеме въздух, после продължи:

— Имаше ужасно много себични хора в хотела. Наистина щяха да продължат да изпращат своите преизпълнени с жизнерадост картички, дори и ако хотелът изгореше, стига, разбира се, огънят да не засегне самите тях. (Препратка към частта от дневника ѝ, която е написана под формата на онези банални пощенски картички, които толкова често изпращаме на приятели, когато сме на почивка.) Там имаше и цигански оркестър, и лютерански пастор с безкръвно бледо лице, и един симпатичен дребен човечец, на когото всички се подиграваха, защото беше само майстор пекар и говореше простонародно, и голямо холандско семейство. Но старият холандец не беше ботаник. Планинската традесканция бе малък дар за вас — тя се усмихна изчервена. — Знам колко много обичате да откривате редки екземпляри. Проверих в една книга за планинските цветя и това изглеждаше най-рядкото.

— Ами какво ще кажете за бившата проститутка? — попитах аз. — Имаше ли такава в хотела?

— Не. Или впрочем, да. Аз.

— Как така?

Тя помълча малко и сетне каза:

— Имам непристойни мисли.

Отбелязах, че ако безнравствеността се състои в наличието на непристойни мисли, то тогава всичките ми пациентки, и даже всички почтени дами във Виена, са също така проститутки. Добавих, че я уважавам заради откровеното признание, за което ѝ е трябвало много смелост.

Две-три седмици след подновяването на анализата симптомите на фрау Ана се проявиха отново с пълна сила. Това бе твърде тежък удар за нея. Казах ѝ, че съвсем не съм изненадан и че тя не трябва да се отчайва. Както я бях предупредил, в случаи като нейния подобренията не са изключени, но симптомите винаги се връщат, докато не се стигне до корена на хистерията. Освен това я уверих (и то с по-голяма сигурност, отколкото самият аз изпитвах тогава), че вече се доближаваме до светлината в края на тунела.

Докато препрочитах дневника на Ана, бях отново смаян от многочислените, въобразени с неизчерпаема енергия и без всякакъв свян, сексуални преживелици. Попитах я дали е имала някакви други връзки освен със студента А. в Петербург и със съпруга си, тя отговори с твърдо „не“. Сексуалният ѝ живот следователно се свеждаше до една краткотрайна връзка, когато е била на осемнадесет години, и до няколко месеца в началото на брака ѝ. Не можех да не подозирам, че тази жена, която явно бе много страстна и способна на изключително силни чувства, е извоювала победата над сексуалните си нужди с цената на сурова борба и че усилията ѝ да потисне най-могъщия от всички инстинкти са я довели до тежко душевно изтощение.

Беше време да подходим решително към централната нарцистична любовна история, описана в дневника ѝ. Защото, използвайки аналогия от любимото ѝ изкуство, трябва да кажем, че в театъра на майчиното ѝ тяло всъщност само двама важни персонажи изпълняват на сцената любовния си дует, макар че зад тях има немалко второстепенни фигури. Така поне ми се струваше тогава.

Тя винаги говореше за съпруга, с който се бе разделила, по начин, който недвусмислено показваше, че още го обича. Ни най-малко не го винеше за раздялата им, той бил винаги добър към нея: верен, внимателен, щедър и нежен. Тя носела цялата отговорност за

скъсването, но причината, която постоянно изтъкваше, си беше чисто и просто едно измъкване: тя искала да му даде деца повече от всичко на света, но постепенно се убедила, че раждането на дете би ѝ донесло само мъка. Макар и да изпитвала угризения, че е направила съпруга си нещастен, щяло да е много по-зле да го лиши от правото му на семейство. За щастие, каза тя, по нейно настояване те правели *coitus interruptus*^[19]; ето защо той можел да поиска разтрогване на брака им и да се ожени за друга, която да го направи щастлив. Тя не искаше или не бе в състояние да даде повече обяснения, а излишно е да казвам, че тези изобщо не ме удовлетворяваха.

Понеже вярвах, че нарцистичната фантазия от дневника на Ана трябва да е тясно свързана с брака ѝ, аз я запитах един ден кого според нея представляват двамата любовници. Добавих:

— Като се изключи това, че младият мъж е мой син!

Барьерата обаче все още не беше вдигната. Тя твърдеше, че прототип на любовниците била една новобрачна двойка, която прекарвала медения си месец в Гащайн. Те се прочули с невъздържаността си на публични места. Камериерките се оплаквали, че сутрин спели до късно; освен това се държали скандално по време на една екскурзия точно под носа на Ана и на леля ѝ. Ала, разбира се, съвсем не толкова скандално, колкото любовниците от дневника ѝ. Поведението им едновременно я шокирало и я забавлявало, но също така младата двойка дълбоко я развълнувала, защото Касандрата в нея предчувствала, че младоженецът няма да живее още много години.

— Нима вие нямате нищо общо с младата дама? — попитах аз с ирония.

— Естествено, че да. Трябва да е проличало от думите ми.

— Не сте ли с вашия съпруг?

— Не е точно така. Мислех си най-вече за младоженците. — Тя стискаше разпятието си.

— Хайде сега! Още малко и ще ми кажете, че вашите младоженци са се сприятелили с една корсетиерка и са я поканили в леглото си!

— Не, разбира се, че не! Мисля, че тя трябва да е мадам Р.

Това не беше неочаквано, защото тя винаги бе говорила с изключителна топлота за своята петербургска приятелка и наставница. Попитах я защо е превърнал мадам Р. в корсетиерка.

— Защото тя винаги наблюдаше на дисциплината като средство да успеем в балета. Самодисциплина до степен на самоизмъчване.

— Така че белият хотел...

— Това е просто животът ми, както виждате! — прекъсна ме тя с известно раздражение; като че ли искаше да каже заедно с Шарко^[20]: „Са n’empêche pas d’exister.“^[21]

— А вашата приятелка имаше ли склонност към фриволни авантюри? — попитах аз.

— Изобщо не! Тя е еврейка, приела православието, а знаете, че няма по-благочестиви от тях! — После фрау Ана каза, че си мислела за брака на приятелката си (като се надявала, че тя и съпругът ѝ са добре и са щастливи в тези мрачни времена) и за мистичните образи в *Песен на песните*.

— Те бяха идеална двойка. Тя наистина сполучи, защото си намери такъв хубав и представителен мъж за съпруг. Той, разбира се, не беше млад, но някои мъже като че ли изглеждат по-добре с годините.

Тя се спря смутена и аз я запитах дали не е могло да има известно съперничество между нея и мадам Р. Докато отхвърляше това предположение, задъхването и дрезгавостта на гласа ѝ се засилиха, а ръката ѝ неволно се насочи към гърдите. Припомних ѝ, че се е изненадала силно от връзката им.

— Нима никога не сте си мислили, че интересът му е насочен към вас, фрау Ана? — Тя не отговори, но поклати глава отрицателно, докато се мъчеше да си поеме въздух. — И все пак в дневника ви тази дама не ви ли избутва настрана? — настоявах аз. — Във вашето легло нахлува една съперница, нали така?

— Това няма нищо общо! — отвърна тя с крайно разстроен глас. После в смущението си изтърва едно изненадващо признание. — Ако искате да знаете, наистина е за медения ми месец с мъжа ми. Прав сте. Поне в тази част. Двете жени са всъщност една. Виждате ли, мислех си, че ако бях надарена с жизнеността и оптимизма, които приятелката ми е запазила въпреки житейските превратности, нямаше да бъда така ужасно напрегната.

— Защо бяхте напрегната, фрау Ана?

— Боях се, че ще разочаровам очакванията му.

— Разбирам. Той естествено е мислел, че сте девствена, и вие сте се бояли от разкритието.

— Да. — Тя отново докосна разпятието.

Казах ѝ, че ми губи времето; че не мога повече да понасям лъжите ѝ; че ако не е напълно откровена с мен, няма никакъв смисъл да продължаваме анализата. В края на краищата с подобни заплахи успях да измъкна от нея истината за брака ѝ. Интимната му страна не била просто разочарование, а абсолютен провал — кошмар, поне от нейна гледна точка. Причината за това били халюцинациите, от които тя никога през живота си не могла да се освободи напълно, но през този период те непрестанно я измъчвали. Винаги се появявали пред очите ѝ по време на полов акт. Имали натрапливия характер, описан в дневника ѝ, и се различавали само по някои подробности. Наводнението и пожарът в хотела можеха да се свържат със смъртта на майка ѝ. Другите две халюцинации — за падането от голяма височина и за оплакваните, погребани при срутване — бяха необясними за нея. Последната била най-честата и най-ужасяващата, защото тя страдеше и от клаустрофобия.

Според нея съпругът ѝ не подозирал каквото и да било. Тя ме попита не мога ли да си представя какво мъчение е било за нея да вижда онези картини пред очите си и в същото време да се прави на прехласната от щастие? Не бих ли се съгласил тогава, че този брак би могъл да се запази единствено с цената на голяма несправедливост към съпруга ѝ?

Тя се извини, че не бе ми разкрила всичко това по-рано, като каза, че не е искала да създаде впечатление, че обвинява съпруга си. Беше твърдо убедена, че той нямал никаква вина. Бил нежен, търпелив и умел, на нея ѝ доставяли голямо удоволствие всички интимни ласки, водещи до сношението. Или поне било така, докато мисълта за неизбежността на халюцинациите не я принудила да се страхува дори и от тях. Всъщност това изобщо не било важно, каза тя, защото била сигурна, че халюцинациите са само предупреждение за онова, което вече споделила с мен: че в никакъв случай не бива да има дете. Известен риск имало дори и в прекъснатото сношение.

В Гащайн тя се примирила с това, че никога не ще има деца, и именно по тази причина си възстановила здравето. Там се чувствала способна да сублимира желанията и нуждите си, но във виенската

смяра те пак започнали да я измъчват и така симптомите ѝ се възобновили.

Сега трябвало да се съглася, заключи тя иронично, че нямало как щастието, описано в дневника ѝ, да се отнася до нейния брак, само катастрофите били „автобиографични“. Също така отбеляза, че ако някой изобщо представлявал нейния съпруг, то това бил немският адвокат, когото бе нарекла Фогел. Изразих учудването си и фрау Ана каза, че сама не знаела защо го е изобразила в такива черни краски и че би дала всичко, за да поправи стореното. Наистина съпругът ѝ и семейството му понякога изразявали умерено антисемитски възгледи, но по-рядко и по-умерено от повечето хора. Това никога не довело до някакви дразги между тях, по простата причина че тя въобще не счела за нужно да осведоми съпруга си за този маловажен аспект на своя произход^[22]. Беше много разстроена, че така злостно е окарикурирала един прекрасен млад човек. Трябваше да я убеждавам, че това е напълно обяснимо: тя е била принудена да го засегне жестоко и това за нея е било изключително мъчително. После е изпитвала гняв към него заради болката, която я е накарал да почувства.

Скоро след като беше споделила с мен сексуалните проблеми на брака си, успях да събудя още един неприятен спомен от миналото ѝ. Бях ѝ дал да прочете едно наскоро издадено описание на мой случай^[23] и тя настояваше да обсъдя с нея натрапливата склонност на този пациент към *coitus morejerarum* (най-често със слугини и с жени от простолюдието). Изглежда, това неимоверно много я интересуваше и аз, разбира се, си припомних един епизод от края на дневника ѝ. По този повод отбелязах колко съм изненадан, че ѝ е позната една такава форма на полово сношение, която не се практикува често сред благовъзпитани хора. Това като че ли разстрои пациентката и на нея ѝ беше трудно да говори, но когато се овладя достатъчно, тя ми описа един случай, свързан с А., бащата на нейното пометнато дете в Санкт Петербург.

Това станало по време на онази разходка с яхта във Финския залив, за която тя преди ми беше говорила като за изключително щастлив спомен от връзката ѝ с него. Те се виждали от три месеца и между тях съществувала дълбока романтична привързаност — но все още „бяла“ (според описателния термин на фрау Ана). На яхтата били около дванадесетина млади хора. Разходката започнала чудесно.

Забавлявали се, като съчетавали сериозните дискусии със стабилна консумация на алкохол, осигурен от богатия баща на А. После, на втория ден, Ана и приятелят ѝ имали сериозно скарване. То всъщност засягало мадам Р., която била започнала да кани Ана и няколко други ученички у дома си за приятелски разговори и за културни мероприятия. А. обвинил Ана, че е продала душата си на естетизма. Конфликтът между тях се задълбочил още повече и поради това че той и неговите приятели започвали да признават необходимостта от политическо насилие, а покойният съпруг на мадам Р. бил убит от бомба, предназначена за някакъв царски държавник. Понеже Ана била непосредствена свидетелка на скръбта и самотата на своята преподавателка, които били последица от насилието, тя казала на А., че се оттегля от групата.

Ана не можела да познае младежа, когото обичала, в пияния и силно разгневен срещу нея А. Приятната компания на яхтата започнала да ѝ изглежда зловеща и дори придобила нещо от кошмарния тон на „Бесове“ на Достоевски. Приятелят ѝ ѝ опърлил косата с пурата си и извършил други агресивни действия. Тя му казала, че всичко между тях е свършило, и се прибрала в каютата си, където си поплакала и накрая заспала. След известно време нещо смутило съня ѝ и тя се събудила, за да види една ужасяваща и унижителна гледка — А. и една друга млада жена били на отсрещната койка и извършвали полов акт^[24]. Без ни най-малко да се срамува от държанието си, той отправил към Ана вулгарни, подигравателни реплики и явно искал тя да се събуди. Ана не дочакала края на разходката. Понеже от детските си години плувала много добре, скочила в морето и се добрала до брега.

За свое нещастие, няколко седмици по-късно тя го оставила да я убеди, че се разкайва и че още я обича. Той хвърлил вината върху изпития алкохол, напрегнатата атмосфера на онова време и половото им въздържание. Приела го отново и за кратко време станала негова любовница. Както по-късно със съпруга си, тя имала мъчителни халюцинации. Пренесла се при него. Забременяла. Тогава открила, че той заминал с влак на юг заедно с младата дама от яхтата. През това ужасно време приятелството на мадам Р. спасило живота ѝ, защото Ана била започнала да броди по мостовете на Нева, като се питала дали да не сложи край на несгодите си. Тя не се съмняваше, че след

помятането щяла да го направи, ако не се била доверила на преподавателката си, която я приютила в дома си.

Връщането към картините от този период на живота ѝ беше така мъчително за пациентката, че отначало на мен не ми даде сърце да я попитам защо преди няколко месеца бе говорила за тази разходка толкова възторжено. Когато в края на краищата ѝ зададох този въпрос, тя ми заяви, че обръквам две различни разходки.

В симптомите ѝ не настъпваше никакво подобрене: тя спеше зле и отново беше отслабнала, както в началото, защото пак бе преминала на самоналожената си диета от портокали и вода. Веднъж ми каза:

— Твърдите, че болестта ми е вероятно свързана със събития от ранните ми години, които съм забравила. Но дори и да е така, вие не сте в състояние да промените тези събития по никакъв начин. Как тогава смятате да ми помогнете?

А аз отговорих:

— Няма съмнение, че за съдбата би било по-лесно да ви освободи от вашата болест. Но ние ще спечелим много, ако успеем да превърнем хистеричната ви трагедия в обикновено нещастие.

Точно в този момент от мъчителното бавно разнищване на тайнствената болест на младата ми пациентка аз започнах да свързвам нейните проблеми с моята теория за инстинкта към смъртта. Мъглявите идеи на недовършения ми труд „Отвъд принципа на удоволствието“^[25] започнаха почти незабелязано да приемат конкретна форма, докато размишлявах върху трагичния парадокс, властващ над съдбата на фрау Ана. Тя се стремеше да задоволи изискванията на своето либидо. Едновременно с тях обаче имаше и една властна повеля, отправена ѝ от някаква непонятна за мен сила: да отрови кладенеца на удоволствието си още в самия му извор. Самата тя си признаваше, че има необикновено силен майчински инстинкт, но все пак, по силата на безусловен декрет, наложен ѝ от някакъв самодържец, когото не можех да назова, не бивало да има деца. Обичаше храната, но въпреки това не искаше да яде.

Странна е също така (макар че многото години психоанализа са ме направили твърде нечувствителен към странността ѝ) натрапливата нужда на психиката ѝ да изживява отново и отново бурната нощ, в която е научила за смъртта на майка си в горящия хотел. Казах вече, че в някои моменти изразът на фрау Ана ми напомняше за лицата на пациентите с породени от ужасите на войната неврози. Все още не ни е ясно защо тези нещастни жертви на бойното поле се насилват да изживяват отново и отново в сънищата си първоначалните травмиращи събития. При това у всеки човек, а не само у невротичите, са налице признаци на тази ирационална натраплива нужда от повторение. Наблюдавал съм например една игра на най-големия ми внук. В нея той отново и отново извършваше действия, които можеха да имат само неприятен смисъл за него — действия, отнасящи се до отсъствието на майка му. Освен това в живота на някои хора може да се установи модел на самоувреждащо поведение. Започнах да възприемам фрау Ана не като жена, откъсната от нас поради болестта си, а по-скоро като човек, у когото хистерията преувеличава и подчертава *универсалната борба* между инстинкта на живота и инстинкта към смъртта.

Нямаше ли „демон“ на повторението в живота ни и не трябваше ли той да произлиза от това, че човешките ни инстинкти са дълбоко консервативни? Не следваше ли от това, че всички живи същества скърбят за неорганичното състояние, първоначалната форма, от която по някаква случайност са възникнали? Защо иначе, мислех си аз, би трябвало да има смърт? Защото на смъртта не може да се гледа като на абсолютна необходимост, кореняща се в самата природа на живота. Смъртта е по-скоро въпрос на целесъобразност. Така разсъждавах аз.

Фрау Ана беше, така да се каже, на предната бойна линия и нейният дневник представляваше последното комюнике. Но и цивилното население, ако мога да нарека така здравите, познава пределно добре непрестанната борба между инстинкта на живота (или либидото) и инстинкта към смъртта. И децата, и армиите изграждат каменни кули само за да ги разрушат. Напълно нормални любовници знаят, че часът на победата е и час на поражение, и затова смесват погребални венци с лаврите на триумфа, като наричат завладяната от тях земя *la petite mort*^[26]. Тази уморителна борба е добре позната и на поетите:

Ach, ich bin des Treibens mude!
Was soli all der Schmerz und Lust?^[27]

Докато се занимавах така с универсалния аспект на състоянието на фрау Ана — Ерос в двубой с Танатос, — аз се натъкнах на корена на личното ѝ страдание. До този момент не бях съумял да установя нито едно конкретно събитие, което да е довело до развихрянето на нейната хистерия. Болките в гърдата и яйчника ѝ я бяха нападнали в момент, когато е била заета и щастлива, процъфтявала е във възобновената си кариера, с нетърпение е очаквала първия отпуск на съпруга си, като е вярвала, че сега вече всичко ще е наред. Не можеше да си спомни за нито един неприятен епизод, който би могъл да има връзка с болестта ѝ. Една нощ тя си легнала в прекрасно разположение на духа, след като написала много нежно писмо на мъжа си, в което намеквала, че би искала да забременее през приближаващия му отпуск. Болките я събудили през същата тази нощ.

Един ден тя дойде при мен в уречения час в необикновено ведро настроение. Обясни ми, че е получила писмо от старата си приятелка в Петербург с чудесната новина, че тя и съпругът ѝ били живи и здрави, макар и много обеднели, и че освен това били надарени със син. При все че той вече навършил три години, тя припомняла на фрау Ана някогашното ѝ обещание да стане кръстница, ако възникне щастлив повод за това. Това беше първата вест, която Ана получаваше за приятелката си от почти четири години насам, и първата вест от нея, откакто бе започнала войната. При това положение беше лесно да се разбере радостта ѝ.

Ала докато изразяваше удоволствието си от мисълта, че си има малък кръщелник, болките ѝ, които преди това бяха умерени, много се засилиха. Станаха толкова мъчителни, че тя ме помоли да ѝ разреши да си отиде. Не ми се искаше да я пусна, без да се опитам да открия причината за това внезапно влошаване, и аз я попитах дали не завижда на мадам Р. за това щастливо събитие. Нещастната млада жена плачеше от болка, докато енергично отричаше всякаква подобна недостойна мисъл.

— Не би било нито чудно, нито позорно, фрау Ана — казах аз. — В края на краищата, ако не бяхте напуснали съпруга си, и вие

несъмнено щяхте да се радвате на същото.

Плачейки, тя продължаваше да отрича всякаква завист, ала същевременно признаваше истината, като стискаше разпятieto си. Почувствах, че сега е моментът да ѝ кажа какъв „дар Божи“ е било понякога за мен това разпятие. Но преди да мога да ѝ обясня, тя вече споделяше с известна възбуда, че си спомня в по-големи подробности как са започнали болките ѝ.

Преди да се прибере вкъщи, за да напише своето нощно писмо до съпруга си, Ана спокойно вечеряла с леля си след един следобеден концерт. Сега си спомняше, че именно на този ден за последен път узнала нещо за мадам Р. Вестта стигнала до нея по една щастлива случайност. Мъжът ѝ ѝ писал, че разпитвал офицер от руската столица и че в един по-светъл момент те разбрали, че съдбата ги е свързала с тънката нишка на едно съвпадение. Офицерът познавал приятелката на Ана и съобщил, че се радвала на добро здраве и (доколкото му било известно) очаквала дете. Ана обсъдила вълнуващата новина с леля си. Може ли да е истина? Не е ли опасна бременността на средна възраст? Какъв кръщелен подарък да изпрати, когато обстоятелствата позволят това? Леля ѝ предложила да е разпятие и Ана се съгласила. Нищо друго не си спомняла от разговора. После се прибрала, написала едно щастливо и изпълнено с любовна страст писмо, а през нощта се събудила болна.

Докато разказваше, младата жена, чиито болки се бяха поуталожили по време на предизвиканата от спомена възбуда, галеше собственото си разпятие и аз отново се заех да ѝ обяснявам какво значение имат за мен тези нейни неволни жестове. Последница от моето обяснение бе връщането на остриите ѝ болки, но също така то извика в съзнанието ѝ цял рояк забравени спомени от онази вечер и в крайна сметка чрез него се развърза възелът на хистерията ѝ. Излишно е да казвам, че на нея това ѝ струваше много страдания, а на мен — много усилия, за да надмогна съпротивата ѝ. Ето и същината на нейната история:

Тя се чувствала едновременно и радостна, и смутена от новината от Петербург. Призна, че било така, защото си давала сметка, че ако не отказвала на съпруга си пълноценно сношение, сега и тя би била

бременна. Освободила се от това леко смущение, като започнала да обсъжда какъв да бъде кръщелният подарък. Леля ѝ случайно споменала, че на нея самата ѝ подарили разпятието ѝ още когато се родила, и че тя го носела денонощно от първото си причастие насам. Като казала това, тя гордо докоснала сребърното си кръстче. Ето колко износено било, отбелязала тя, за разлика от това на Ана, и то по простата причина, добавила тя, че майката на Ана го откъснала от шията си в деня на сватбата си и никога повече не си го сложила. Това бил гневен жест, насочен срещу враждебността на родителите ѝ. Наистина от този ден тя престанала да съблюдава верските обичаи. Разпятието ѝ стояло недокоснато в кутията за бижута, докато в края на краищата не попаднало у Ана.

Тогава леля ѝ проявила известна нетактичност, като казала, че по характер сестра ѝ била егоистка и празноглава светска жена, ала скоро се разкажала за това, започнала да я хвали и да говори с ведро чувство за онези далечни времена. Тя рядко приказвала за миналото, понеже спомените за него ѝ причинявали болка. За фрау Ана представлявало особено удоволствие да се говори за майка ѝ, която тя едва познавала. Леля ѝ си спомнила колко хубава била сестра ѝ — а и самата тя също (в онези дни, преди да я налегнат недъзите и старостта), защото, разбира се, двете толкова много си приличали. За доказателство извадила албума със снимките и с усмивка си спомнила как хората казвали, че могат да ги разпознаят само ако погледнат в деколтетата им и видят коя от двете носи кръстче. Като гледала двете красиви млади дами, Ана също се усмихнала и смътно си спомнила, че чувала хората да казват нещо такова. Тогава един напълно забравен спомен проблеснал в съзнанието ѝ: случаят в беседката. Така, както си го спомнила тогава — и както ми го разказа сега, — той се отличаваше по едно нещо от версията, която бях чул по-рано.

На детето му било скучно и горещо, дразнело се, че майка му е до такава степен погълната от рисуването. Всички други били изчезнали след обед. Ана решила да се върне в прохладната къща и да потормози бавачката си. Била забравила обаче, че е свободният ѝ следобед, затова си пийнала малко лимонада и си поиграла сама с куклите в детската стая. Не било вече толкова горещо, когато отново излязла навън. Отишла да види какво има сред дърветата и се натъкнала на сцената в беседката. Стреснала се от безсрамно голите

гърди и рамене на леля си и се пъхнала в храсталака. Отишла на плажа, за да попита майка си защо леля ѝ и чичо ѝ се държат толкова странно, но майка ѝ вече била задрямала на скалата. Ана знаела, че е строго забранено да безпокои възрастните, когато почиват, и затова се върнала в къщата и отново си поиграла с куклите. Дълбоко в сърцето си се радвала, че майка ѝ е заспала на скалата — защото, разбира се, тя всъщност знаела, че не майка ѝ лежи там. Като се изключат стотиците тайни знаци, по които детето разпознава своята майка, нямало как да сбърка нито затворената рокля на леля си, нито блестящото сребро на гърдите ѝ с шокиращата голота на жената в беседката.

Но какво тогава са правели майка ѝ и веселият ѝ чичо в беседката? Било твърде разстройващо и озадачаващо, детето се улисало в игри и го забравило. Когато то отново проблеснало в ума ѝ, вече порасналата Ана — със знанията си на зрял човек — веднага приела най-лошото: и това също така ѝ се сторило непоносимо. Крехката ѝ представа за собствената ѝ стойност се поддържала от иконата на майчиното ѝ съвършенство. Ако се появяла дори само една пукнатина, тя щяла да се разтроши, а заедно с нея и младата жена. Сега прегръдката през един-единствен следобед се превърнала в кръвосмешението на много беседки и на много лета. Майка ѝ не носела разпятие, защото не заслужавала — така си мислела Ана, макар и да продължавала да слуша спомените на леля си. После внезапно през ума ѝ преминала и една друга мисъл: и самата тя — Ана — не заслужавала да го носи, тя също би трябвало да го откъсне от шията си^[28].

Но по каква причина? Не ѝ била известна нито една. Тя изпълнявала верските си задължения и водела безупречен живот. Може би дори прекалено безупречен! Дали в известен смисъл не завиждала на майка си? Може да е била порочна, но колко много удоволствие трябва да е получавала, щом е била готова да се хвърли в прегръдките му при най-малката възможност независимо от риска. Сигурно е ходела при него винаги, когато е оставяла Ана на бавачката, и се е завръщала след много дни. Трябва нещо непоправимо да не ми достига, си мислела тя, дори не мога и да си представя, че съм в състояние да пропътувам стотици километри — да се подложя на такова мъчение. Какво не ми е наред? Очевидно нейната отрова все още тече в мен, но в съвсем, съвсем друга посока. А аз дори не мога да

споделя бремето си с поне един човек, както е правила майка ми. Абсолютно сама съм. Изневиделица онази истина, която младата жена не си признавала, проблеснала пред нея подобно на светкавица в мрака: аз бих пропътувала стотици километри — дори и в този момент, ако беше възможно, — за да видя приятелката си! Но сега тя ражда неговото дете и аз съм по-самотна от всякога!

Всичко вече беше ясно. Слушах нейния възбуден разказ и ставах все по-сигурен в заключението, то по никакъв начин не противоречеше на известни мои съмнения от по-рано. Ала все пак разяснението имаше смазващо въздействие върху бедното момиче. Тя започна да се мята и да плаче с глас, когато сухо ѝ разкрих ситуацията със следните думи:

— И така, вие не сте искали просто дете, вие сте искали детето на мадам Р. — ако природата би могла да направи подобно нещо възможно.

Оплакваше се от адски болки, като отчаяно се мъчеше да отхвърли това обяснение: не било истина — тя просто попаднала в подготвената от мен клопка; не била способна на такива чувства; никога нямало да си го прости — искала само да каже, че сега приятелката ѝ би могла още по-малко да ѝ съчувства за неестествения ѝ страх от забременяване. Изправих я пред факти, от които не можеше да се изплъзне. Не беше ли показателно, че нейните разрушителни халюцинации я измъчваха по време на единствената сексуална дейност, която съвестта ѝ ѝ разрешаваше? Че единствените ѝ трайни и благотворни връзки са били с жени? Че макар и да притежава силен майчински инстинкт, възможността той да бъде реализиран я изпълва с отвращение поради постоянната семейна връзка, произтичаща от майчинството? Че в дневника ѝ личността на мадам Р. (под маската на мадам Котен) е описана много по-живо от тази на младия мъж? Нима той не е безгласна буква в сравнение с мадам Котен?

Клетата млада жена все още не искаше да приеме това. Известно време симптомите ѝ продължиха да я измъчват. Степента на страданието и силата на съпротивата ѝ не намаляваха, докато не ѝ предложих двете утешения, с които разполагах: че не сме отговорни за своите чувства и че поведението ѝ — и най-вече фактът, че се е разболяла при тези обстоятелства — е до-статъчно доказателство за нравствеността ѝ. Защото всеки дар се заплаща и хистерията се е

оказала цената на освобождаването ѝ от едно непоносимо знание. Когато се прибрала вкъщи през онази нощ, тя вече била успяла да погребне толкова надълбоко своя хомосексуализъм, че била в състояние да напише едно необикновено пламенно писмо на съпруга си. Болките ѝ се появили след няколко часа. Отхвърлената Медуза назовала цената си. Струвало си обаче да ѝ се плати, защото алтернативата би била още по-ужасна.

Когато ѝ обясних всичко това, съпротивата ѝ отслабна, без да изчезне напълно. Или по-скоро тя прие обяснението ми, но същевременно го пропъди от мислите си, понеже гореше от желание да насочи беседата ни към по-безопасното разкритие за поведението на майка си. Облекчението ѝ, че е извадила наяве този свой детски спомен, беше осезателно и след като се захем с изследването му, състоянието ѝ започна да бележи постепенно подобрене.

Не можех да не се възхитя от икономичния начин, по който душевният ѝ апарат беше обезвредил този спомен — просто го бе изрязал като с ножичка и не бе оставил нищо по-шокиращо от една нежна брачна прегръдка. Ала все пак не бях сигурен какво е видяла тя. Ако зад видяното не се криеше някое още по-ужасяващо откритие. Ако не е било нищо повече от една прегръдка между темпераментната ѝ майка и чичо ѝ, която всеки минувач е могъл да зърне, то тогава може би ставаше дума за нещо относително невинно. Ана се съгласи, че е така на теория, но въпреки всичко беше убедена, че майка ѝ и чичо ѝ са прелюбодействали и че тя някак си го е усетила още когато е била четири-петгодишна. Като доказателство за вината им посочи това, че майка ѝ винаги много се вълнувала и много ги глезела, когато приближавали гостуванията на зет ѝ. Спомняше си мрачното ѝ настроение през есента и зимата, пътуванията ѝ до Москва и щедрите подаръци, които носела вкъщи — като че ли да облекчи съвестта си. Изобщо не вярваше, че майка ѝ е ходела в Москва: по-скоро в някакво удобно място между Одеса и Виена, може би в Будапеща, за да се срещне с любовника си. (Като преподавател по чужди езици той сигурно е посещавал много конференции...) Припомни си неловкото мълчание както преди, тъй и след като тялото на майка ѝ било докарано за погребението; нежеланието да се говори за мъртвата по онова време, а и по-късно; фактът, че леля ѝ не дошла за погребението, никога повече не посетила дома им и сега почти не споменавала онзи

период от живота си. Когато изтъкнах, че има съвсем задоволителни — и по-вероятни — обяснения за всичко това, тя се ядоса, като че ли изпитваше някаква потребност да установи вината на майка си. Спомни си (с подозрителна бързина!), че моряците, които я обиждали, когато била на петнадесет години, подхвърляли неприлични забележки за майка ѝ и казвали, че всеки знае как е загинала с любовника си в Будапеща. Употребили някакъв вулгарен израз, за да намекинат, че овъглените тела не можели да бъдат разделени.

Сега, разбира се, твърдеше, че чичо ѝ не починал от сърдечен удар във Виена няколко месеца след смъртта на майка ѝ, а загинал при пожара в същия хотел. Баща ѝ и леля ѝ съчинили тази лъжлива история, за да спрат клюките, но както става в подобни случаи, сигурно всички в Одеса освен Ана и брат ѝ са знаели какво се е случило. Когато я запитах защо не каже на леля си за тези свои подозрения, тя отвърна, че не иска да отваря стари рани. Аз все пак настоях да го стори или пък да направи справка във вестниците от онова време, понеже бях сигурен, че е жертва на развихреното си въображение. Ана се чувстваше вече много по-добре и затова започна да се разхожда сама из града. Един ден нахлу в кабинета ми с вид на победителка и размаха пред очите ми две фотографии. Едната бе пожълтяла и изпокъсана и представляваше гробът на майка ѝ, а на другата, която беше съвсем нова, се виждаше гробът на чичо ѝ. Тя ми обясни, че открила вечното му жилище след дълго търсене, тъй като леля ѝ изобщо не ходела там. Целият гроб бил обрасъл с бурени — това се виждаше и на снимката. За моя изненада датите на гробовете — избледнели, но все още видими — бяха еднакви. Трябваше да призная, че съм силно впечатлен и че наличните факти накланят везните в полза на нейната версия за събитията. Тя се усмихна, като се наслаждаваше на триумфа си^[29].

Време е да обобщим това, което знаем за случая на тази нещастна млада жена. От най-ранните ѝ години обстоятелствата са способствали да бъде натоварена с тежкото бреме на вината. Всяко момиче, щом достигне едиповата фаза, започва да развива деструктивни импулси спрямо майка си. Ана не е правела изключение. На нея ѝ се искало майка ѝ „да умре“ и (като че ли потъркала някаква

вълшебна лампа!) майка ѝ наистина умряла. Благодарение на промъкналата се в нейния рай змия (пенисът на чичо ѝ) за Ана повече не съществували никакви пречки и тя можела да направи онова, което всяко малко момиче иска: да има дете от баща си. Ала вместо да ѝ донесе щастие, смъртта на майка ѝ я направила нещастна. Тя разбрала, че да си мъртъв означава да те погребат в студената земя завинаги, а не просто да отсъстваш още няколко дни. Освен това „убийството“ на майка ѝ не било възнаградено с любовта на баща ѝ. Напротив, той станал още по-студен и по-далечен: явно я наказвал за ужасното ѝ престъпление. Ана предизвикала собственото си изгонване от рая.

След като била спасена от обичта на майчините заместители, бавачки и гувернантки, отново я наказали мъже: тълпата моряци, които я плашели и обиждали. От тях научила, че може би майка ѝ е заслужавала да умре, защото е била порочна жена. Но тогава грубостта на баща ѝ към нея вече я била тласнала към силна идеализация на майката; забележките на моряците били непоносими и трябвало да се погребат в несъзнаваното заедно със спомена от беседката. Именно в този период Ана развила симптомите на задъхване и астма — може би като мнемичен символ на задушаване в пожар. Едновременно с това баща ѝ доказал за сетен път, че е безразличен към съдбата ѝ, и тя го пропъдила от сърцето си, като решила да заживее нов, самостоятелен живот.

В столицата имала нещастieto да се свърже с недостоеен любовник със садистичен и донякъде зловещ характер. Въпреки всичко трябвало да се очаква, че Ана ще си избере тъкмо такъв тип любовник, тъй като на седемнадесет години моделът на натрапливо повторение на нейните връзки вече бил установен. Трябвало да се очаква, че сексуалният акт с А. ще се окаже пълен провал; както и това, че някоя жена ще ѝ помогне и даже ще я „спаси“, но не преди да е изтърпяла още страдания. В дома на мадам Р. самочувствието ѝ се възстановило, майчинската обич на вдовицата била приобщена към модела на идеализирана майчина любов — истинската първа любов. Във фрау Ана се зародили чувства от хомосексуален характер, макар че тя не била в състояние да ги признае пред самата себе си, а още по-малко пред мадам Р. За щастие успяла да преживее шока от повторния брак на приятелката си, понеже в живота ѝ отново се появила леля ѝ: една жена, чиито майчински чувства останали неудовлетворени и

която фактически била двойница на майка ѝ. Изкушаваме се да си представим откриването на музикалната дарба на Ана през това време (при това — изразена чрез богатите тонове на избрания от нея инструмент) като спонтанно „разцъфтяване“, предизвикано от възстановеното ѝ чувство за собствена стойност.

Тласкана от желанието да си докаже, че е способна да има нормална връзка, тя си намерила съпруг. Както би могло да се предположи, това също се оказало катастрофа, но тя не искала да признае поражението си. Сигурно тайно в себе си е почувствала облекчение, когато избухването на войната ги разделило. Нужна била обаче сериозна душевна болест, за да реши тя да сложи край на брака си. А пред себе си и пред околните изтъквала като причина невъзможността да има деца.

Някои вести от мадам Р. и една случайна забележка на леля ѝ заплашвали да разрушат всичко, което била постигнала с толкова мъка. Бракът ѝ бил лицемерие, а музикалните ѝ занимания (поне отчасти) представлявали сублимация на истинските ѝ желания. Недопустимата идея трябвало да бъде потисната на всяка цена и цената била хистерията. Както винаги се получава при несъзнаването, симптомите били напълно подходящи: болките засегнали именно гърдата и яйчника ѝ поради несъзнателната ѝ омраза към изкривената ѝ женственост, а нейната анорексия показвала, че абсолютно се самоненавижда и изпитва желание да изчезне от лицето на земята. Задъхването и задушаването, които я измъчвали през пубертета, се появили отново — като последица от това, че е съзряла истинските обстоятелства на смъртта на майка си. Остава неясно защо болките са засегнали лявата половина на тялото ѝ. Хистерията нерядко се възползва от физическите слабости на организма, разбира се, ако те подхождат на първичната ѝ символика. Възможно е в лявата гърда и левия яйчник на пациентката да има известна склонност към заболяване, която би могла да се прояви на по-късна възраст. От друга страна, ориентацията към лявата страна е може би свързана с някакъв спомен, който не е бил разкрит в хода на анализата. Никоя анализа не е пълна — хистерииите имат повече корени от дърветата. Така например към края на анализата пациентката разви лека фобия към оглеждането в огледало, като твърдеше, че това действие предизвиква у нея нервно

сърцебиене. Тази фобия, която за щастие бе краткотрайна, така и не получи задоволително обяснение.

Анализата на фрау Ана беше една от най-непълните. Тъй като смяташе, че здравето ѝ е фактически възстановено, тя гореше от желание да се върне към музикалната си кариера. Между нас съществуваха известни разногласия и това донякъде ме радваше, защото означаваше, че Ана възвръща независимостта си. Възраженията ѝ най-вече се отнасяха до оценката ми за нейната привързаност към мадам Р. На моменти все още не ѝ се искаше да признае открито, че в нея има и хомосексуален компонент. И двамата имахме чувството, че трябва да прекратим беседите си, и се разделихме като добри приятели.

Казах ѝ, че според мен е излекувана от всичките си болки, но че все пак последната дума по този въпрос принадлежи на живота. Тя не оспори това. Напусна ме с разумни изгледи да оцелее при едно съществуване, което по всяка вероятност никога нямаше да е лесно, а може би често щеше да бъде и самотно. Накрая вече бе в състояние да каже, че разбира как майка ѝ е могла да се стреми към любов и нови преживявания, след като първите възторзи на брака ѝ са преминали. Способността ѝ да приеме непроменимото минало до голяма степен се дължеше на спокойствието на Гащайн и на това, че тя после написа своя „дневник“. Последното представлява интересен пример за това как несъзнаваното подготвя психиката за окончателното допускане на изтласканите идеи в съзнанието.

По-горе сравних дневника с опера, ала между двете има една съществена разлика. А именно — в нейната драма героите са взаимно заменяеми. Така например младият човек от време на време (или даже едновременно) е бащата на Ана, брат ѝ, чичо ѝ^[30], любовникът ѝ А., съпругът ѝ и дори маловажният млад мъж във влака от Одеса. Самата Ана (на моменти) е оперната певица, но също така и проститутката с отрязаната гърда, и бледата слаба болна с оперираната матка, и мъртвата любовница в общия гроб. Понякога „гласовете“ са разграничени, но много по-често се съединяват и преливат един в друг: „егоизмът беше несъвместим с духа на белия хотел“. С умерена помощ от страна на лекаря дневникът на фрау Ана я приближи към душевното здраве посредством приемането на тайнствената личност на майка ѝ. Корсетиерката символизира още едно нещо, което пациентката не

споменава: лицемерие. Майка ѝ не е била такава, каквато е изглеждала; съвсем не е била толкова строга към себе си. Била е Медуза, както и Деметра. Когато е изглеждало, че се държи най-ласкаво към детето си, умът ѝ вероятно е бил другаде. Но дълбоко под нивото на съзнаваното пациентката развиваше способността да прощава на майка си нейните слабости, а оттам (и в много по-голяма степен) — и своите собствени^[31].

И така, допуснал съм сериозна грешка, като съм приел, че главните персонажи са „един мъж, една жена; една жена, един мъж“^[32]. Макар и външните впечатления да сочат точно обратното, ролята на мъжа, на бащата в личния театър на пациентката е подчинена и ние сме изправени пред две „героини“ — пациентката и майка ѝ. Документът на фрау Ана изразява копнежа ѝ да се върне отново в пристана на абсолютната сигурност, в първоначалния бял хотел (ние всички сме били там), в майчината утроба^[33].

След около година свършено случайно срещнах фрау Ана отново. По едно приятно съвпадение срещата ни стана в Бад Гащайн, където бях на почивка с една моя роднина. Разхождахме се, когато видях познато лице. Оказа се, че Ана свири в оркестъра на малък гастролеращ оперен състав и аз много се зарадвах, че тя изглежда добре: наистина сега килограмите ѝ бяха по-скоро твърде много, отколкото твърде малко. Изглеждаше доволна, че ме вижда, и изрази надеждата, че вечерта ще посетим представлението. Отиваше на репетиция. Операта, в която щеше да свири, беше едно от ония недотам понятни съвременни произведения и аз заявих, че модерната музика не ми допада, ала добавих, че сигурно бих отишъл, ако изпълняваше „Дон Жуан“! Закачливият ми намек не ѝ убягна и тя се усмихна. Попитах я дали знае езика, на който е написана операта (клавир на която държеше в ръце), и тя отвърна, че е включила и чешкия в репертоара си. Спътницата ми изрази възхищение от това, че тя може да чете на толкова много езици, а фрау Ана отговори с тъжна усмивка, като отправи думите си по-скоро към мен, че понякога се чуди от кого ли е наследила тази дарба. Изглежда, беше неизбежно за нея да се запита дали студенината на баща ѝ след смъртта на майка ѝ не е идвала от подозрението му, че тя не е негово дете.

Фрау Ана ми каза, че от време на време симптомите ѝ пак се проявяват в лека форма, но не до такава степен, че да не може да

свири. Бояла се обаче, че никога няма да достигне върховете на професията си, защото започнала късно и прекъснала музикалните си занимания за дълго време. Щастлив съм да споделя, че и през следващите години до мен достигаха добри вести за фрау Ана: говореше се, че е талантива музикална изпълнителка, която прави успешна кариера във Виена и продължава да живее с леля си.

[1] Сърдечна връзка (фр.) — Бел.прев. ↑

[2] Изтласкване — един от ключовите термини на Фройд; най-общо може да се определи като „превод“ на психическо съдържание от съзнанието в несъзнаваното и/или поддържането му там. — Бел.прев. ↑

[3] След войната отчайващо не достига гориво за отопление и осветление. — Бел.прев. ↑

[4] Съпротива — стремеж да не бъдат допуснати в съзнание изтласканите желания и мисли — Бел.прев. ↑

[5] Един ден тя ми каза, че е наследила това разпятие от майка си. По такъв начин дъщерната почит изглежда засилваше религиозността ѝ. — Бел.авт. ↑

[6] Става дума за дългите летни нощи в далечния север, където дните са отделени един от друг само от краткотраен здрач. — Бел.прев. ↑

[7] В текста има игра на думи от „niederkommen“, което означава „падам“, но също и „раждам дете“. — Бел.прев. ↑

[8] Втората дъщеря на Фройд, Софи, двадесет и шест годишна, почива в Хамбург на 25.1.1920 г. Тя оставя две деца, едното от които е само на тринадесет месеца. — Бел.прев. ↑

[9] Съдба (лат.) — Бел.прев. ↑

[10] Нужда, необходимост (старогр.) — Бел.прев. ↑

[11] Известен курорт в Австрийските Алпи. — Бел.прев. ↑

[12] Фактически от врага бяха отвоювани известни позиции. И сега виждахме как хистерията отчаяно се опитва да отвърне на удара. — Бел.авт. ↑

[13] Ана Г. всъщност е била оперна певица, а не инструменталистка. Промяната е предизвикана от желанието на Фройд да запази в тайна самоличността ѝ, въпреки че той се отклонява от фактите винаги с голямо съжаление, дори и когато се касае за такива маловажни подробности. — Бел.авт. ↑

[14] Прехвърляне на чувства, изпитвани от пациента на по-ранна възраст (обикновено към родителите) върху психоаналитика. — Бел.прев. ↑

[15] Според Фройд чувството за Океана може да се свърже с един по-ранен етап от развитието на чувството за Аза; основното му съдържание е „да бъдеш едно цяло с Вселената“. — Бел.прев. ↑

[16] Шекспир, „Сън в лятна нощ“ — превод В. Петров. — Бел.прев. ↑

[17] Великолепно безразличие (фр.) — Бел.прев. ↑

[18] Също така личи, че тя е помогнала на дъщеря си да премине през по-нататъшните фази с минимални изтласквания. Пасажи от дневника загатват, че на Ала не ѝ е присъща никаква нездрава склонност към идеализация: тя усеща, че гениталният апарат си остава в съседство с клоаката и че всъщност (както казва Лу Андреас-Саломе — „при жената той е дори само взет под наем от нея“. — Бел.авт. ↑

[19] Прекъснатото сношение (лат.) — Бел.прев. ↑

[20] Жан Мартен Шарко (1825–1893) — френски невролог, един от основателите на съвременната неврология, при когото Фройд специализира в продължение на шест месеца от октомври 1885 до март 1886 г. — Бел.прев. ↑

[21] Един от любимите цитати на Фройд. Пълната фраза на Шарко е „La theorie c'est bon, mais ca n'empêche pas d'exister“ („Теорията е хубаво нещо, но тя не пречи на нещата да съществуват.“). — Бел.прев. ↑

[22] Понеже бащата на Ана напълно отхвърлил еврейския си произход, самата тя изобщо не се чувстваше еврейка. Веднъж се охарактеризира пред мен като „християнка от Средна Европа“. — Бел.авт. ↑

[23] „Из историята на една детска невроза“ („Човекът вълк“) (1918 г.). Макар и фрау Ана да не знаеше това, в произхода и в семейната среда на двама им имаше изненадващо много прилики. Също така веднъж тя сигурно беше срещнала този пациент по стълбите, след като дълго време бе обсъждала с мен различни аспекти на неговия случай. — Бел.авт. ↑

[24] Очевидно във вече споменатата от мен поза. — Бел.авт. ↑

[25] 1920 г. — Бел.прев. ↑

[26] Малката смърт, т.е. оргазъм (фр.) — Бел.прев. ↑

[27] Гьоте, „Нощна песен на странника“. „От всичко туй съм уморен; къде е смисълът на болките и радостта?“ Цитатът е много подходящ, като се имат предвид обстоятелствата, при които е написан „Случаят фрау Ана Г.“ През 1930 г. на Фройд е присъдена Гьотевата награда за литература. Майсторската му благодарствена реч (прочетена от Ана Фройд във Франкфурт) до такава степен впечатлява градския съвет, че той получава покана да напише психоаналитично произведение, което да бъде публикувано в луксозно ограничено издание в чест на стогодишнината от смъртта на Гьоте (1832 г.) и на четиридесетата годишнина от появата на „Изследвания върху хистерията“ на Фройд и Бройер. Приемайки поръчката, Фройд предлага да опише случая на фрау Ана. Членовете на юбилейния комитет отначало с готовност откликват на желанието му текстовете на пациентката да бъдат включени като приложение към неговото изследване; впоследствие обаче, когато се запознават с естеството на материала, те са обхванати от напълно понятно смущение. Като се изключи условното заменяне на непристойните думи със звездички, Фройд не допуска никакво цензуриране на текста. Публикуването му се забавя, а с идването на власт на националсоциалистите е изобщо изоставено. През 1933 г. всички произведения на Фройд са изгорени на клада в Берлин. — Бел.авт. ↑

[28] Разказът на лелята за импулсивната постъпка на сестра ѝ имал болезнен ефект върху пациентката и впоследствие тя често се връщала към него. — Бел.авт. ↑

[29] Нейният сън най-вероятно е подготвил почвата за откриването на травмата. Тя слиза на място, означено като Будапеща, макар и да изглежда „абсолютно лишена от живот“. Човекът от влака я предупреждава, че семейство Т. в Москва няма да има къде да я настани и тя ще трябва да спи гола в беседката. Идеята на фрау Ана във връзка с това по време на отреагирането беше, че в Москва майка ѝ надали би отседнала в хотел; тя по-скоро би отишла в дома на семейство Т., нейните гостоприемни роднини. — Бел.авт. ↑

[30] Чичо ѝ е преди всичко главният готвач: заради бялата моряшка шапка, която носел на шега, и се наричал „главният“ (докато баща ѝ бил „капитанът“) и заради невероятния му апетит, който се запечатал в паметта ѝ. — Бел.авт. ↑

[31] Необичайното за Фройд наблягане върху ролята на майката е може би донякъде свързано със скорошната смърт на собствената му майка на 12 септември 1930 г. Сравни писмото му до Джоунз: „Нейната стойност за мен едва ли би могла да бъде преувеличена... Не изпитвам болка или скръб, което вероятно може да се обясни с обстоятелствата, с преклонната ѝ възраст и с края на съжалението, с което ни изпълваше безпомощността ѝ. Заедно с това у мен има и едно чувство на освобождение, на облекчение, което, мисля, че мога да разбера. На мен не ми беше позволено да умра, докато тя беше жива, а сега вече мога. Някак си, стойностите на живота забележимо са се променили на по-дълбоките нива.“ — Бел.авт. ↑

[32] Готфрид Страсбургски, „Тристан“. — Бел.прев. ↑

[33] На това място ръкописът от 1931 г. продължава с още един абзац: „По този повод ми се стори подходящо да представя един случай, в който разумът и въображението могат да се разглеждат като съдружници в търсенето на истината; такива са били те и в душата, и в сърцето на гения, когото честваме сега. Макар и дневникът на фрау Ана да е объркан и сантиментален, аз вярвам, че и самият Гьоте би открил в него повече чистота, отколкото вулгарност; и че той не би бил изненадан да научи, че в царството на либидото най-висшето и най-низшето са тясно свързани и в известен смисъл зависими едно от друго. «От небесата — през света — към ада» Нека още дълго поезията и психоанализата от своите различни позиции да осветляват човешкото лице в цялото му благородство и горест.“ — Бел.авт. ↑

ПОЧИВНА СТАНЦІЯ

ПРОЛОГ

През пролетта на 1929 година фрау Елизабет Ердман пътуваше с влак от Виена за Милано. Беше си позволила лукса да си вземе място в първа класа, защото не искаше да изглежда уморена, когато пристигне. През по-голямата част от пътя не бе обезпокоявана от ничие присъствие и можеше да се наслаждава на пейзажа, от време на време да чете списанието си или пък, затворила очи, да репетира полугласно партията, която я бяха поканили да изпълни. Във влака почти нямаше пътници и на обед тя се оказа единственият клиент в големия приятен вагон-ресторант. Почувства се притеснена от вниманието на толкова много келнери, затова изгълта набързо храната и се прибра в купето си.

Влакът спря в малко тиролско селце — на гарата едва ли имаше повече от един перон, но понеже той гъмжеше от хора, фрау Ердман си помисли отначало, че сигурно посрещат някоя знаменитост. Ала после с известна досада схвана, че са пътници, тъй като бяха натоварени с раници и куфари. Всичките се напъхаха във влака. Във второкласните вагони нямаше до-статъчно място и някои нахлуха в първа класа. Трима мъже и две жени с раници нахълтаха в купето ѝ; наложи се набързо да постави нещата си на полицата за багаж. Хора се тълпяха дори и в коридора, облеgnати на прозорците и на вратата. След бъркотията по настаняването полицата над главата на фрау Ердман се заогъва под тежестта на раниците и ските, а самата тя се чувства смачкана от масивните тела на спътниците си. Бяха до такава степен навлечени с дебели дрехи, че всичките — дори и тримата мъже — изглеждаха бременни. Освен това разговаряха и се смееха на висок глас с безцеремонната солидарност на хора, които са прекарвали почивката си заедно, и по тази причина, поне за момента, виждат натрапник във всеки външен човек. Фрау Ердман разви симптоми на клаустрофобия от целия този тътнеж, именно тази дума изплува в съзнанието ѝ, а скоро я последваха и определени образи. Тя стана, извини се, задето прекрачва през краката им, и се отправя към вратата.

За жалост точно в тоя момент усети силно желание да отиде в тоалетната. Но щом огледа коридора и в двете посоки, ѝ стана ясно, че би било ужасно трудно да си пробие път през човешката маса; при това мнозина бяха приседнали на куфарите или раниците си. Един млад мъж на няколко метра от нея забеляза притеснението ѝ и с учтив жест ѝ показа, че може да премине. Ала тя се усмихна накриво и поклати глава — като че ли искаше да каже: „Не си струва труда, мога да почакам!“ Той също ѝ се усмихна — явно бе разбрал смисъла на мимиките ѝ и му беше забавно. Фрау Ердман забеляза, че младият мъж стои пред отворен прозорец в центъра на едно мъничко, свободно от тела пространство; макар и с големи усилия, тя се добра до него. После подаде глава навън и жадно си пое въздух.

С чувство на дълбоко облекчение тя се облегна на стъкления прозорец на отсрещното купе. Младият мъж я попита дали ѝ пречи димът на цигарата му и когато тя отвърна, че не я дразни, той ѝ предложи табакерата си. Тя отказа, а той отбеляза, че му правело впечатление колко много дами пушат в днешно време; нима тя никога не се е поддавала на изкушението да опита? Да, отвърна тя, на млади години пушенето ѝ доставяло удоволствие, но се отказала, защото се страхувала, че ще повреди гласа ѝ. Веднага съжали за казаното — щяха да последват любопитни въпроси и отговорите ѝ можеха да го наведат на мисълта, че парадира с таланта си. Както очакваше, въпросите ѝ бяха зададени и тя призна, че е професионална певица. Обясни му, че пътува за Милано и че там ще пее една много важна партия в операта.

Младият мъж беше силно впечатлен. Той се взря в обикновеното ѝ, вече понабраздено от бръчки лице — но пък с изразителни очи и устни — и се помъчи да си припомни дали е виждал снимката ѝ във вестниците. Каза ѝ, че малко разбирал от музика, понеже следвал геология. Ала, разбира се, всеки бил чувал за миланската „Скала“. Тя сигурно е една от „звездите“. Жената се засмя и направо се разкраси, а после енергично поклати глава.

— Страхувам се, че съвсем не съм „звезда“ — каза тя. — Чисто и просто замествам. Може би сте чували за Серебрякова? — Младият мъж поклати отрицателно глава. — Ами тя е голяма певица и от известно време изпълнява тази партия. Обаче паднала по стълбите и си счупила ръката. Дубльорката ѝ не могла да се справи и положението

станало много неприятно. Операта, виждате ли, е руска, а малкото сопрани, които могат да пеят на руски, са обикновено ангажирани за месеци напред. Та ето защо са се сетили за мен!

Звънливият ѝ смях отекна отново, а малките бръчици в ъгълчетата на очите ѝ се нагънаха. Усещаше се доволна от скромността си (която бе неподправена). Чувстваше и прилив на щастие, че не я обременява никаква мания за величие.

Младият мъж измърмори нещо в знак на несъгласие, но тя продължи да държи на своето:

— Точно така е! Затова ми дадох партията. Но изобщо не се чувствам засегната. Напротив, мисля си, че ми е провървяло. Няма да стана по-добра от сега нататък — почти четиридесетгодишна съм. На стари години ще си спомням как съм изпълнила една добра партия в „Ла Скала“.

Жената сви рамене — ситуацията явно я забавляваше. След това на свой ред насочи разговора към младия мъж. Той каза, че през това лято смятал да вземе последните си изпити, а после се надявал да си намери работа като преподавател в Рим и да се ожени там за приятелката си. Сега отивал при нея. Прекарал една седмица на почивка в планината — имал голяма нужда от това. Активно се занимавал с алпинизъм, карал ски и нощувал на открито. Чувствал се освежен. Тя го заразпитва за преживяванията му в планината, но за голямо нейно разочарование той не съумя да ѝ каже нищо за духовните измерения на алпинизма. Сподели само, че голямата му амбиция била да се качи на Юнгфрау^[1]. По някаква причина забележката му се стори твърде забавна на фрау Ердман, но тя прикри усмивката си, като кимаше сериозно, докато той ѝ описваше колко трудно щяло да бъде изкачването.

След блестящите езера и плодородните долини на Тирол влакът с трясък навлезе в тунел и разговорът им заглъхна. Пътуването под земята продължи достатъчно дълго, за да се убедят и двамата, че нищо не ги свързва и че няма смисъл да продължават разговора си. Щом излязоха на светло, те не пророниха нито дума до момента, в който фрау Ердман каза, че все пак ще е най-добре да извърши опасното придвижване, за да си измие ръцете. Когато се промъкваше назад, тя мина покрай младия мъж и те си размениха пожелания за успех и кимвания за довиждане. После се настани в претъпканото си купе и се

загледа в прозореца, а не през него, защото силен дъжд заливаше стъклото му.

За щастие, след като преминаха италианската граница, прикачиха допълнителни вагони и контрольорът дойде да предупреди пътниците от втора класа да напуснат първокласните купета. Фрау Ердман въздъхна облекчено и отново се разположи удобно. Помисли си, че ще е най-добре да препрочете целия клавиър отначало докрай — имаше толкова много време. Ала още първият хор, в който уморените селяни се връщат от жътва, я накара да се унесе и тя не продължи по-нататък. Когато влакът навлезе в покрайнините на Милано, тя усети, че я обзема тревога и с мъка успя да потисне пристъпа си на задъхване. Застана пред огледалото, среса косата си и отново си сложи червило. Безпокоеше се, че изневиделица всички ще осъзнаят колко е стара и как въобще не я бива да играе на сцената младо момиче. Представи си как — още щом я видят — лицата на очакващите я ще посърнат.

Но дори и да изпитваха подобни чувства, посрещачите ѝ съумяха да ги прикрият напълно. Висок, леко прегърбен оплешивяващ мъж пристъпи към нея с поклон и се представи като сеньор Фонтини, художествен директор на операта. Ниската му, пълна и натруфена съпруга ѝ направи реверанс. Фрау Ердман се ръкува с още четирима-петима души, но беше много развълнувана и не можа да запомни имената им. После я ослепиха светкавиците на фотоапаратите; сеньор Фонтини и другите ѝ посрещачи трябваше едва ли не да я понесат на ръце, за да я отърват от тълпата репортери, които я обсипваха с въпроси и вече се бяха приготвили да записват отговорите ѝ. Оказа се, че в общия хаос и възбуда е забравила част от багажа си във влака и един от помощниците на директора се завтече да го донесе. Най-после бяха въвн от гарата, някой разтвори чадър над главата ѝ да я предпази от дъжда и така я отведоха до очакващата я лимузина. В хотела ѝ, разположен в сърцето на Милано, имаше друга група посрещачи, които ѝ поднесоха огромен букет. Но силно загрижен да не се преумори новата му звезда, синьор Фонтини бързо я отведе до асансьора и лично я придружи до апартамента ѝ на третия етаж. Следваха ги пиколо и носач с багажа ѝ. Сеньор Фонтини ѝ целуна ръка и ѝ каза да си почине за няколко часа; щял да дойде да я заведе на вечеря в осем и половина. Останала най-сетне сама в луксозния апартамент, тя се строполи на канапето. Просторната гостна беше

достойна за кралица. Навсякъде имаше вази с цветя. Фрау Ердман се съблече и напълни ваната с вода. Докато лежеше в нея, обхваната от чувството, че безкрайно много я гледат, отново я нападна страх: не, изпълнението ѝ изобщо нямаше да оправдае изключителното им внимание.

Тя се приготви за вечеря, седна до бюрото, откъдето се виждаше оживената улица, и написа картичка на леля си във Виена.

Мила лельо — започна тя, — навън вали дъжд, а в моя апартамент се сипят букети. Да, именно апартамент! Това, че за тях съм някаква знаменитост, направо ме изумява. Под „тях“ недей да разбираш букетите! Не ми стига умът как ще изкарам вечерята или утрешната репетиция — да не говорим пък за самото представление! Няма начин да не падна и да не си счупя крака.
Целувки, Лиза.

А там долу, на стенещата под товара си от цветя, сребърни прибори и шлифован кристал маса, бе седнала Серебрякова — все така стройна, красива и елегантна въпреки гипсираната си ръка. Една от най-добрите сопрани на света, при това едва прехвърлила тридесетте. Трябвало още предишния ден да отпътува за Съветския съюз, но решила все пак да остане, за да пожелае успех на заместницата си. Лиза се трогна, че една звезда от нейната величина проявява такова внимание към нея. Мадам Серебрякова дори заяви, че е гореща почитателка на гласа на фрау Ердман: веднъж във Виена я чула да пее в „Травиата“ Това станало по време на първото ѝ задгранично турне и самата тя била все още неизвестна.

Любезните ѝ думи и доброто ѝ настроение поуспокоиха Лиза. С истинско чувство за хумор тя разправяше как паднала по стълбите в „Ла Скала“ и как на няколко пъти пробвала да пее на сцената след това.

— Разбрах, че няма да стане — каза Серебрякова иронично, — когато публиката започна да се залива от смях.

Хората не можели да се съгласят романтичната млада героиня Татяна през цялото време да се явява на сцената с гипсирана ръка. Още

повече че действието на операта обхваща няколко години! Един виден музикален критик поздравил Серебрякова за смелостта ѝ, но същевременно изразил безпокойство относно лошото състояние на ортопедията в царска Русия.

— После опитахме с дубльорката — каза сеньор Фонтини, като въздъхна тъжно и разпери ръце. — Беше ужасно! След три неуспешни представления се наложи да играем на празна зала. Но мога да Ви обещавам, че утре вечер няма да имаме такъв проблем. Вашето идване предизвика огромен интерес.

Той се разприказва за това надълго и нашироко — човек би могъл да си помисли, че Серебрякова е някаква посредствена певица, а управителният съвет на „Ла Скала“ още от самото начало е предпочитал фрау Ердман. Лиза прие всичките му ласкателства с известни резерви, но му се усмихна и (колкото и да бе странно!) почувства, че наистина може да изпее партията на Татяна толкова добре, колкото и Серебрякова. Също така престана да се тревожи за възрастта си, защото четвъртият им сътрапезник — руски баритон, който до тази вечер беше за нея само прочуто име в музикалния свят — се оказа по-стар, отколкото бе предполагала. Виктор Беренщайн — изпълнителят на партията на Онегин — имаше чисто бяла коса и отдавна беше прехвърлил петдесетте. Възпълен и с жълтеникав цвят на лицето, той дружелюбно изучаваше новата си партньорка през очилата си с рогови рамки. Лиза също го наблюдаваше. Слава Богу, казваше си тя, че задачата ѝ е да пресъздаде на сцената музиката на Чайковски и стиховете на Пушкин, защото в реалния живот никога не би могла да се влюби в този човек въпреки чара му и приветливото му държание. Най-привлекателното в него — като се изключеше, разбира се, гласът му — бяха ръцете. Изглеждаха някак си изящни в сравнение с тялото му; бяха мъжествени, ала едновременно с това нежни и изразителни. Дългите му тънки пръсти режеха дори и бифтека нежно и изразително.

Също като Серебрякова той изрази дълбоко възхищение от гласа ѝ; много се радвал, задето тя веднага приела ролята на Татяна. Бил чувал нейно изпълнение на Шуберт на некачествена грамофонна плоча. Лиза никога не бе записвала плоча и не се поколеба да му го каже. Той се изчерви от смущение и неудобство, наведе глава и усилено се зае с някакво жилаво парче месо.

И той, и Серебрякова (Виктор и Вера, както настояваха да ги нарича) бяха от Киевската опера. Лиза побърза да насочи разговора към красивия град, в който всъщност се беше родила. Всеобщият интерес, предизвикан от този факт, който не се споменаваше в биографията ѝ, позволи на Виктор да възвърне самообладанието си. Лиза обясни, че родителите ѝ напуснали Киев, когато била само на една година, и като се изключат няколко кратки ваканционни посещения, тя нямала възможност да го опознае добре. Малкото, което видяла тогава, много ѝ се понравило. Двамата ѝ руски сътрапезници започнаха в надпревара да изразяват възторга си от града, в който живееха. Не ще и дума, че по-рано условията били кошмарни, ала постепенно започвали да се подобряват. Присъствието им в Милано доказвало, че има напредък; преди това им разрешавали да пътуват само в групи с други изпълнители, и то под строг надзор.

— Не ви ли се иска понякога да се върнете? — попита я Вера. — Не страдате ли от носталгия?

Лиза поклати глава отрицателно.

— Аз дори не зная къде е истинската ми родина. Родена съм в Украйна, но майка ми беше полякиня. Казвали са ми, че имам дори и циганска жилка. Живея във Виена от близо двадесет години. Можете ли да ми кажете къде *всъщност* е родният ми край?

Те кимнаха с разбиране и казаха, че имат същия проблем. Вера била от Ленинград, а Виктор — от Грузия. Разбира се, и двамата били евреи.

— По произход — добави Вера бързо, — но не по религия.

После, явно защото си помисли, че сеньор Фонтини може да се почувства изключен от разговора, тя го попита къде е *неговият* роден дом.

— Тук, в „Ла Скала“ — отвърна той.

Всички се засмяха и Виктор вдигна наздравица за родината на техния домакин — прекрасната „Ла Скала“.

От този момент насетне имаше много смях. Вера притежаваше голяма доза невъзмутима ирония, а пък Лиза учуди и самата себе си, и тях с изключителното си остроумие. В силно оживление от изпитото вино и от нервното напрежение тя ги разсмя до сълзи, като им разказа няколко абсурдни (но напълно реални) случки. Виктор Беренщайн

дори се задави с вино и страшно се разкашля по време на една от смешните истории на фрау Ердман.

Серебрякова го предупреди да не пие толкова много, защото ще трябва да пее на репетицията утре сутринта и ще се чувства зле, ако е с махмурлук.

— И от мляко се напива — обясни тя на Лиза, докато той протестираше, че въобще не било така — никога в живота си не се бил напивал.

Вера многозначително извъртя очи нагоре.

— Да, права си! — въздъхна той, като бутна настрана наполовина пълната си чаша, а Серебрякова го потупа по ръката одобрително. В отговор той погали нейната. Погледнаха се дълбоко в очите и нежно се усмихнаха един на друг. Лиза вече бе стигнала до заключението, че те са в интимни отношения. Първо си мислеше, че са просто приятели и че най-вероятно ги свързват дружески чувства, породени от съвместната им работа в Киев в продължение на няколко години, както и от това, че сега са заедно в чужбина. Ето защо никак не беше учудващо, че когато се питаха на руски за точната италианска дума или фраза, те си говореха на „ти“. Но по-късно, когато Виктор се понапи, тя разбра, че бяха влюбени един в друг. Беше поразена, че Серебрякова с нейното изваяно овално лице, косо разположени зелени очи и дълга руса коса (бе наистина *сребърна* като името си!) е могла да се влюби в един толкова по-възрастен и непривлекателен мъж. Ала разни хора — разни вкусове! Без сама да знае защо, направеното откритие я разстрои. Отношението ѝ, разбира се, не бе продиктувано от морални скрупули, макар и да знаеше, че Серебрякова е омъжена, а пък и Беренщайн имаше вид на женен мъж. Вероятно не можеше да приеме открития начин, по който демонстрираха чувствата си. Например след като се сбогуваха със синьор Фонтини и се качиха в асансьора, Вера затвори очи и облегна глава на рамото на Виктор Беренщайн — ако не беше неудобният гипс, щеше да се притисне до него още по-плътно. Той я прегърна и я погали по косата. Ръката му все така я обгръщаше, когато пожелаха „лека нощ“ на Лиза и слязоха на втория етаж.

Лиза се почувства самотна и потисната в безмълвния си апартамент, заобиколена от безсмислените цветя. Откри още една бръчка на лицето си, докато правеше нощния си тоалет. Спа малко и

слезе долу на закуска, преди още да бяха започнали да сервират. Допиваше последната си чаша кафе, когато Виктор и Вера влязоха в трапезарията заедно.

Сеньор Фонтини дойде да отведе Лиза в операта. Долу в преддверието той посочи огромния куп куфари и кутии за шапки.

— На дивата^[2] са — каза той. — Както виждате, тя пътува с малко багаж!

Серебрякова смяташе да тръгне с обедния влак веднага след репетицията; бе помолила Лиза да ѝ разреши да присъства на нея. С разтуптяно от нервна възбуда сърце Лиза се усмихна на ироничната забележка на сеньор Фонтини. След момент вече беше навън и я огряваше топлото пролетно слънце. Качи се в лимузината, която щеше да я откара до операта, само през две улици от хотела. Бе забравила встъпителните реплики на Татяна: пак разтвори клавира, за да си ги припомни.

В гримьорната ѝ също имаше цветя. Отведоха я веднага при костюмиерката и нейните помощници. Те цял час се мъчиха да я напъхат в роклите на Вера, които не ѝ бяха по мярка — поне тя остана с такова чувство. Беше в състояние на пълно замайване, понеже не бе свикнала да бъде обект на специално внимание, и — също като пчела майка — съвсем не се противеше, докато я дърпаха и ръчкаха. Налагаше се да скъсят красивите рокли и да ги отпуснат в талията и ханша. После трябваше да отиде при гримьора, чиято задача беше да изглади бръчките ѝ, за да придобие лицето ѝ свежия тен на младо момиче. В това време костюмиерката и помощниците ѝ набързо преправяха роклите. Надве-натри изгълта чаша кафе, после ѝ нахлузиха роклята. Не им харесвала дългата ѝ, лишена от блясък коса, която вече бе започнала да побелява. Не, ни най-малко не им харесвала. Още следобед щели да ѝ намерят перука. Дамите бяха недоволни и от лъсналото ѝ от пот лице. Силно сконфузена, тя им призна, че има мазна кожа и освен това се поти — особено когато е притеснена.

След това се озова на сцената. Ръкопляскаха ѝ оркестрантите, хористите, сценичните работници и неголяма група хора, разпръснати тук-таме из партера (Серебрякова беше между тях). Ленски, хубав млад италианец, обречен да загине още веднъж в дуела си с Онегин, ѝ целуна ръка. Същото стори и един брадат румънец на средна възраст

— князът, старият съпруг на Татяна от последното действие, който я обича безумно. Сеньор Фонтини я представи и на диригента — един доста язвителен човек. Онова, което бе чувала за неизтощимата му енергия и за блестящите му способности, ѝ вдъхваше страхопочитание. Беше прехвърлил шестдесетте и цялото му държание сякаш казваше: „Защо ли ме обременяват с инвалиди и старици?“ На завален немски (сам си знаеше най-добре защо ѝ говори на този език) той ѝ отпрати няколко лаконични съвета. Лиза отиде при оркестрантите и се ръкува с първата цигулка. Онегин ѝ прати сияйна усмивка. Тя кимна, че е готова да започне. Всички освен сестра ѝ Ольга и старата Ларина бързо напуснаха сцената. Диригентът вдигна палката си.

След известно време почука на пулта, за да им обърне внимание върху някаква грешка: оказа се, че е недоволен само от изпълнението на дървените духови инструменти. На Лиза измърмори няколко похвални думи. А и Серебрякова вече ѝ бе кимнала и беше вдигнала палец нагоре в знак на абсолютно одобрение. Репетицията продължи все така хубаво. Тя очевидно допускаше грешки, но обикновено ги поправяше веднага, щом ѝ ги посочеха. Също така явно трябваше да се научи да синхронизира движенията и жестовете си с тия на другите изпълнители.

— Това ще стане много скоро — сподели с нея Виктор в края на сутрешната им репетиция. — Веднага се вижда, че сте родена актриса. Движете се като балерина. Но, разбира се! Та нали почти сте щели да станете балерина! Личи си. А най-важното е, че наистина можете да пеете! Слава Богу, че дойдохте!

А Вера се втурна на сцената и я прегърна буйно със здравата си ръка.

— Чудно^[3]! — каза тя. — Великолепно! — Призна, че се просълзила на сцената с писмото. — Като че ли я чувах за пръв път!

Щедрите ѝ похвали трогнаха Лиза толкова много, че тя дори не беше в състояние да ѝ благодари. Още не бе се свързала от онзи момент в края на операта, в който сълзи се бяха появили и на собствените ѝ очи. Тогава трябваше да каже на изпълнения с разкажание Онегин, че още го обича, ала неговото признание е дошло прекалено късно и тя ще остане вярна на съпружеския си обет. При фразата „А щастieto бе възможно и толкоз близко!“ Лиза си спомни един студент в Петербург,

когото беше обичала с цялата си пламенна душа — така, както Татяна е обичала Онегин. И също като Онегин младежът бе отхвърлил щедрия дар на нейната любов и бе потиснал собствените си благородни импулси в името на една мечта, на една илюзия за свобода. Още докато пееше, Лиза беше обзета от необичайни спомени. За момент имаше опасност пеенето ѝ изцяло да им се подчини. Това я караше да се ядосва на самата себе си. Не ще и дума, че беше хубаво публиката да плаче, но певецът трябваше да е невъзмутим и със сухи очи.

Обаче тя се почувства отново щастлива, понеже бе преодолела успешно това страшно изпитание. Доволен, диригентът ѝ кимна; сеньор Фонтини ѝ каза „Браво!“, макар и с траурна физиономия; а мосю Моро, първата цигулка, изрази одобрението си, като почука по инструмента си с лъка. Неколцина оркестранти изръкопляскаха и после всички се пръснаха, за да си пийнат по нещо. Следобед отново щеше да има репетиция. Вера и Виктор я поканиха да дойде с тях в любимата им малка *trattoria*^[4], разположена в една задна уличка, където можеха да ги обслужат веднага и да им сервират хубава и евтина храна. Вера заяви, че изобщо не смята да тръгва с обедния влак. След като чула Лиза, и дяволът не бил в състояние да я накара да напусне Милано преди тазвечерното представление. Виктор беше очевидно във възторг, задето си е променила решението: той я прегърна и я целуна силно по устата пред очите на сценичните работници.

По време на лекия обяд Лиза поиска мнението им и те ѝ дадоха идеи, които тя намери за отлични; чудеше се всъщност как сама не се е досетила за същото.

Приятният им професионален разговор бе нарушен от появата на мършав парцалив хлапак. Той се приближи до масата им и протегна ръка за милостиня. Отблъскваща екзема обезобразяваше лицето му. Преди келнерите да успеят да го изгонят навън, Лиза му даде всичките дребни пари от чантата си. От всички видове страдания страданието на децата ѝ причиняваше най-голяма болка. Новите ѝ приятели тъжно се съгласиха с нея, а Виктор каза, че именно това било оптимистичното в съветския експеримент.

— Нищо не може да се промени веднага и все още съществува чудовищно неравенство. Но най-сетне сме поели в правилна посока.

Вера беше съгласна с него, а Лиза ги слушаше, силно впечатлена от трезвия им ентузиазъм. Продължиха да разговарят за музика и политика, но най-вече за музика; после стана време да се връщат за следобедната репетиция. Вера се извини, като каза, че ще се прибере в хотела да си почине. Последва любовно боричкане между Онегин и предишната Татяна, от което на Лиза ѝ стана неудобно и тя се отдръпна от тях.

Когато завесата се вдигна за първото ѝ представление, тя откри, че нервността ѝ е изчезнала. Личните ѝ чувства не се намесваха, докато пееше „А щастieto бе възможно и толкоз близко“. Затова пък забеляза, че откликва все по-естествено и с все по-голямо удоволствие на драматичния глас и на жестовете на Беренщайн. Накрая публиката прие поклоните им със сърдечни (макар и не бурни) аплодисменти. Зад кулисите всички се завтекоха да я поздравяват, но тя най-високо оцени един безмълвен жест на Онегин — той събра палеца и показалеца си, така че се получи кръгче, сякаш искаше да каже: „Този път стана. Оттук нататък няма да имаме проблеми!“ Тя искрено похвали изпълнението му. На репетициите пеенето му не ѝ се нравеше особено, но на самото представление постепенно бе започнало да ѝ харесва. Гласът му, разбира се, бе навлязъл в своята есен и той със сигурност го знаеше, ала дрезгавостта, която беше последица от това, като че ли го правеше още по-одухотворен и по-богат. Беренщайн отклони похвалата ѝ и недоволно сви рамене.

— Свършено е с гласа ми вече — каза той. — Не мога да стигам високите тонове. Това е лебедовата ми песен.

— Глупости! — възкликна Серебрякова и го хвана здраво под ръка.

Като се наведе, той прошепна в ухото на Лиза:

— Уредили сме малко тържество в нашия апартамент. По случай твоето първо представление и заминаването на Вера. Ела на всяка цена.

В нашия апартамент! Безочieto им я изуми. Според нея една такава връзка предполагаше известна дискретност. Обаче с благодарност прие поканата им, понеже бе започнала (с три часа закъснение, така да се каже) да усеща изключителното напрежение на отминалото събитие. Нямахше да е зле да се поотпусне, като си пийне. И така, след като се преоблякоха, те се натовариха на лимузините и

почти мигновено пристигнаха в хотела. „Техният“ апартамент беше на втория етаж и се оказа много по-просторен и по-елегантен от нейния. Дори и цветята бяха повече. Той бързо се напълни (и даже препълни) с гости: въздухът натежа от цигарен дим и шумни разговори; наоколо бързаха келнери с подноси с вино.

Лиза изпи няколко чаши и разказа на Виктор как се е тревожила, че е твърде стара за ролята на Татяна. Той се заля от смях и каза, че последната му партньорка в Киев се появила на сцената в стол с колелета. Ала *самият той* определено бил най-старият Онегин в историята на операта!

— Ти си тъкмо на подходяща възраст. На колко години си? Тридесет и пет? Тридесет и шест? Е, на тридесет и девет си още много млада и лесно можеш да минеш за осемнадесетгодишна девойка! Да! Да! Въобще не се шегувам! Но един белокоп старец на петдесет и седем, който играе двадесет и осем годишен младеж, наистина иска от публиката да повярва в невероятното. Слава Богу, че италианците от малки ги учат да вярват в чудеса!

И той отново се заля в смях.

Вера грациозно се приближи и Лиза ѝ обясни защо се смеят.

— Но ти си още млада и зелена, скъпа Лиза! — каза Вера. — И гласът ти *наистина* е станал много по-добър, откакто те слушах във Виена. А още *тогава* той толкова ми хареса! На всяка цена трябва да дойдеш в Киев! Нали така, Виктор? Ще разкажа на директора на операта за теб веднага щом се прибера. Разбира се, той вече е чувал за теб и ще бъде във възторг, че си се съгласила да пееш в Киев. Ще отседнеш у нас. Сигурна съм, че ще се намери място за теб, макар че... — зелените ѝ очи затанцуваха. — Ще си имам бебе. Това е тайна. Знаете само ти и Виктор. Моля те, не казвай на никого. Затова се връщам у дома — да си почина. Но никак не ми се ще да оставя Виктор сам. Грижи се за него — много те моля! И двамата се радваме толкова много... Едва ли не съм доволна, че паднах и си счупих ръката, макар че... — за момент усмивката ѝ помръкна — можеше да е нещо много по-сериозно. Нали виждаш, и без това нямаше да изкарам целия сезон! Първо си мислех, че ще ми е тежко да се разделя с работата си за известно време, но сега разбирам, че изобщо не е така. Никога не съм се чувствала толкова щастлива! Значи ще се грижа за малкото си бебенце, когато дойдеш в Киев!

Радостта ѝ се предаде и на Лиза, а Виктор се усмихваше засрамено. Лиза си каза, че моралната страна на нещата изобщо не я засяга; в края на краищата те се държаха с нея мило и великодушно и тя изпитваше дълбока симпатия към тях. Тя притисна ръцете на Вера в своите и ѝ каза, че се радва за нея и че с удоволствие ще ги посети, дори и ако не получи ангажимент в Киевската опера. Но според тях това изобщо нямало да е проблем: в родината ѝ щели да я посрещнат с отворени обятия. В този миг Лиза беше отвлечена от сеньор Фонтини, който я представи на две богати почитателки на операта — дами, чиито кости шумоляха от старост като сухи листа. Те изпаднаха в такъв невероятен възторг, че на нея ѝ стана неудобно. Тя изпита облекчение, когато директорът извика на всички да млъкнат. Постепенно глъчката замря и той подхвана реч, в която приветствията му към отличната фрау Ердман се преплитаха с изпълнените му със съжаление прощални слова към чудесната Серебрякова. Всички вдигнаха чаши, пиха наздрависи, а язвителният диригент призова дивата да изпее нещо за сбогом. Призивът му получи шумно одобрение. Виковете ставаха все по-настоятелни, понеже Серебрякова се противеше на опитите да я отведат до пианото, където Делоренци, диригентът, я очакваше нетърпеливо. (Всъщност не беше някакво малко пиано, а роял. Освен това бе част от мебелировката на апартамента. И при Лиза имаше такъв.)

Накрая прекрасната звезда (бялото на гипса ѝ се открояваше в почти елегантен контраст на фона на семплата ѝ черна копринена рокля) с усмивка остави тълпата от приятели и поклонници да я докара до пианото. Там размени няколко думи с Делоренци. Той засвири навяващото спокойствие, познато на всички встъпление на „На музиката“ от Шуберт и тогава сопранът пое към висините. Гостите не бяха съгласни тя да се отърве само с една-едничка кратичка песен. И след като Виктор измъкна отнякъде изпокъсан лист с ноти за Делоренци, Вера им подари една покъртителна украинска балада. Публиката беше омагьосана от повтарящите се и същевременно изпълнени с вариации брънки, образуващи веригата на мелодията, от отчетливото и кристалночисто звучене на всяка фраза и от искрения копнеж по плодородния бащин край. Всеки един от тях можеше да се закълне, че когато най-най-последната от множеството последни фрази бе погълната от тишината, гласът на певицата продължаваше да пее

само в сърцето му. Въздействието на песента беше толкова силно, че изобщо не бяха в състояние да ръкопляскаат. Диригентът стана от стола си, изправи се на пръсти (бе твърде дребен) и я разцелува по двете бузи.

Лиза страдаше ужасно. Беше ѝ трудно да остане в стаята, докато Вера пееше, тъй като получи страшен пристъп на задъхване. Помисли си, че ще умре. Състоянието ѝ нямаше нищо общо с онова, което бе чула да казва след Шуберт един от оркестрантите:

— Ето това се казва глас!

Лиза не изпитваше завист. Знаеше, че не може да съперничи на тоя глас — най-съвършения, който ѝ беше отредено да чуе тук, на земята, а вероятно — дори и в отвъдното. Към Серебрякова чувстваше не само уважение, но и симпатия — даже бе успяла да се влюби малко в нея за един ден.

Беше ѝ зле отчасти поради горещината, дима, шума и блъсканицата. Но в много по-голяма степен пристъпът ѝ бе предизвикан от вестта, че Вера очаква дете. Всъщност беше започнала да се задъхва, докато Вера възторжено споделяше тайната си. По някаква причина тя я бе разстроила твърде много. Когато Вера свърши баладата, Лиза отиде при нея и с пресеклив глас ѝ благодари за великолепното пеене и за приятното прекарване. Каза ѝ още, че трябва да си легне, защото димът е започнал да вреди на гласа ѝ.

— Нима няма да дочакаш вестниците? — запита Вера, силно разочарована.

Лиза се почувства в безопасност в собствения си апартамент: шумните разговори от долния етаж едва проникваха през плътния килим. Тя отвори прозореца и загълта хладния нощен въздух. Започна да се пооправя. Нима съм зловна стара мома, без да го съзнавам? — запита се тя, докато се събличаше. Отново прекара много лоша нощ — през цялото време се въртеше и не можеше да си намери място. Едва когато утринната светлина започна да се промъква през пердетата, тя се унесе и засънува, че стои над дълбок ров, пълен с много ковчези. Точно под себе си виждаше Вера — голото ѝ тяло лежеше под стъкления капак на ковчеза ѝ. Докато я оплакваше сред тълпа от други опечалени, отгоре се зачу тътен: тя знаеше, че поток от падащи камъни и пръст ще се изсипе и ще я погребее жива. Но преди да се случи това, иззвъня телефонът и я събуди. Беше Вера, която я питаше дали е

добре, защото се чувствало, че едва си поема дъх и е разстроена. Лиза ѝ обясни, че е сънувала лош сън, и ѝ благодари, задето я бе събудила.

— Е, остави го лошия си сън — току-що ни донесоха вестниците. Рецензиите са *отлични*! Не те лъжа! Но, разбира се, ти точно това заслужаваш. След малко ще слезем да закусим — влакът ми тръгва след един час. Побързай и ела при нас. Ще донесем и вестниците. Виктор иска да ти каже „добро утро“.

След малко дълбокият глас на Виктор напевно ѝ пожела „добро утро“. После затвори телефона. В много по-ведро настроение Лиза скочи от леглото, втурна се в банята и бързо се облече. Когато приятелите ѝ влязоха в трапезарията, тя вече беше там и ги чакаше. Дадоха ѝ вестниците, отворени на рубриката с рецензиите. Но преди тя да започне да чете, Вера постави ръката си върху нейната и каза:

— Само не забравяй, че тукашните критици са абсолютни безобразници. Повярвай ми, рецензиите са наистина *хубави*. По-хубави са от моите. Не е ли така, Виктор?

След кратко колебание Виктор кимна утвърдително.

На Лиза рецензиите никак не ѝ се видяха *хубави*.

„Със съжаление трябва да констатираме, че дори и с една ръка Серебрякова е по-добра от двуръката Ердман“ — твърдеше един критик. Според друг гласът ѝ беше „необработен и провинциален“ и тя бе пяла по-скоро „разчувствано, отколкото с чувство“. Определено имаше и положителни оценки: така например наричаха я „компетентната фрау Ердман“, говореха за „смелите ѝ опити“ и за „високия ѝ експресивен потенциал“, признаваха, че в сцената с писмото нейната Татяна е трогнала всички.

— Не те лъжа — рецензиите наистина са много *хубави*! Не забравяй, че са ги писали миланските критици! — не преставаше да я увещава Вера.

Тя отново хвана ръката ѝ и я стисна силно, за да я накара да повярва на думите ѝ. Двамата с Виктор виждаха колко е разстроена.

Но не рецензиите я бяха разстроили. Всъщност въобще не бяха лоши. Още във Виена я бяха предупредили за ужасните похвати на миланските критици и тя знаеше, че има зрънце истина в казаното от Вера. Не, Лиза просто беше преживяла невероятен потрес; това я

караше да се ядосва на самата себе си, на глупостта си. Някакъв критик пишеше:

„Изключителният музикален и драматичен синхрон на Беренщайн и Серебрякова несъмнено се дължи на дългата им съвместна работа в Киевската опера, но също така (и това се разбира от само себе си!) на факта, че ги свързва брачен съюз.“

Сега Лиза си спомни, че съвсем наскоро бе видяла името на Виктор в една статия за Серебрякова. Разбира се, „Серебрякова“ беше само псевдоним. Нещата бяха толкова очевидни. Защо бе стигнала до таква погрешно заключение? По-късно откри, че всичко е съвсем ясно написано в програмата, която ѝ бе дал сеньор Фонтини още при пристигането ѝ, но погледът ѝ някак се беше плъзнал покрай тези редове.

Вера изпи набързо кафето си, скочи на крака и се наведе да прегърне и целуне Лиза. Докато мъжът ѝ намяташе на раменете ѝ червена пелерина и я закопчаваше точно под шията ѝ, тя каза на Лиза, че се надява да се видят в Киев през идната година.

— Не идвай да ме изпращаш. Изяж си закуската. Желая ти всичко най-хубаво. Ще държим връзка.

През първия си почивен ден Лиза отиде на литургия в Миланската катедрала, но огромната сграда потисна духа ѝ и тя реши да не ходи повече там. Атмосферата ѝ се видя твърде казионна. Тя предпочиташе да е в някакво малцинство, да се намира на периферията; беше ѝ много по-лесно да вярва в Бога при такива условия. Дори и във Виена имаше прекалено много католици, ала все пак там присъствието на църквата не се усещаше с такава неумолима осезателност. Лиза не можеше да вярва в общоприети и осветени от абсолютна гаранция неща. Даже и „Тайната вечеря“ на Леонардо, която тя отиде да види в един недалечен манастир, я изпълни с хлад. Картината бе прекомерно симетрична. Никой на този свят не се хранеше като Христос и учениците Му.

Изглежда, че колкото по-близо до Бога беше човек, толкова по-трудно му бе да вярва в Него. Именно затова Юда Го беше предал, а и

Петър се бе отрекъл трикратно от Него, преди да пропее петелът. Когато се връщаше от „Тайната вечеря“, Лиза мина покрай една от онези зловонни тенекиени кутии, в които мъжете задоволяват естествените си нужди. При все че ускори крачка и извърна глава, тя зърна две загорели, маслинено мургави лица, които стърчаха над стените на писоара; притежателите им явно бяха унесени в разговор. Преди да успее да пропъди светотатствената мисъл от ума си, тя видя двамата мъже като Исус и Юда: бяха запретнали хитоните си и кротко беседваха, застанали един до друг, след Тайната вечеря. Сигурно е било трудно за намиращия се непосредствено до Него Юда да Го възприема като Син Божи. А може би това беше направо непосилно за Мария, която бе до Него на небето. Но не бе ли естествено да се заключи тогава, че и самият Той не вярва? И седнал там горе като Борис Годунов, най-вероятно се измъчва от всеобщия свещен фалш?

Моментът на светотатствени съмнения отмина, но тя продължи да се чувства ужасно угнетена. Преди да напише картичка на леля си, внимателно огледа илюстрираната ѝ страна. Представляваше мъглива репродукция на мистериозната Света плащаница, съхранявана в Турино. И друг път беше виждала подобни репродукции и се бе чудила дали това е наистина плащаницата на Христос, ала тук този въпрос придобиваше изключителна важност, защото реликвата беше съвсем наблизо. Лиза реши, че може би ще надмогне духовната си криза, ако отиде да я види. През един друг почивен ден тя взе влака за Турино.

Придружаваше я дубльорката ѝ Лучия. Нейният катастрофален провал в ролята на Татяна беше причина за спешната телеграма до Лиза. А иначе Лучия пееше в хора. Бе гарвановокоса ломбардка с прекрасни алени устни и блестящи черни очи, скрити под дълги мигли — очевидно я бяха избрали заради красотата ѝ, а не заради гласовите ѝ данни. Изобщо не им бе минало през ум, че Серебрякова (за която злите езици приказваха, че е здрава като кобила) може да пропусне някое представление. Както и да е, Лучия беше получила от съдбата големия си шанс и го бе проиграла. На всичко отгоре я бяха освиркали пред очите на гордите ѝ родители и на шестимата ѝ братя и сестри. Лиза знаеше какъв ужасен удар е било това за младата жена; тя реши да се сближи с нея и доколкото може, да ѝ върне вярата в собствените ѝ сили. Понеже не искаше Лучия да я помисли за надменно-снизходителна, отначало подходът ѝ беше изцяло делови и

професионален — тя каза, че иска да отрепетира някои арии с нея. Както можеше да се очаква, момичето бе първо резервирано и даже малко обидено. Ала тъй като страстно обичаше музиката, следобедите в апартамента на Лиза постепенно станаха за нея толкова интересни и полезни, че елементът на враждебност в поведението ѝ напълно изчезна. Двете през цялото време разучаваха клавира и репетираха заедно. Самата Лиза откри, че ѝ е приятно да помага на момичето да преодолее недостатъците в техниката си. Лучия всъщност имаше обещаващ глас и бързо напредваше под нейно ръководство. Ако се наложеше да пее в ролята на Татяна отново, може би щеше да се справи доста сносно.

Това беше от значение за Лиза, понеже пристъпът ѝ на задъхване през първата нощ (който за щастие се оказа краткотраен) я изправяше пред възможността да не е в състояние да пее на някое представление. И така, дори като се изключеше състраданието — имаше солидни професионални причини за помощта, която тя оказваше на дубльорката си.

Двете станаха много добри приятелки. В чувствата на Лучия имаше голяма доза преклонение, а в тези на Лиза — майчинска нежност, защото Лучия бе едва двадесетгодишна. Беше дълбоко религиозна и познаваше Торино добре. Затова, когато Лиза я попита дали би дошла с нея на „поклонение“, тя се съгласи с удоволствие.

И сега пред тях беше не оригиналната плащаница (в желязната си обковка тя бе останала скрита от очите им, докато коленичеха в Торинската катедрала), а едно много точно копие, което висеше на стената в музея, на него личаха следите от гвоздеите, белезите от бичуването, дори и самите черти на Христос. Тези следи се бяха появили не на фотографията на Секондо Пиа, а на негатива ѝ. Вперила поглед в изображението и обляна в сълзи, една монахиня непрестанно се кръстеше и шепнеше:

— Ужасно! Ужасно! Ужасно! Какви зли хора! Какви зли, зли хора!

Лиза също се почувства дълбоко трогната. Макар че бяха слаби и измъчени, тялото и лицето бяха изпълнени с достойнство, а ръцете благопристойно прикриваха срамните части. След като разгледа запечатаното от фотографа, тя се увери, че това наистина е Исус.

После се върнаха в катедралата и в изповедалнята Лиза призна на свещеника, че след като е видяла копие на фотографията на Светата плащаница, тя вече не вярва в Христовото възкресение. След кратък размисъл свещеникът отвърна, че тя не бива да прави такива кардинални изводи на основата на една съмнителна реликва.

— Ние не твърдим, че това е Светата плащаница — каза той. — А само, че може да е. Това, че оспорвате истинността на реликвата, не е причина да се съмнявате във възкресението.

— Но, отче, аз съм сигурна, че плащаницата е истинска — промълви Лиза.

В гласа на свещеника пролича учудване:

— Тогава защо казвате, че сте загубили вярата си?

— Защото човекът, когото видях, е мъртъв. Напомня ми за хербаризирани цветя.

Свещеникът я посъветва да си отиде вкъщи и на спокойствие да се отдаде на молитва.

Лиза се изповяда повторно — пред Лучия: двете седяха на една пейка край реката и си хапваха хляб и сирене; топлеше ги слънцето, чиито лъчи проникваха през лекия воал на облаците. Тази изповед беше изцяло издържана в светски дух. Тя разказа на момичето за някои от ударите, които съдбата ѝ бе нанесла. Спомена студенината на баща си и (макар и да не беше толкова важно) на брат си, както и това, че се бе провалила в първоначално избраната си кариера — балета — донякъде поради лошото си здраве, но най-вече поради липса на талант. Каза ѝ още за разтрогнатия си брак и как въпреки всичко не може да се освободи от чувството, че е омъжена за цял живот. Тя завиждаше на Лучия за обичта на многобройните ѝ роднини и за младостта ѝ, която откриваше пред нея толкова много изгледи за семейно щастие. Поради късното почване и продължителното си заболяване Лиза никога нямаше да е нещо повече от *добра* певица, докато Лучия можеше поне да се *надява*, че един ден ще е звезда.

— Но как сте могли...? — Смутено от собствената си дързост, момичето наведе глава.

— Искате да кажете — да живея без любов? О, мъча се повече да не мисля за това. Но никак не беше лесно. Повярвайте ми — аз не съм лишена от... страсти. Но човек може да потисне много, като се задълбочи в работата си.

— Никога не бих могла да се задълбоча до такава степен — каза момичето с въздишка. Тя погледна крадешком годежния си пръстен.

— Проявявате голяма мъдрост, мила моя — каза Лиза.

Те замълчаха. Лиза беше смутена от нелепата мисъл, че католическата църква не би се решила да изложи изображението на Христос, ако ръцете му не прикриваха срамните Му части така тактично и в същото време така многозначително.

— Добре, че Рим е толкова далече — каза тя на Виктор. — Ако отида там, ще стана атеистка като теб!

Той заяви, че не бил атеист. Не можело човек да е отраснал в Кавказ и да е съзерцавал нощното небе с хилядите чисти, ярки звезди, без да има проблясък на религиозно чувство.

Думите му изпълниха Лиза с копнеж по ведрото спокойствие на планините. За един ден можеше да отиде до Комо и да се върне обратно. Тя попита Виктор дали би желал да я придружи. Очите му светнаха, оживени зад очилата с рогови рамки от спомена за снежните върхове на родната му Грузия.

В безоблачен юнски ден те пиеха чай на терасата на един хотел. Оттам се виждаха искрящите води на езерото на фона на прозрачни планински върхове. Тя се чувстваше толкова лека, че би могла да отхвъркне от терасата и да полети над езерото. Хладният свеж вятър щеше да я понесе. Виктор също се чувстваше щастлив, защото бяха в планината и защото тази сутрин беше получил писмо от Вера. Като се изключело това, че ѝ липсвал, тя била в чудесно разположение на духа. Със същата поща Лиза бе получила подарък от нея: пейзаж от Херсон на Леонид Пастернак^[5]. Тя беше споделила с Вера, че си спомня за тази част от черноморското крайбрежие с много обич. Подаръкът бе затрогващ знак на внимание.

Докато отпиваха чай от чашите си, Виктор препрочиташе писмото си. Разсмиваха го отделни пасажи, които четеше на глас на Лиза.

„Купих си специален корсет, скъпи. Ще съм тлъста като прасе, когато си дойдеш.“

Колко много се радвал, каза ѝ той, че ще има дете толкова неочаквано и — така да се каже, — в есента на живота си. Ужасно много му липсвала Вера, щяло да бъде направо непоносимо, ако Лиза не му правела компания. Първата му жена и десетгодишният им син

били убити през Гражданската война. Върху къщата им паднал заблуден снаряд. Все още му било трудно да говори за това. Преди да открие Вера, не вярвал, че може да получи още щастие от живота.

Отидоха да се разходят с възжена железница. Той продължи да приказва за жена си и за бъдещето им дете, като от време на време спираше, за да посочи някоя красива гледка. Тя не помнеше друг път да е бил толкова словоохотлив. Всъщност без посредничеството на Вера контактът с него ѝ се бе удавал трудно. Говореше твърде малко, освен когато беше пиян, а жена му недвусмислено се бе изказала по този въпрос. Ала днес в планината той се беше поотпуснал, при все че тематичният му диапазон можеше да съперничи по теснота с железопътната линия. На самата Лиза не ѝ се говореше твърде: тя само се усмихваше и кимаше, докато очите ѝ попиваха природните красоти.

В града слязоха късно следобед. И на двамата никак не им се щеше да се втурнат отново на гарата. Виктор предложи да проверят дали има свободни стаи в прекрасния хотел, където бяха пили чай.

— Свободни сме до утре вечер — започна да я уговаря той. — В края на краищата не сме част от имуществото на Фонтини! Макар и той да си мисли, че сме му роби! Същото смята и онзи арогантен дребосък Делоренци! Права си за Милано. Ужасно място! Е, да вървят по дяволите! Тази нощ оставаме тук!

След първоначалната изненада Лиза се „нави“.

— Чудесно! — възкликна той и се завтече в хотела.

Когато се появи отново, сияещото му лице показваше, че е успял.

— Но аз не си нося никакви вещи — припомни си тя внезапно.

— Какво ти трябва?

Тя помисли за момент.

— Всъщност само четка и паста за зъби.

— Почакай ме тук.

След три минути той се върна с два книжни плика.

— Ето го багажа ни — засмя се той. — На мен ми трябваха и принадлежности за бръснене!

В асансьора и двамата се забавляваха с подозрителните погледи, които бяха получили от регистраторката и от носача на багаж. След като се настаниха в стаите си, слязоха да вечерят с удоволствие и без да бързат. В трапезарията имаше много хора, но тя беше така обширна и стените ѝ бяха така високи, че клиентите изпитваха нужда да вечерят

мълчаливо или пък да разговарят полугласно. Виктор бе превъзмогнал пристъпа си на словоохотливост, но мълчанието им беше дружеско, а не неловко. През френските прозорци виждаха спокойното езеро, чиято повърхност леко се набраздяваше с настъпването на здрача. След това се разходиха по брега му. Нощта се спускаше бързо сред планинските върхове, накрая те си „личаха“ само по липсата на звезди, защото тези светила изпълваха останалата част от небосвода. Лиза почувства как се освобождава от Светата плащаница и как вярата ѝ възкръсва. Колкото и банално да звучеше, Виктор все пак беше прав — човек не можеше да съзерцава такива звезди, без да повярва, че има *нещо*.

Пред вратата на стаята ѝ той я изненада, като я целуна силно по устата.

— Отдавна искам да го направя! — засмя се той. — Устните ти са такива... прелестни и съблазнително изрязани! Вера ще ми прости! Нали не ми се сърдиш? Довиждане до утре.

Той изобщо не проявяваше любопитство към миналото ѝ. Заинтригува го само една забележка, която тя направи случайно на закуска — че вероятно е „наполовина еврейка“. По време на спокойното им пътуване до Милано тя откри, че споделя с него неща, които никога не бе казвала никому. Понеже не обичаше да говори много, той беше добър слушател, а и тя изпитваше облекчение, че разговаря с човек, който я разбира, но не ѝ е особено близък. Общо взето, излетът до Комо я възстанови и освежи, така тя беше в състояние да изкара без напрежение последните две седмици от сезона.

Седмица преди края, непосредствено преди едно дневно представление, тя заяви, че има пристъп на мигрена. Лучия зае мястото ѝ и успешно преодоля изпитанието. Затова Лиза си позволи да страда от мигрена и вечерта. Лучия пя отново. Виктор и сеньор Фонтини, както и Делоренци бяха изумени от скрития напредък на дубльорката.

[1] Известен връх в Алпите; на немски названието му означава „дева“. — Бел.прев. ↑

[2] Голяма певица, примадона (ит.). — Бел.прев. ↑

[3] В оригинала героинята използва тази руска дума. — Бел.прев.

↑

[4] Ресторант (ит.) — Бел.прев. ↑

[5] Руски художник, баца на поета Борис Пастернак. — Бел.прев. ↑

1

Виктор прекъсна дългото си пътуване до Киев и погостува един ден на Лиза и леля ѝ във Виена. Старата дама го впечатли с чара и културата си. Всъщност тя въобще не беше толкова стара, по-скоро бе състарена от тежкия си ревматизъм. За щастие той не беше засегнал ръцете ѝ и тя все още можеше да свири на пиано с вещина и чувство. Замоли ги да ѝ демонстрират малко от онова, което бе пропуснала (много страдаше, задето се беше чувствала толкова зле и не бе могла да отиде в Милано с племенницата си). Под енергичния ѝ акомпанимент те изпяха ариите от заключителната сцена на операта така темпераментно и непосредствено, както никога не бе им се удавало на сцената. Така си беше открай време: всяко нещо винаги ставаше *не когато трябва!*

През месеците след завръщането ѝ, за първи път от няколко години насам, покоят на Лиза бе смутен от усещане за сексуална неудовлетвореност. Веднъж след вечерен концерт я изпрати синът на една приятелка на леля ѝ: привлекателен, но суетен млад мъж, който още нямаше двадесет и пет години. Убеди я да кажат на шофьора на таксито да ги откара до неговия апартамент, за да пийнат по нещо. Призна му, че е „неразположена“, но той отвърна, че на него това не му пречи; стига, разбира се, да не е проблем за нея. Всъщност за нея беше проблем — едно такова нещо ѝ се виждаше грозно и абсолютно безвкусно, — но все пак го остави да я люби. Най-положителното в случая бе, че получи известно физическо облекчение, нямаше ги и страничните ефекти, които я бяха измъчвали преди: без съмнение защото обстоятелствата изключваха опасността от зачатие.

Ала тя се чувстваше унижена, тъй като за него не беше нищо повече от една лесна победа и обект на похотливо любопитство — нали го бе оставила да я прелъсти в такова състояние! В продължение на месец отказваше да се среща с него, а след това отиде в апартамента му отново. Щом свършиха, той я заразително грубо и безпощадно за предишните ѝ любовници. Разбира се, тя не му каза нищо. Отговори на въпроса му едва след като се прибра вкъщи и провери дали леля ѝ е

добре. Стори го безгласно и за да се отчете пред самата себе си. Отговорът я ужаси. Да, съпругът ѝ Вили и Алексей, студентът от Петербург, нейната първа и вероятно единствена любов. Но как би могла да оправдае отношенията си с другите? Спомни си за младия офицер, който я беше прелъстил на седемнадесет години във влака от Одеса за Петербург. Да, това донякъде се дължеше на липсата на отделни спални купета за мъже и жени в руските влакове. Бе си казала думата и младежката ѝ предизвикателност: нали това беше началото на самостоятелния ѝ живот! Както и възбудата от нощното пътуване и вихрената скорост на влака! А и шампанското, с което не бе свикнала. Но в крайна сметка в основата на всичко беше безнравствеността ѝ. А музикантът от оркестъра, с когото бе прекарала една нощ малко след като бяха мобилизирали мъжа ѝ? Нима връзката ѝ с него не беше също така кратка, безсмислена и плътска? На всичко отгоре бе белязана и с позорния знак на изневярата. Няколко години по-късно го срещна случайно в Бад Гащайн. Беше толкова засрамена, че не посмя да размени и дума с него. А сега пък този млад денди! Връзката ѝ отново беше безсмислена и унижителна. Като се включеше и съпругът ѝ, в живота ѝ имаше петима мъже! Колко жени във Виена бяха толкова развратни? В сметката, разбира се, не влизаха падналите, които продаваха любовта си за пари. Радваше се, че отдавна не изпитваше нужда да ходи на изповед. Не, нямаше да има повече мъже в живота ѝ. В продължение на петнадесет години бе „сублимира“ желанията си — всъщност правила го беше до този момент, до този срамен епизод. В края на краищата бе много по-спокойно да си „чиста“. Щеше ѝ се да добави — *безполова*.

Скоро след успешния дебют на Лиза в „Ла Скала“ заваляха множество покани за участие в опери и рецитали и тя отново изцяло се отдаде на музиката. Вера и Виктор ѝ пишеха често. Едно тяхно писмо донесе новина, която я зарадва и развълнува. Виктор ѝ пишеше, че са го убедили да пее в ролята на Борис Годунов^[1] следващата година в Киев. Няма вече никакво бъдеще като баритон, това щяло да е лебедовата му песен. Той предложил да поканят нея, Лиза, да пее в ролята на Марина^[2], полската възлюбена на Самозванец^[3]. Ръководството на операта с радост приело предложението му. Много скоро тя можела да очаква и официална покана. И той, и Вера горели от нетърпение да я видят отново. Вера беше нарисувала звездичка над

думите „лебедова песен“ и бе надраскала отдолу „Как ли не!“. Следваха няколко изречения, в които тя изразяваше радостта си от бъдещето посещение на Лиза в Киев. Оплакваше се още, че роклите не ѝ стават, но казваше, че ще е пак стройна, когато Лиза дойде, и че ще се грижи за едно дебеличко бебе.

Ала след около месец дойде друго писмо. От него все така лъхаше много топлота, но между редовете му можеше някак да се прочете и едно мрачно съобщение. Пишеха ѝ, че засега не смятали да поставят „Борис Годунов“. Смятало се, че операта е прекалено тежка и не отговаря на общественения вкус. Били много разстроени от това. Все така много искали да я видят, но щяло да е по-добре да изчака да поотрасне бебето, за да може Вера да се освободи от постоянните грижи за него. Може би дотогава Киевската опера щяла да реши все пак да постави „Годунов“. Но дори ако това станело, Виктор нямало да пее в главната роля, защото бил решил да се оттегли.

Заедно с едно изплетено от нея синьо бебешко жакетче Лиза изпрати писмо, в което казваше, че напълно ги разбира. Така или иначе щяло да ѝ е трудно да остави леля си, която страдала от ревматизма си още повече.

След още две седмици пристигна писмо, което ѝ подежда като удар в лицето. Вера беше починала при раждане. Това станало поради падането в Милано. Поне Виктор смяташе, че е така, но едва ли някой друг споделяше мнението му. Новороденото момченце било добре. Майката на Виктор веднага дошла от Грузия, за да се грижи за него. Била много стара, но държелива. Хубаво било, че е там. Всички казвали, че бебето е одрало кожата на Вера. Виктор не можел да повярва, че любимата му жена е мъртва. Изхвърлил всичките ѝ плочи, защото просто не можел да чува гласа ѝ и в същото време да знае, че не е жива. Пуснал радиото и... отново чул Вера да пее на бебето си една приспивна песен на Брамс.

Един ден след пристигането на писмото във виенските вестници се появили некролози за Серебрякова. Те като че ли потвърждаваха смъртта ѝ.

Лиза плака дни наред. Изглеждаше ѝ невероятно, че е в състояние да скърби толкова много и толкова остро да усеща липсата на приятелка, която бе познавала на живо само в продължение на един ден. Ала беше точно така. Направо не знаеше какво да пише на

Виктор. Макар и да идваха от сърцето ѝ, обикновените думи, изразяващи скръб и съчувствие, ѝ звучаха фалшиво, когато ги изписваше на листа.

Тя продължи да скърби дълго време, след като първоначалният шок бе преминал. През зимата на същата година получи вест от Ленинград за смъртта на Людмила Кедрова, нейната приятелка и някогашна преподавателка в школата по балет към Мариинския театър^[4]. През всичките тези години си бяха писали сърдечни писма (когато политическата ситуация го беше позволявала). А и Лиза никога не пропускаше рождения ден на кръщелника си. Людмила бе починала от рак само на петдесет години. Смъртта на тези две нейни приятелки се отрази на Лиза много зле. Освен това и двете имаха деца, които се нуждаеха от грижите им.

Самата тя се разболя за известно време. Появиха се отново болките в гърдата и в слабините ѝ, от които не бе страдала от много години. Причината за това беше мъката ѝ, си казваше тя. Към нея се прибавяше и изумлението от факта, че смъртта на Вера ѝ подейства по-силно от тая на Людмила. Чудеше се дали не скърби донякъде за самата себе си. Свързваше Вера с единствения ден в живота си, когато към нея се бяха отнесли (разбира се, свършено нелепо и незаслужено) с много внимание. Оттогава бе получила повече ангажменти от когато и да било, но нито един от тях не беше особено важен, а сега я търсеха по-малко. Един ден се събуди и откри, че е навършила четиридесет години. Другите го бяха забелязали преди нея. Тя принадлежеше към категорията на певиците неудачници, на които малко художествени директори са склонни да предоставят роли в продукциите си. Не ще и дума, че на четиридесет години божествените изпълнителки от ранга на Пати, Гали-Курчи или пък Мелба^[5] са все още в началото на кариерата си. Но за една (не повече от талантлива) певица това е краят. Поне така се чувстваше Лиза, освен това ѝ се струваше, че вече наистина не пее толкова добре. Знаеше, че страховете ѝ са патологични и ги отдаваше на това, че бе започнала да живее нормално едва след като беше прехвърлила тридесетте — ето защо бе свръхчувствителна към хода на времето. Не можеше да каже дали беше поради проблемите с гърлото ѝ или просто поради липсата на самочувствие, но сега вече гласът ѝ не беше толкова чист. Зъбоболът, който я мъчеше, правеше положението още по-лошо. Зъболекарят спаси няколко зъба,

като им сложи златни коронки, но се наложи да извади четири. Мостът се отрази зле и на тщеславието, и на гласа ѝ. Абсурдно беше, мислеше си тя, да пееш за „любовното питие“^[6] с изкуствени зъби в устата.

Едно отдалечено събитие, което изобщо не бе свързано лично с нея, ѝ причини много по-нетърпима болка от тежките загуби. Престъпник, извършил множество убийства, получи смъртна присъда в Дюселдорф. Случаят беше в много отношения сензационен и представляваше значителен интерес за пресата дори и във Виена. Осъденият бе убивал безразборно мъже, жени и деца, ала най-вече жени и малки момиченца. Беше тероризирал цял Дюселдорф. Затова и залавянето му бе последвано от такава силна обществена реакция: настояваха при изпълнението на присъдата му да бъде използвана ръждивата гилотина. Това обещавахе да бъде първата екзекуция в Германия от няколко години насам. Понякога сериозно, друг път — просто от любов към сензацията, австрийските вестници се присъединяваха към разгорещените спорове относно справедливостта на смъртното наказание. Разбира се, по този въпрос всички проявяваха много страст и фарисейско самодоволство.

Макар и изтерзана от мисълта за убитите деца, Лиза с цялото си сърце и с всичките си инстинкти се придържаше към убеждението, че е ужасно да отнемеш човешки живот. Много нейни приятели споделяха този възглед. А много други настояваха — също така разпалено, както и първите, и пак на основата на „морални“ съображения, — че масовият убиец Кюртен трябва да бъде унищожен като бясно куче. Една нейна приятелка, учителка на име Еми, която иначе беше мила и кротка жена, цяла се зачерви от гняв и възмутена напусна кафенето, което беше място на спора им. Преди да излезе, тя хвърли в скута на приятелката си ужасния вестник, който съдържаше всичките отворителни подробности по случая. Лиза на няколко пъти потисна желанието си да повърне, докато си налагаше да чете статията.

Престъпникът, разбира се, бе имал неописуемо кошмарно детство: в семейството били десет деца и живеели в една стая с родителите си; бранели се от кучета и плъхове; негова по-голяма сестра го изнасилила; баща му бил пияница и психопат. Кюртен рано изучил „изкуството“ да измъчва и да възбужда полово разни животни. Всичко това затвърди убеждението на Лиза, че той не носи вина за

престъпните си наклонности. Останалата част от статията я накара да се усъмни дали дори за самия него има смисъл да продължава да живее. Той убивал, защото изпитвал нуждата да пие кръв. Една нощ го измъчвала страшна неудовлетвореност, понеже не можел да си намери жертва; накрая отрязал главата на заспал край езерото лебед и изпил кръвта му. Изразил надеждата, че когато ножът на гилотината падне отгоре му, той ще запази искрица живот, за да чуе шуртенето на собствената си кръв.

Имаше и други ужасяващи подробности. Например той изравял някои от жертвите си дълго след убийството и се съвкуплявал с труповете. Потресаващо — макар и не толкова фрапиращо — беше и това, че през цялото време живеел мирно с жена си, която била в пълно неведение относно тайната му дейност и фиксидеята му. Ала най-вече образът на лебеда и желанието на престъпника да чуе шуртенето на собствената си кръв преследваха Лиза в продължение на седмици като натраплив дневен кошмар. Тя заставаше неподвижна на сред улицата, защото получаваше световъртеж от мисълта за спящия лебед и спускащото се острие.

Мъчеше я още и мисълта, че само по Божия милост или пък просто по силата на случайността тя е Елизабет Ердман от Виена, а не Мария Хан от Дюселдорф! Представяше си как една сутрин се събужда, изпълнена със скъпоценен живот, и започва да крои мимолетни, приятни планове — например мисли да си купи някакъв нов грим или да отиде на танци... После случайно попада на един симпатичен, чаровен мъж и отива да се разходи с него в гората, и после... Нищо. Ала невъобразимо по-ужасно би било човек да се е родил като Петер Кюртен... Да е принуден да изживее всеки миг от живота си — от единствения живот, който му е даден — като Кюртен... Но не по-малко мъчителна бе мисълта, че двама души все пак е трябвало да бъдат Мария Хан и Петер Кюртен; по тази причина ѝ беше невъзможно да се радва, че самата тя е Лиза Ердман...

След екзекуцията му тя прочете във вестника на Еми, че докато убиецът бил на свобода, почти един милион мъже от цяла Германия били разпитани от полицията, понеже били уличени, че са ЧУДОВИЩЕТО. Но Кюртен не бил между тях, защото дори прокурорът заявил, че той е „твърде симпатичен човек“. В затвора получил хиляди писма от жени; около половината го заплашвали със

страшни мъчения, но останалите му се обяснявали в любов. Лиза се разплака, когато прочете това. Заплака отново по-късно, когато безмълвно седеше при леля си Магда. Леля ѝ си помисли, че все още тъжи за мъртвите си приятелки, и ѝ се скара, задето живее с миналото.

Но не заради миналото плачеше тя, а заради настоящето. Макар че този убиец беше мъртъв (а дълбоко в сърцето си Лиза се молеше да не бъде той същият Петер Кюртен в онова състояние — каквото и да бе то, — в което пребивават мъртвите), все пак някъде — в същия този момент — някой измъчваше по възможно най-ужасен начин друго човешко същество.

Минаха много седмици, преди тя да е в състояние да заживее отново в собственото си тяло и преди непоносимите ѝ болки да отслабнат и да се поразредят. Дълго след като случаят слезе от заглавните страници на вестниците (по логиката на „всяко чудо — за три дни“), тя не можеше да се отърве от образа на легнало на дюшек малко момче, което трябваше да живее в една стая с още единадесет души. Явяваше ѝ се и един стеснителен, кротък мъж с очила, на когото колегите му в службата симпатизираха, а децата направо го обожаваха. А също така и бял лебед, сгушен до едно езеро, потънал в сън, от който нямаше да се пробуди.

Но въпреки всичко животът течеше: Лиза трябваше да помогне на леля си Магда да се облече и да се изкъпе; трябваше да пазарува; трябваше да пее за „любовното питие“; да отиде на зъболекар; да посети една приятелка, която беше постъпила в болница; да репетира нова роля; да повика водопроводчик за спуканата тръба; да надпише коледни картички, да купи подаръци и да ги изпрати на призрачния си брат и на неговото семейство в Америка; да надпише още картички и да купи още подаръци за приятелите и близките, които не се намираха толкова надалеч; да си купи ново зимно палто; да отговори на писмата на ценителите на певческия ѝ талант.

Често си пишеше с Виктор Беренщайн, като всячески се стараеше да откликне на духовните му търсения: него го занимаваха големите въпроси за битието, смъртта и вечния живот. Самата нея тези въпроси я озадачаваха повече откогато и да било и тя сподели това с него. Но все пак, изглежда, за него дружба с Лиза беше утеха в черни

дни. „Черни“ не само в личен план, защото от намеците му се подразбираше, че условията изобщо са се влошили.

В това мрачно време на смърт и болести възкръсна още един персонаж от мъртвото ѝ минало: самият Зигмунд Фройд. Съвсем неочаквано Лиза получи писмо от него, в което той пишеше, че прочел с интерес и удоволствие отзивите за гастролата ѝ в миланската „Скала“; надявал се, че кариерата ѝ е все така във възход и че тя е в добро здраве. Самият той „се приближавал кротко и не съвсем безболезнено към царството на мъртвите“ — многократно оперирали устата му. Протезата, която трябвало да носи, била нещо чудовищно. Продължавал да работи, макар че срещал големи затруднения. Наскоро завършил едно изследване, базирано върху нейния случай, което трябвало да излезе във Франкфурт заедно с нейните съчинения. Именно затова се обръщал към нея. Би ли имала любезността да прочете разработката му, както и приложения машинописен екземпляр от собствените си текстове (които може би вече съвсем е забравила)? Би ли го уведомила също така за евентуалните си възражения по тях? Не ще и дума, че прикрил самоличността ѝ, но щял да се чувства много по-сигурен, ако знаел, че тя няма нищо против публикацията. Освен това гарантирал, че за съществения си принос Лиза ще получи половината от скромния хонорар, който щели да им заплатят.

Точно в този момент Лиза много се измъчваше от неудобствата, които ѝ причиняваше новият ѝ мост. Затова се изпълни с угризения, щом прочете за безкрайно по-ужасните страдания на професора, и извлече поука, че не бива да се оплаква. Можеше да си представи колко много се измъчва той, задето не може да пуши пури: в писмото си Фройд класифицираше тази забрана като (несъмнено) най-болезнената последица от рака и от осакатяващото приспособление, което го принуждава да носи.

Веднага след като изми съдовете от закуската и ги сложи да съхнат, Лиза отнесе дебелия пакет в стаята си. До вечерта, когато имаше представление, тя излезе само веднъж — за да стотви на леля си нещо за обед. Леля Магда, която все още имаше остри очи, забеляза, че е плакала и че почти не се храни. Тя реши, че това е свързано с писмото и пакета, които племенницата ѝ бе получила от професор Фройд, и по тази причина мъдро се въздържа от коментар. Лиза вложи толкова много енергия в писмото си, че не беше в състояние да даде

нищо на публиката тази вечер, и изпълнението ѝ бе, по думите на един критик, свършено „безцветно“.

[1] Става дума за едноименната опера на Мусоргски по поемата на Пушкин — Бел.прев. ↑

[2] Марина Мнишек, персонаж в операта и поемата, дъщеря на полския благородник и самборски войвода Мнишек, в която е влюбен Самозванец (Лъжедимитрий). — Бел.прев. ↑

[3] Герой в операта и поемата, както и популярна фигура в руската история. Истинското му име е Григорий Отрепиев; става известен като Лъжедимитрий или Самозванец, понеже се представя за убития от Годунов царевич Димитрий. — Бел.прев. ↑

[4] Основан в Петербург през 1783 г., впоследствие преименуван в Ленинградски театър за опера и балет „С. М. Киров“. — Бел.прев. ↑

[5] Аделина Пати (1843–1919) — една от най-големите колоратурни певици на XIX век; Амелия Гали-Курчи (1889–1963) — световноизвестен сопран; Нели Мелба (1861–1931) — световноизвестна певица от австралийски произход. — Бел.прев. ↑

[6] Става дума за известен епизод от операта на Вагнер „Тристан и Изолда“, в който героят и героинята изпиват „вълшебно“ питие, освобождаващо любовната страст, която вече изпитват един към друг. — Бел.прев. ↑

„Леополдщрасе“ 4
29 март 1931 г.

Уважаеми професор Фройд,

Вашето писмо силно ме изненада и ми причини болезнено удоволствие. Испитах удоволствие, че имам вест от човека, на когото дължа толкова много. И болка — понеже трябваше да се ровя из студената пепел на миналото. Не мислете, че съжалявам за последното. Напротив, намирам, че беше благотворно.

Много ме разстрои новината за болестта Ви. Надявам се, че медицината ще Ви помогне да оздравеете напълно. Светът има твърде много нужда от Вас и не може да Ви остави да се „приближавате кротко към царството на мъртвите“, а още по-малко пък „болезнено“. Любезно ме питате за моето здраве и за здравето на леля ми. Леля Магда страда много от ревматизма си, но запазва ведрия си дух и ясения си ум. Самата аз се радвам на добро здраве. Отминалата година, за съжаление, не беше никак радостна по други причини. Моята приятелка от Петербург г-жа Кедрова (мадам Р.) почина миналата зима, като остави съпруга си и четиринадесетгодишния си син (моя кръщелник, когото никога не съм виждала). А друга моя близка приятелка почина при раждане. Постоянно мисля за децата, които останаха без майчина грижа: и прочитът на „Фрау Ана Г.“ отново ми припомни за трагедията във Вашето собствено семейство. Надявам се, че внуците Ви са добре. Трябва вече доста да са пораснали. Навремето имах ужасното чувство, че един Ваш внук няма дълго да надживее майка си. Моля Ви да облекчите душата ми, като ми кажете, че съм се лъгала. Всъщност, уверена съм, че в онези дни измамата е била породена от болезненото ми въображение. Моля, предайте почитанията ми на съпругата

си и на Ана, също така поздравете балдъзата си от мен. Когато ме запознахте с нея при срещата ни в Гащайн, останах с впечатлението, че бихме могли да станем добри приятелки, ако имахме възможност да се опознаем по-добре.

Не съм в състояние да опиша до каква степен ме трогна прочитът на Вашето великолепно написано и мъдро изследване. Но надали има нужда да се опитвам да сторя това. Имах чувството, че чета историята на някаква моя помалка сестра, която не е вече между живите — откривах семейно сходство, ала също и много различия: черти на характера и постъпки, които по никакъв начин не бих могла да възприема като отнасящи се до мен. Не мислете, че се осмелявам да Ви критикувам: Вие видяхте онова, което Ви дадох да видите. Не, всъщност прозряхте много повече! Никой друг не е съумявал да проникне толкова дълбоко в мен! Разбира се, не Вие носехте вината за това, че не бях в състояние да призная истината или пък да я приема. Но сега съм способна и на двете, и то най-вече благодарение на Вас.

Нека отговоря на основния Ви въпрос веднага: естествено, че не мога да имам нищо против това да публикувате изследването си. Напротив, чувствам се поласкана. Колкото пък до моите срамни — или може би безсрамни? — писания... Ами, само ако мислите, че е необходимо? Постоянно се червях, докато ги препрочитам. Вярвах и се надявах, че са били унищожени отдавна. Нима стават за публикация? Предполагам обаче, че трябва да бъдат включени, за да осветлят някои страни на анализата Ви? Как съм могла да напиша толкова неприлични и несмислени неща? Тогава не Ви казах, че в Гащайн изпитвах неукротимо желание за плътски удоволствия. Да, макар че бях болна. Или пък вероятно защото бях болна. Един много млад и нагъл келнер ме докосна по твърде интимен начин, докато се разминавахме по стълбите, а после ме изгледа така хладно и безочливо, като че ли нищо не беше се случило. По външен вид ми заприлича на сина

Ви (онзи, който е на снимката). Така или иначе до края на почивката безобразно фантазирах за младия келнер. Не ми е ясно какво отношение могат да имат тези фантазии към моя хомосексуализъм. Но, както знаете, аз никога не съм приемала становището Ви по този въпрос.

Трябва да призная, че всъщност написах стиховете (които с право окачествявате като „некадърни“), докато бях в Гащайн. Времето беше отвратително — цели три дни не можехме да стъпим навън, защото имаше виелица. Нямахме какво друго да правя, освен да ям (аз правех това неспирно), да чета, да наблюдавам другите гости и да фантазирам за онзи млад мъж. Идеята ми да пиша стихове дойде от английския майор. Един ден той ми показа свое стихотворение за ученическите си дни, което току-що бе написал. В него се говореше за това как през лятната ваканция той лежи с любимото си същество (не беше ясно дали последното е от мъжки или от женски пол) под сливата в една английска градина. Беше ужасно сантиментално и свършено бездарно. Помислих си, че едва ли ще съм в състояние да напиша нещо по-лошо. А и открай време ми е доставяло удоволствие да стихоплетствам. Разбира се, никога не ми се е удавало да създам нещо хубаво. Искях стиховете ми да са шокиращи. Не, по-скоро исках да изразя честно противоречивите си чувства относно секса. Искях също така леля ми да разбере каква е истинската ми същност. Затова и не прибрах стиховете и тя ги прочете. Можете да си представите колко ужасена бе.

После, когато ми предложихте да напиша нещо, реших да Ви изпитам със стиховете. Тогава ги преписах в клавира на „Дон Жуан“. Не знам защо го направих. Трябва наистина да съм била луда. Когато ми поискахте интерпретация, намислих да преразкажа всичко в трето лице, като се надявах по този начин да си изясня смисъла му. Но не успях да постигна нищо. Единствен Вие съумяхте да прозрете този смисъл. Откривам, че през изминалите години сте вникнали още по-дълбоко в

същината на моя случай и това ми се струва забележително. Намирам, че тълкуването Ви (за майчината утроба и т.н.) е в същината си правилно. Боя се обаче, че сте проявили прекалено много снизхождание към вулгарността на материала.

Корсетът като символ на лицемерие — да! Но не олицетворява ли той също и условностите на поведението, на традициите, на морала, на изкуството? В непристойните си откровения като че ли съм застанала пред Вас без корсет и това ме кара да се червя.

Простете ми, задето тогава скрих от Вас, че вече съм написала „Дон Жуан“. Изобщо не си въобразявам, че това е толкова важно. Но аз Ви излъгах и за други — наистина важни — неща. Затова си мисля, че съм длъжна да Ви кажа истината. Може би ще решите, че трябва да внесете изменения в изследването си. Или пък дори, че е най-добре изобщо да се откажете от него. Не ще Ви обвиня, ако ме намразите за всичките онези лъжи и полуистини, които се осмелих да Ви наговоря тогава.

Бяхте прав, че споменът ми за видяното в беседката всъщност прикрива нещо друго. (При все че случилото се там е не по-малко важно.) Веднъж в ранното си детство се озовах на яхтата на баща ми, когато никой не очакваше да съм там. Попаднах на мама, леля и чичо: и тримата бяха голи. Бях така потресена — първо си помислих, че виждам отражението на маминото (или може би на лелиното) лице в някакво огледало, но че и двете бяха там. Реших, че мама (или пък може би леля) е застанала на колене за молитва, а чичо е коленичил зад нея. По-късно схванах, че това трябва да е било сношение *a tergo*^[1]. Не ще и дума, че тогава не останах да любопитствам повече... Надали съм била на повече от три години.

Този спомен изплува в съзнанието ми едва преди пет години, след един много емоционален разговор с леля Магда. Брат ми Юри (който е в Детройт) ми беше писал, че баща ни е починал. Разбира се, тогава къщата и фирмата му бяха вече национализирани и той бе прекарал последните

години от живота си в една стаичка, изоставен от всички. Макар и вестта за смъртта му да не ме наскърби, тя оказва силно психическо въздействие върху мен и аз реших да науча от леля си цялата истина за отношенията в семейството. Клетата женица беше направо смазана от чувството си за вина! Тя несъмнено изпитваше дълбоко вътрешно желание да се изповяда за единственото прегрешение, което тежеше на съвестта ѝ. Призна ми, че в Одеса тя и майка ми спали с чичо ми два-три пъти. Като единствено обяснение, задето беше допуснала да се случи това, изтъкна довода, че всяка съпруга е готова да удовлетвори и най-странните желания на мъжа си, за да го запази. Напълно разбирам това ѝ отношение. Изглежда, че майка ми и баща ми от доста време не водели полов живот, или, другояче казано, бракът им бил бял. Чичо ми успял да убеди леля Магда, че подобна постъпка би била не само съвършено безвредна, но и нещо като акт на милосърдие... Така или иначе те го направили, но през цялото време нея я измъчвали ужасни душевни терзания. И когато онзи път ме видели да щяпукам безгрижно из яхтата, тя решила, че вече има достатъчно сериозен повод, за да им заяви: „Стига толкова!“ Надявали се, че съм твърде малка и не съм могла да разбера онова, което съм видяла.

След всичко това леля ми сметнала, че и тримата вече са възвърнали здравия си разум. Самата тя се изповядала в църквата (поне така мисля аз) и се помъчила да забрави срамната случка. Нямала дори и представа, че мама и чичо продължават да се срещат и че през зимните месеци полагат за това неимоверни усилия, защото във връзката им, изглежда, имало истинска любов, а не само физическо привличане. Леля открила цялата истина, когато на вратата ѝ похлопал един полицай с надеждата да намери сина или дъщерята на загиналите — понеже според адресната регистрация в един хотел в Будапеща и тя, и чичо били мъртви... И така, аз все пак се оказах права! Чичо Франц наистина е бил на педагогическа конференция!.. Телата им изгорели до неузнаваемост. Леля ми успяла да разпознае

сестра си едва след като ѝ показали някои от бижутата на мъртвата придружителка на чичо ми. И трябвало да изпрати телеграма на баща ми. Представете си само... Ако вече не бях простила на леля си за съмнителните отношения в семейния ни кръг, щях да го сторя от цялото си сърце, когато научих за кошмарните ѝ изживявания в онези мигове. Освен това я измъчвала мисълта, че всъщност тяхната „тройка“ не е била началото; че може би през цялото време те са ѝ се присмивали. Ала никога няма да научим истината за това.

Леля ми е уверена, че ще се мъчи в ада за ролята, която е изиграла в семейната трагедия, а аз се старая да я убедя, че можем да получим опрощение дори и за най-страшните си дела. Разбира се, след като баща ми почина и всичко това излезе наяве, тя се почувства ужасно виновна, задето те тримата го бяха мамили така незаслужено. Аз също имам да изкупвам „грехове“ към баща си. Признавам, че в анализата си никак не бях справедлива към него. Вината за студенината помежду ни беше отчасти и моя. Виждате ли, струва ми се, че още тогава се досещах (не ме питайте как), че смъртта на майка ми е някак свързана със сцената на яхтата, на която бях станала неволна свидетелка. Сигурна съм още, че с присъщата на децата алогичност го винях, задето не е бил там. Другояче казано, държах го отговорен за смъртта на мама. В това има мъничка частица истина: ако той бе прекарвал повече време с нас, може би трагедията щеше да ни бъде спестена. Между другото баща ми не се занимаваше само с търговските си дела, а беше свързан и с Еврейската демократическа партия („Бунд“). Въобще имаше много грижи и очевидно е било необходимо да проявя повече разбиране към него.

Признавам също така, че се опитах да очерня и Алексей (А.). Тогава на яхтата във Финския залив прекарахме направо чудесно (като се изключат, разбира се, някои разговори за нуждата от насилие). През тази разходка спях с него за пръв път и поне за мен

преживяването беше изпълнено с щастие. За кратко време се яви една от обичайните ми халюцинации — „пожарът“, — но нищо не можеше да се сравни с радостта ми от пълното сливане с човека, когото обичах. Случката, която някога Ви описах, е изцяло измислена. По отношение на секса Алексей беше съвършено коректен и дори можеше да бъде окачествен като моралист. Способен бе да разстрелва хора и да извършва атентати (това ясно пролича от по-късните му действия като политически лидер), но не и да се люби с друго момиче в мое присъствие. Освен това правеше всичко възможно чувствата да не попречат на каузата му; всъщност в името на справедливостта трябва да призная, че ако зависеше само от мен, щяхме да станем любовници много по-рано. Не се съмнявам, че раздялата ни му е причинила болка, но знам също, че схващаше брака и децата като пагубни за великата му мисия. Предполагам, че младата жена, с която напусна Петербург, му е била по-скоро другар в борбата, отколкото каквото и да било друго. Вероятно му е подхождала повече от мен — аз не ставах за съратница на революционер: бях прекалено емоционална и лекомислена.

Но нека още веднъж се върна към нашата разходка с яхта... След като се бяхме любили, *мисля*, че се събудих посред нощ (но в каютата ни беше все още твърде светло) и случайно видях отражението на лицето си в огледалото на гардероба. *Тогав*а сигурно съм си спомнила онази далечна сцена от детството ми с чичо и двете сестри близначки. Възможно е Вашият въпрос за сношението *a tergo* да е извикал именно *този* спомен и двете яхти да са се смесили по някакъв начин в съзнанието ми. Само така бих могла да обясня или да оправдая безобразните си лъжи. Не съм дори сигурна дали тогава съм знаела, че Ви лъжа. Бях настроена изключително враждебно към Алексей, задето бе разрушил всичко, което имахме, и исках на всяка цена да го улича в нещо отвратително. Моля Ви за извинение! Но както вече посочих, *мисля*, че тогава просто не бях в състояние да призная истината. Без особена съпротива се отдавах на

образите на фантазията си. Добре си спомням, че историята за това как съм скочила от яхтата и съм доплувала до брега ми достави истинско *удоволствие*.

Алексей не изгори нито един мой косъм с пурата си. Видях през рамо пламъчето на клечката, с която палехте Вашата пура, и си припомних как веднъж бяха опърлили косата ми, но това изобщо не бе станало на яхтата с Алексей. Случило се беше всъщност по-рано в Одеса, когато ме бяха „пленили“ моряците. Случката бе много по-противна и по-страшна от онова, което Ви разказах. Моряците не бяха от крайцера „Потьомкин“, както, струва ми се, Ви казах тогава, а от един търговски кораб, който превозваше зърнени храни за фирмата на баща ми. Видяха ме на улицата и като познаха, че съм негова дъщеря, ме принудиха да отида с тях на кораба. Пожарите, грабежите и огромното количество погълнат алкохол ги бяха докарали до състояние на неистова ярост. Мислех, че ще ме убият. От палубата се виждаха горящите сгради на крайбрежния квартал (мисля, че това е източникът на халюцинацията с горящия хотел). Те не казаха нито дума за неморалното поведение на майка ми. Вие бяхте напълно прав — аз измислих тази част от историята. Не само ме ругаеха, задето съм еврейка. До този момент не беше ми минавало дори и през ум, че в това може да има нещо лошо. Наистина по онова време в Русия антисемитизмът бе толкова широко разпространен, колкото и революционните настроения. Имаше и някаква отвратителна организация, която се обявяваше за всеобщото изстребване на еврейската раса. Баща ми веднъж ми даде да прочета една тяхна брошура и очевидно считаше, че знанията от този вид са задължителен елемент от „образованието“ ми като представителка на преследван народ. Ала аз осъзнах всичко това по-късно — едва след „кръщението“, което получих на кораба. За моряците баща ми беше мръсен експлоататор (а може би аз бях такава); те изобщо не подозираха, че в политическо отношение той е на тяхна страна. Плюеха ме, заплашваха, че ще ми изгорят гърдите с

цигарите си, псуваха ме с най-мръсни думи, каквито никога не бях чувала дотогава. Принудиха ме да им правя орална любов. Крещяха ми, че една мръсна еврейка като мен става само за... Но Вие и сам ще се досетите какъв бе нецензурният израз, който употребиха.

Накрая ме пуснаха да си отида. Но оттогава нататък винаги ми е било изключително трудно да призная еврейското в потеклото си. Понякога дори съм се мъчила напълно да го прикрия. Възможно е това да е по някакъв начин свързано с всичките ми изплъзвания и лъжи. Тази ми склонност беше налице и по-рано, но се прояви особено силно по време на анализата ми с Вас, професор Фройд. Защото аз, разбира се, знаех, че сте евреин, и затова бе направо глупаво да се срамувам от произхода си. Мисля, че това беше най-важното нещо, което скрих от Вас. Опитах се обаче да намекна за него в „дневника“ си.

След този инцидент баща ми се държа много мило с мен. Ала в моите очи той отново носеше вина — задето бе евреин. Обаче онова, което ме разстройваше, онова, което ми се струваше непоносимо — и аз все още не съм в състояние да го проумея: може би Вие ще ми помогнете в това отношение, — беше, че споменът за ужасяващата случка на кораба ме възбуждаше. Пишете, че на всички Ваши въпроси относно мастурбацията съм реагирала така, сякаш съм Дева Мария. Да, с право сте заподозрели, че не казвам истината. Поне след инцидента с моряците аз определено не се държах като добродетелна девица, откровено казано, не мога да си спомня да съм правила нещо подобно преди това. Но тогава лежах в леглото и си повтарях думите, които те бяха използвали, а въображението ми отново и отново рисуваше картината на онова, което ме бяха принудили да направя. За една „непорочна“ девойка, каквато се предполагаше, че съм (та нали бавачката ми — католичка от полски произход — ми бе втъпчила, че плътта е люлка на греха!), реакцията ми беше по-ужасяваща и от самата случка. Може би по тази причина получих пристъп на „астма“ скоро след това. Ако

не ме лъже паметта, прочетох в едно Ваше изследване, че симптомите, сочещи към заболявания на гърлото и т.н. са породени от угризения за подобни действия.

Още по онова време (!) изливах противоречивите си чувства и фантазиите си в невероятно слаби стихове и в личния си дневник. Веднъж заварих японката, която ни бе камериерка, да чете дневника ми. Не знам коя от двете ни се смути повече. В края на краищата и двете се озовахме на леглото и започнахме да се целуваме. „Аха! — казвате си Вие. — Точно както предполагах! Тя най-после си го призна!“ Но нима ранната ни младост не е време на експерименти? Всичко беше изключително невинно и аз никога не го повторих отново — с нея или с която и да било друга жена. И двете страдахме от самота и копнеехме за нежност. Предполагам също — на базата на онова, което съм научила от Вас, — че чрез нейното посредничество съм се мъчила да достигна до баща си. Виждате ли, бе пределно ясно (а и тя всъщност ми го призна), че едно от задълженията ѝ е от време на време да задоволява физическите му потребности. В това отношение японката съвсем не беше никакво изключение. Подозирам, че почти всички жени в къщата ни, като се почне от икономката, бяха минали по този път. Баща ми притежаваше много чар и физическа привлекателност и, разбира се, упражняваше пълна власт над подчинените си. Веднъж гувернантката ми Соня замина за известно време при крайно съмнителни обстоятелства; сигурна съм, че ѝ беше уредил да направи аборт. Но японката, която бе доста хубава, му беше любимката по онова време. (Тя си замина за Япония малко преди аз да реша да отида в Петербург.) Онзи път, когато я карах да отвръща на целувките ми, изглежда, несъзнателно съм се стремяла към физическа близост с баща си; а може би съм искала да му отмъстя, задето не ми обръща достатъчно внимание.

Съзнавам, че това противоречи на казаното по-горе. Баща ми *наистина* се мъчеше да разруши бариерата, която ни разделяше — даваше ми много пари и съвсем

добросъвестно се стараеше да не проявява по-голяма благосклонност към брат ми. Ала все пак аз винаги усещах, че това му струва усилия и че той се чувства задължен да го прави. Напълно възможно е да се е страхувал от жените и затова да е предпочитал случайните връзки с тях. От друга страна обаче, трябва да е бил способен и на голяма страст, защото иначе не би се оженил за майка ми в онази обстановка на всеобщо неодобрение. Струва ми се, че по-късно е започнал да съжалява, задето се е поддал на чувствата си. Аз го възприемах като хладен и пресметлив човек. Вярвах, че влага цялата си енергия в търговските си дела и (при пълна дискретност) в политически машинации, свързани с неговия „Бунд“. След инцидента на кораба баща ми вероятно разбра, че ме е „загубил“, и затова се помъчи да прояви особено внимание към мен. Дори ме заведе на ски в Кавказ. Не се получи нищо обаче, защото чувствах как му тежи всеки миг, който го отделяше от любимата му работа. А и аз вече бях започнала да го държа отговорен за ужасното престъпление на еврейския ми произход. И двамата изпитахме безкрайно облекчение, когато се прибрахме у дома.

Сега ще разгледам проблема за моя съпруг. И той, и всички други от семейството му бяха заклеті антисемити. Много по-непримирими, отколкото Ви ги представих някога. Разбира се, аз изобщо не си въобразявам, че са били някакво изключение от общото правило... Обвиняваха евреите за абсолютно всички злини и това бе непоносимо за мен. Във всяко друго отношение съпругът ми беше много приятен човек, имаше добро сърце и аз бях изключително привързана към него. Но сигурно разбирате, че бях принудена да живея постоянно с една лъжа. Казваше, че ме обича, но ако узнаеше, че имам еврейска кръв, би ме намразил. В неговите уста думите „обичам те“ ми звучаха като „ненавиждам те“. Това не можеше да продължава дълго. Но въпреки всичко раздялата ни дълбоко ме разстрои, понеже в много други отношения си

подхождахме, и аз исках да свия гнездо и да създам семейство.

Всичко това е свързано с нощта, в която си спомних видяното в беседката, а може би и някои други случки. За миг се почувствах безкрайно щастлива! Представяте ли си? Имах убедително доказателство, че баща ми всъщност не ми е баща, че не съм еврейка и следователно с чиста съвест мога да живея с мъжа си и да му родя деца! Но нима можех да се примиря с факта, че изневярата на мама е източник на радостните ми чувства? Та тя бе измамила съпруга си и ме бе представила за негово дете! А това беше така долно и порочно! Нима бе възможно то да ме изпълва с радост? И както знаете, „погребах“ този спомен.

Между другото бракът ни беше в крайна сметка разтрогнат. Чух, че след войната мъжът ми се оженил повторно и се преместил да живее в Мюнхен.

Сега вероятно разбирате, че раздялата ни не бе свързана с никакви проблеми от сексуално естество. Винаги ми е било трудно да се отдавам напълно на удоволствията си: пречело ми е съзнанието, че някъде по света (може би дори на съседната улица!) някой страда. И всъщност това често е точно така. Не мога да обясня халюцинациите си, ала знам, че по един особен начин те не се сливаха с удоволствието (което въпреки всичко продължавах да изпитвам). Същото беше и с Алексей. Трябва още да Ви призная, че „експериментирах“ с един музикант от операта скоро след като мъжът ми бе мобилизиран. И с него имах същите усещания (макар че удоволствието беше абсолютно повърхностно и примесено с чувство за вина). Не Ви излъгах, когато Ви казах, че халюцинациите ми произтичат от страха ми от забременяване. Ако действително съм права, би трябвало всичките ми проблеми вече да са, така да се каже, зад мен, защото мензисът ми от известно време не е редовен. Може би навлизам в критическата възраст, макар и да е твърде рано още... Така или иначе няма никакви изгледи да подложа това на някаква проверка.

Не мога да намеря обяснение и за болките си. (И досега от време на време страдам от тях.) Все още смятам, че се дължат на някакво особено органично увреждане; затова и всеки път, когато отида на лекар, очаквам да ми каже, че от петнадесет години гърдата и яйчникът ми са засегнати от някаква изключително рядка болест! Не оспорвам констатацията Ви относно „астмата“, която ме измъчваше на петнадесетгодишна възраст. Тя вероятно е имала хистеричен характер; но надали може да се каже същото и за останалите ми симптоми. Нека се опитаме да преценим цялата ситуация отново. Загубих майка си, когато бях на пет години. Това беше ужасно, но както казвате Вие, на тоя свят има много сираци. Мама е умряла при твърде безнравствени обстоятелства... При това мъките ѝ са били страшни. Да, бих могла в крайна сметка да приема и това. Та нима на света има семейство без някаква позорна тайна? Честно казано, някога изобщо не обичах да говоря за миналото. Много повече ме занимаваше онова, което ставаше в момента, както и онова, което можеше да се случи в бъдеще. Всъщност Вие събудихте интереса ми към греха на мама и аз ще съм Ви вечно благодарна, задето (на практика) ме насърчихте да открия всички факти, свързани с него. Изобщо не се заблуждавам, че причината за страшните ми болки може да се корени в този грях. Мислите за него ме караха да се чувствам нещастна, но не предизвикваха никаква физическа болка. И накрая: да, възможно е в мен да има и неголяма доза бисексуалност, но това не оказва пряко въздействие върху сексуалното ми поведение или пък влиянието му е до такава степен незначително, че аз успявам да го преодоля с лекота. Намирам, общо взето, че близките ми отношения с другите жени са направили живота ми по-поносим.

Въпросът, който не ми дава покой, е дали светът е добър или лош. Често мисля за онази сцена на яхтата, на която попаднах случайно. В лицето на жената, за която сметнах, че се моли, имаше нещо свирепо и страшно, а

„отражението“ му беше спокойно и усмихнато. Усмихващата се жена (сигурно това е била леля) бе положила ръка върху гърдите на мама (сякаш за да я увери, че всичко е наред и че тя няма нищо против ставащото в момента). Обаче и двете лица бяха така противоречиви — или поне по този начин ги възприемам сега. Ала вероятно още тогава в тях се е криело противоречие, защото жената с изкривеното от гримаса лице всъщност трябва да е била щастлива, а усмихващата се жена — тъжна. Медуза и Деметра, както свършено точно ги определяте Вие. Може би ще Ви прозвучи налудничаво, но лично мен идеята за кръвосмешението ме смущава много повече като символ, отколкото като реалност. Нима доброто и злото се съвкупяват, за да сътворят света?... Но не! Простете ми, започнах да пиша абсолютни глупости. Проявете снизхождение към блънуванията на една самотна стара мома!

От този спомен произтичаше и краткотрайната ми фобия към огледалата. По онова време четях Вашето изследване за „Човека вълк“ с неговата фиксидея за сношение *more ferarum*.

(Не сме ли всички ние наистина много близо до животните?) Впрочем аз го познавах. Или по-скоро в Одеса бях чувала за семейството му. От подробностите, които споменавате, не беше трудно да се досетя за кого става дума. По тази причина бих искала да Ви помоля да не наричате Одеса „град М...“. Инициалът няма да заблуди малкото ми останали близки хора. А онези, които не са ми така близки, наистина ще повярват, че става дума за някаква виолончелистка (!); приемете благодарностите ми за тази така дискретна маска, с която сте прикрили истинската ми самоличност.

Историята на „Човека вълк“ ме преследваше години наред. За мен той се превърна в нещо като Христос на нашето време.

Поне сега съм откровена с Вас и мога само да Ви изразя дълбокото си съжаление, заедно не бях откровена

тогава, когато посвещавахте толкова много време и енергия на една напълно недостойна за грижите Ви пациентка. До сълзи съм трогната от факта, че можахте да проявите толкова много мъдрост, търпение и доброта към едно нещастно, отчаяно и неискрено момиче. Уверявам Ви, че трудът Ви не е пропаднал без полза. Единствено на Вас дължа малкото самопознание, което съм постигнала през живота си.

Желая Ви успех в публикуването на Вашето изследване, ако все още не сте се отказали от това си намерение. Бих предпочела да не се споменава истинското ми име в деловите разговори. Ако в крайна сметка издателят Ви реши, че ми се полага някаква сума, моля, разпоредете се тя да бъде изпратена на някоя благотворителна организация.

Искрено Ваша:

Лиза Ердман

Тя изпита огромно облекчение, заедно му беше признала всичко... всичките неща, които имаха някакво отношение към анализата. Бе смятала да му каже още, че е спала и с онзи „маловажен“ човек във влака от Одеса за Петербург. Тогава за пръв път беше отишла докрай с някого и за пръв път бе получила халюцинации. Ала писмото взе да ѝ се вижда толкова дълго и до непоносимост изпълнено с поправки на някогашните ѝ лъжи, че тя се побоя да го направи. „Чашата на търпението“ му сигурно щеше да „прелее“ от тази добавка. В края на краищата не беше никак важно. Споменът за станалото тогава никога не беше я преследвал.

Да, чудесно бе да си се изповядала напълно. Тя с нетърпение зачака отговор. Но първо дни, а после и цели седмици отминаха без каквато и да било вест от професора и нетърпението ѝ постепенно прерасна в нещо като ужас. Сигурно страшно го беше обидила. Докарала го бе до състояние на ярост. И нима би могло да бъде иначе? Тя напълно заслужаваше гнева му. Задъхването започна да я измъчва отново (и то не защото беше правила орална любов), наложи се да се откаже от три ангажимента поради лошото си здраве. Една сутрин

изтърва подноса със закуската на леля си, тъй като ѝ се стори, че чува гръмовния глас на Фройд да изрича проклетия срещу нея.

Страдаше и от кошмари. При един от тях стоновете ѝ отекнаха из целия апартамент и леля Магда докуцука до стаята ѝ, като се подпираше на бастуна си. Лицето ѝ можеше да съперничи по цвят с бялата ѝ нощница. В съня си Лиза застигна един мъж по стълбите към апартамента им. Той учтиво свали меката си шапка, каза, че е „човека вълк“ и че е дошъл да я отведе при Фройд. Обхвана я ужас, ала той много внимателно ѝ обясни, че Фройд просто иска заедно да прегледат топонимите в изследването му и да заменят инициалите с истинските имена на селищата. Окуражена, тя тръгна с него, но вместо в дома на Фройд той я отведе в някаква гора. Каза ѝ, че има нужда от помощта ѝ и ѝ показа няколко порнографски снимки. На всичките имаше коленичило момиче, което миеше пода, а роклята му бе неприлично вдигната до кръста. Той сподели, че изпитва облекчение единствено като гледа тези снимки. Тя поговори с него сериозно за проблемите му и той, изглежда, ѝ беше много благодарен за помощта. Стигнаха до едно езеро и тя с възхищение започна да наблюдава лебедите. Когато отново се обърна към спътника си, откри, че се е превърнал в истински вълк, но на вълчата му глава стоеше все същата шапка и той продължаваше да носи отърканото си дълго черно палто. Вълкът изръмжа, а тя хукна да бяга. Той се спусна след нея, защото бе решил да отхапе главата ѝ. Макар че тичаше, за да спаси живота си, тя знаеше, че напълно заслужава такова наказание заради писмото си до Фройд. Точно на това място леля Магда я събуди. Беше се изправила до леглото ѝ в бялата си нощница, а лицето ѝ бе ужасено досущ като на бабата в „Червената шапчица“.

Когато в края на краищата писмото дойде, на Лиза не ѝ достигна смелост да го отвори веднага. Едва след няколко часа разкъса плика, но ръцете ѝ трепереха, докато разгъваше листовете. Текстът я накара да потръпне от болка (но това се дължеше най-вече на редовете за внука на Фройд). Тя се изчерви до корена на косите си, когато прочете за неволната грешка, която беше допуснала, и много се измъчи, защото просто ѝ бе невъзможно да си спомни точния ѝ контекст. Ала все пак в писмото си Фройд проявяваше повече снизхождение към нея, отколкото тя реално заслужаваше.

„Берггасе“ 19
18 май 1931 г.

Уважаема фрау Ердман,

Искрено Ви благодаря за писмото Ви от 29 март. Не ще и дума, че за мен то беше от изключителен интерес. Наред с другото вниманието ми бе привлечено и от една Ваша неволна грешка: написали сте „а може би аз бях такава“ вместо „а може би той [баща ми] беше такъв“. Ала все пак това въобще не е толкова забавно, колкото грешката, допуснатата от един мой познат от Англия, който е силно обезпокоен от състоянието на моята „*чефутлюст*“ (вместо „*челюст*“). Макар и непряко, забавянето на отговора ми беше свързано с това. Искам да кажа — с челюстта, а не с грешката на англичанина. Отново ме оперираха и, боя се, че по тази причина доста съм занемарил кореспонденцията си.

С радост научих, че двете с леля си сте в добро здраве. На въпроса Ви за моя малък внук Хайнц трябва да отговоря, че той почина на четиригодишна възраст. С неговата смърт като че ли угасна и емоционалният ми живот.

А сега нека се спра на най-основното. Предпочитам изследването ми да излезе в познатия и на двама ни вид — въпреки всичките му несъвършенства. Ако нямате нищо против, бих могъл да напиша послеслов и да представя в него Вашите по-сетнешни уговорки, като същевременно ги анализирам. Чувствам се също така задължен да отбележа, че очевидно лекарят трябва да вярва на пациента точно толкова, колкото и пациентът — на самия него.

В паметта ми изплува нещо, казано от Хераклит: „Човешката душа е далечна страна, която никой не може да достигне или опознае.“ Според мен това не отговаря напълно на истината. Струва ми се обаче, че не можем да разчитаме на успех, ако някой лоцман не ни преведе през подводните скали до гостоприемното пристанище на брега.

Искрено Ваш:

Зигмунд Фройд

В отговор Лиза му изпрати кратко писмо, в което му благодареше за проявената толерантност и изразяваше мъката си от това, че мрачното ѝ предчувствие се е сбъднало. Признаваше още, че изпитва угризения — като че ли предчувствието ѝ бе причинило по някакъв начин смъртта на детето. Тя не очакваше да получи отговор от Фройд; дори изрично го помоли в писъмцето си да не се обременява излишно, като ѝ пише. Въпреки това след няколко дни дойде писмо от апартамента на „Берггасе“:

Уважаема фрау Ердман,

Моля Ви, не се разстройвайте заради смъртта на моя внук — тя е в далечното минало. Няма съмнение, че още когато майка му почина, в него вече се забелязваха наченките на собствената му смъртоносна болест. От опита си в психоанализата съм убеден, че телепатията действително съществува. Ако можех да преживея живота си отново, бих го посветил на изследването на този фактор. Ясно е, че Вие сте особено чувствителна към него. Но това не бива да Ви разстройва излишно.

Всъщност един Ваш сън по време на анализата ме увери, че притежавате такива способности. Вероятно сте го забравили. В записките си съм отбелязал, че в съня Ви мъж и жена на средна възраст се венчават в една църква в Будапеща. Обредът е нарушен от някакъв човек, намиращ се сред паството; той се изправя, измъква пистолет от джоба си и се застрелва. Понеже познава в него бившия си съпруг, булката надава вик и пада в несвяст. Когато ми разказахте съня си, за мен беше съвършено ясно, че той има отношение към едно трагично събитие, станало порано през същата (1919) година в Будапеща. Един от най-именитите ми колеги в този град встъпи в брак с жена, която бе обичал в продължение на осемнадесет години. Порано тя бе отказвала да се разведе със съпруга си, докато дъщерите ѝ са неомъжени. В самия ден на венчавката им бившият ѝ мъж се самоуби. Сигурен съм, че сте „прочели“ тази история в мислите ми и че тя някак се е сляла със

ситуацията на собствената Ви майка. Аз все още вярвам, че именно в тази ситуация трябва да се търси коренът на всичките Ви несгоди.

В съня си самата Вие присъствате на венчавката като някаква „мъглява“ фигура. Спускате се да помогнете на припадналата жена, но същевременно усещате, че нуждата, която новият ѝ съпруг има от грижите Ви, излиза вън от рамките на благоприличието. Всъщност моят колега беше в твърде двусмислени отношения с едната дъщеря на дамата, за която се ожени. Младата жена дори ми бе пациентка за известно време.

Трябва да добавя, че освен мен и няколко много близки колеги никой във Виена не знаеше за трагедията, станала по време на венчавката на нашия приятел. Следователно Вие не сте могли да се сдобие с тази информация по никакъв друг начин. Много бих искал да включа този Ваш сън в изследването си, но за съжаление това е невъзможно: връзката му с преживяното от колегата ми е очевидна. Още повече че самият той съвсем не се радва на добро здраве и вярва в съществуването на телепатични способности.

Пиша Ви всичко това, за да Ви покажа, че дарбата Ви е свършено несъзнателна. Безсилна сте пред този факт. Не сте в състояние да промените тези си способности, така както не можете да превърнете и дивния си глас в гарванско грачене. Моля Ви, не се опитвайте да направите невъзможното.

Приемете най-добрите ми пожелания.
Искрено Ваш:

Зигмунд Фройд

Впечатлена от новопоявилата се жизнерадост на Лиза, леля Магда се зачуди дали не си е намерила приятел. Но макар и да не знаеше на какво точно се дължи оживлението на племенницата ѝ, тя изпита облекчение: по-рано се бе опасявала, че Лиза отново ще получи нервно разстройство.

Всъщност Лиза имаше чувството, че е изключително близо до Фройд, много по-близо, отколкото някога, когато го виждаше почти всеки ден. Тонът на последното му писмо я накара да се почувства по този начин — той беше така неочаквано сърдечен. А и професорът ѝ отправяше похвали за гласа ѝ и за телепатичните ѝ способности. Но най-трогателно бе това, че ѝ се доверяваше и споделяше с нея онази история за колегата си. Разбира се, тя нито за миг не се усъмни в достоверността ѝ. Фройд беше неспособен да изрича неистини. Лиза помнеше всички подробности от съня си — с изключение на онези, които Фройд бе отделил, като че ли за да спре вниманието ѝ специално върху тях. Не, не си спомняше самата тя да е присъствала на венчалната трагедия, а още по-малко пък — като „мъглява“ фигура, оказваща помощ на участниците в нея.

Но може би Фройд беше избрал този начин, за да я помоли за помощ и подкрепа сега, когато над него тегнеше старческа немощ. Тя си припомни почти единствената бележка от лично естество, която случайно бе направил в нейно присъствие: бе си позволил да загатне, че във физическо отношение бракът му е приключил в четиридесетата му година. Не беше ли и това в съня ѝ! Не бе ли Фройд възрастният съпруг, погребал младостта си? Ето защо „нуждата, която имаше от грижите на младата жена, излизаше въвн от рамките на благоприличието“. А в същото време тя оказваше помощ и на припадналата булка... Да, това явно бяха Ана Фройд и майка ѝ. Но Лиза беше назована „Ана“ в изследването му... „Твърде двусмислени отношения“... „Младата жена дори ми бе пациентка за известно време“...

Изглежда, той отправяше към нея молба за приятелство. Същевременно обаче се опасяваше, че ще накърни чувството ѝ за благоприличие, ако го направи открито. А може би дори искаше да бъдат повече от приятели. Ако действително беше така, тя трябваше да се опита да му помогне. Докато се чудеше как да отговори на молбата му, Лиза се докара до положение на нетърпимо напрежение. Накрая реши, че ще е най-добре да му напише писмо в спокоен и приятелски дух, в което отново (и напълно искрено) да разгледа определени страни на изследването му. По такъв начин по-нататъшното развитие на нещата оставаше изцяло в неговите ръце.

16 юни 1931 г.

Уважаеми професор Фройд,

Вашето мило и великодушно писмо ме трогна дълбоко. Приятно ме впечатли и похвалата Ви за гласа ми, но после се сетих, че всъщност никога не сте ме чували да пея! Иначе не бихте нарекли гласа ми „дивен“. За съжаление с всеки изминал ден той все повече заприличва на „гарванско грачене“.

Напоследък умът ми е непрестанно зает с онази вечер, в която „хистерията“ ми се прояви за пръв път. Припомних си още няколко подробности, които вероятно ще можете да използвате във Вашия послеслов. Първо (както вече Ви писах) мисълта, че може и да не съм еврейка, силно ме зарадва. На основата на тази евентуалност („може и да не“!) аз вече можех с чиста съвест да се отдам напълно на съпруга си и — с Божия милост — да му родя дете. Преди това (както съвършено правилно сте отгатнали) приближаващият му отпуск ме изпълваше с безпокойство. Предстоеше той да се върне след по-малко от месец. В писмата, които ми пишеше, настойчиво ме увещаваше „да отидем докрай“. Не бих могла да го виня за това, желанието му бе напълно естествено. А на мен дори и самата мисъл ми беше противна. Но в този момент — поради неяснотата около личността на баща ми — чувствах, че вече мога да се съглася. Ето защо му написах такова страстно писмо, когато се прибрах от леля си.

Но щом заспах, имах страшни кошмари. Виждате ли, бях започнала да се измъчвам и от някои други неща. Едно от задълженията на Вили бе да съди дезертъорите. Той току-що беше спечелил едно дело и това означаваше, че клетият войник щеше да бъде разстрелян. В писмото си говореше за великолепната си обвинителна реч, която напълно убедила съда... Изглеждаше безкрайно доволен от себе си. А на мен направо ми се повръщаше от всичко това. И по никакъв начин не бях в състояние да свържа човека, написал писмото, с иначе така внимателния към мен Вили.

Не значи ли това, че болките, които започнаха да ме измъчват оттогава нататък, всъщност са дошли от хаотичните ми чувства и не са имали нищо общо с потискането на някакво недопустимо знание? (Всъщност аз много добре умея да потискам „неудобната“ информация — веднъж например „забравих“, и то само час след като го бях прочела, че изпълнителят и изпълнителката на главните роли са мъж и жена. Всичко идваше от това, че трябваше да я заместя, понеже се бе разболяла, и ми беше приятно да си фантазирам как той ще ми стане любовник!) Но тази моя така удобна „разсеяност“ никога не е оказвала някакво отрицателно въздействие върху здравето ми.

А нима не се почувствах по-добре, когато ми помогнахте да „извадя наяве“ любовната връзка на мама чисто и просто поради разбулването на гнетящите ме тайни? Разбулване! Разкритие! Анагнорисис^[2]! Току-що пях в една нова оратория, която носи заглавието „Едип цар“^[3]. Не намирате ли, че това е оставило отпечатък върху писмото ми?! Разкритието като идея притежава изключителна притегателна сила за мен. „Повече светлина! Повече светлина!“^[4] Повече светлина, но и повече любов.

Какво мислите за всичко това? Идеите ми са твърде мъгляви, а и никак не съм сигурна, че са правилни.

Разбира се, не ще си позволя и най-малката недискретност по отношение на трагичната история на Вашия колега. Въпреки всичко писмото Ви ми се стори по-бодро от предишното. Дано това означава, че сте в по-добро здраве. Аз съм добре. Леля Магда е приятно развълнувана, понеже брат ми от Америка смята да прекара отпуска си тук. Напоследък тя е напълно откъсната от света. Вече не живеем съвсем сами — имаме си пухкаво, палаво котенце. За жалост леля ми е алергична към него и аз ще трябва да ѝ потърся нов дом (на котката, разбира се, а не на леля!). Понякога изпитвам нужда от по-интересна компания. Много би ми се искало да се повтори някой от някогашните ни разговори. А сега трябва да отида при

леля, за да редим пасианс на две ръце. Това, слава Богу, ще Ви избави от слабостта ми към дълги и несвързани писма.
Със сърдечни поздрави:

Лиза

След като изпрати писмото, в ума ѝ нахлу жестоката, но и до болка позната мисъл, че си е припомнила (или пък че се бои, че си спомня) съмнителната част от някогашния си сън. Слава Богу, че не бе подходила към въпроса за съмненията си направо. Но тъй или иначе тя не очакваше никакъв отговор — както в края на краищата и стана.

По някакво стечение на обстоятелствата при Лиза и леля ѝ дойдоха на гости двама застаряващи американски туристи — Джордж и Натали Морис. Джордж заемаше отговорен пост в една автомобилна компания в Детройт и беше успял доста да се замогне. Дори бе купил палто от норки на Натали.

„Не знам какво правят тук — писа Лиза на Виктор. — «Все очаквам, че ще измъкнат малки американски флагчета и постоянно ще ги развяват, докато се разхождат из Виена. Имам приятелка от Ню Йорк, с която ги запознах; тя беше възмутена от подчертания им американски акцент. Липсва им млечният шейк, който пият в сладкарницата на супермаркета до дома им в Щатите. Не им стига умът как можем да живеем в такъв мъничък мрачен апартамент (изглежда, доста се е смалил, откакто бяха тук с децата си след войната!). Ужасно ги е страх да не хванат дизентерия. Натали не може да намери фризьорски салон, където да ѝ накъдрят и да ѝ боядисат косата. А Джордж напразно търси във вестниците резултатите от бейзболните мачове. Нас двамата с него не ни свързват дори и спомените. Изглежда, детството ни е преминало сред различни пейзажи. Нима сме се появили на бял свят от една и съща утроба? По никакъв начин не можех да целуна небръснатата му буза на гарата, затова просто се ръкувахме. *Mein Bruderl.* [5]»

Чета Дантевия «Ад», за да си оправя настроението. Разбира се, на леля Магда ѝ е много приятно. За нея той все още е малкият ѝ

племенник Юри, а и освен това още един човек, с когото може да разговаря.“

След като бяха изминали две седмици от началото на „пъкленото“ им посещение, на Лиза ѝ стана ясно защо все пак бяха дошли. Понеже децата му бяха излетели от семейното гнездо, достигналият критическа възраст Джордж се чувстваше безплоден и самотен. Той искаше Лиза и леля му да дойдат с тях в Съединените щати. Дори вече се беше погрижил да им извади входни визи. Според него Лиза можела да преподава музика: откривали се много възможности за това. Веднъж по време на вечеря Джордж направи предложението си, а Натали го подкрепи. Самата тя много искала да вземе родителите си от Москва, но за съжаление било невъзможно.

Лиза категорично отказа. Но леля Магда се разчувства от поканата и обеща да си помисли по въпроса. Накрая, след множество изпълнени със сълзи разговори с племенницата си, тя се съгласи да замине. За нея щяло да е безкрайно мъчително да напусне и Лиза, и Виена. Но така или иначе от града вече не виждала почти нищо — с изключение на изгледа от прозореца, защото въобще не била в състояние да се справи със стълбите. От приятелките ѝ (повечето вдовици или стари моми) „някои вече ги нямало на тоя свят, а други пък били заминали надалеч“, включително и най-скъпата ѝ приятелка, учителката на Лиза по пеене, която емигрирала с децата си в Америка. Тя ѝ пишела с много топлота за отзивчивостта на хората там.

Джордж и Натали били в състояние да ѝ предоставят приятна стая на приземния етаж, както и кола, с която да се разхожда. Имали достатъчно пари, за да ѝ осигурят най-добрите медицински грижи и дори медицинска сестра у дома, ако се окажело, че е нужно. Ако заминела, щяло да е по-добре и за Лиза, каза тя. Ставала все по-непосилно бреме за нея (така било, макар че Лиза не искала да го признае). Лиза не можела да очаква още дълги години да ѝ плащат такива солидни хонорари. При това положение как щели да преживяват в бъдеще? Ако била сама, Лиза щяла все някак да се справи; можела примерно да преподава в консерваторията.

Всъщност леля Магда и племенницата ѝ нямаше какво повече да решават, но и двете знаеха, че ще пролеят много сълзи на раздяла.

„Забавно ми беше да наблюдавам лицето на брат си — писа Лиза на Виктор в следващото си писмо. — Сигурна съм, че точно на това са

се надявали. Аз съм им толкова антипатична, колкото и те на мен, но леля Магда може да им бъде нещо като рядко домашно животинче — чаровна стара дама от Европа, с която да се хвалят пред приятелите си. Дори обещават да ѝ купят роял, за да си правят виенски музикални вечери. Освен това милият Джордж си търси мамичка.“

Лиза видя колко внимателно качиха леля ѝ във влака — като че бе скъпоструващо произведение на изкуството, което Джордж и Натали Морис бяха придобили по време на престоя си в Европа. Лиза и леля ѝ не смееха да се погледнат в очите, защото знаеха, че никога повече няма да се видят. Още един период от живота ѝ отмина и изведнъж апартаментът взе да ѝ се вижда много голям и пуст. А и Лиза прекарваше повече време в него, понеже ангажиментите ѝ ставаха все по-малко. Тя направи справка в консерваторията за евентуални ученици. Още от онези следобеди, които беше прекарала с Лучия в Милано, тя си мислеше, че преподавателската работа би ѝ доставила удоволствие и че може би има педагогически способности. Ала годините, които я очакваха, ѝ се струаха съвършено безсмислени и празни.

И тогава, през пролетта на 1934 година, Виктор ѝ съобщи в едно свое писмо колко много се е подобрило положението. Неурожайните години вече били в миналото. Имало достатъчно храна. Помолили го да постави „Борис Годунов“, а той заявил, че ще го стори, при условие че я поканят да изпълни ролята на Марина. Копнеел да я види отново. Всъщност сега, когато наистина бил в състояние да я покани, искал да ѝ направи и предложение за женитба. Това в никакъв случай не било импулсивен жест, а грижливо обмислена стъпка. През онези седмици, които прекарвали заедно в Милано, открил, че с нея се чувства по-добре, отколкото с която и да било друга жена освен Вера и първата му съпруга. Не се съмнявал, че Вера също би пожелала да се оженят. Нали навремето я помолила да се грижи за него вместо нея? Малкият Коля направо подивявал без контрол и имал нужда от майчина грижа. Майката на Виктор правела всичко, което било по силите ѝ, но била твърде стара и искала да прекара последните си години в селото, където се била родила и преживяла целия си живот. Преследвала я такава мъка по дома, каквато само съвсем младите и престарелите са в състояние да изпитват. Но той не искал Лиза да си помисли, че ѝ предлага женитба само по практически съображения. Усещал колко

много са се сближили през годините, в които са си писали; обаче и самият той старее, а пък и животът бил твърде кратък и само писмата не били достатъчни... Та ако тя смятала, че може да се омъжи за един (едва ли не!) грохнал старец, щял да бъде безкрайно щастлив...

Лиза премина за един ден през всичките невротични и халюцинационни състояния, които някога ѝ бяха присъщи. Движеше се из къщи като насън — отиде в спалнята с кана, която трябваше да отнесе в кухнята; изля мляко в едно сито, като мислеше, че е тенджерата. Не знаеше как да постъпи, а нямаше и кой да ѝ помогне да вземе окончателно решение: нямаше близък човек, на когото да се довери. Беше напълно естествено да каже „да“. Виктор ѝ харесваше, тя му се възхищаваше. Осиротялото малко момче изпълваше сърцето ѝ с обич и жалост. Въпреки многото ѝ познати и неколцината не особено близки приятели нейният собствен живот ставаше все по-самотен.

Освен това във Виена имаше вълнения. От няколко дни тя чуваше гърмежи и ѝ се струваше, че е отново в Одеса в началото на века. Политическите новини отвсякъде бяха ужасни, а имаше изгледи положението да стане и още по-лошо.

Три нощи поред тя сънува деца и реши, че това е знак да се грижи като майка за малкия син на Вера. Но щеше ли да съумее да го стори? И обичаше ли Виктор достатъчно? Не ще и дума, че не го обичаше толкова, колкото бе обичала Алексей или пък дори мъжа си. Ала все пак, след като препрочете писмото му няколко пъти, изпита малко повече обич към него и сърцето ѝ определено трепна.

Отлагаше отговора си от ден на ден и от седмица на седмица. Прилошаваше ѝ от нерешителността ѝ през всеки миг от деня и по-голямата част от нощта. После мозъкът ѝ като че престана да функционира и тя не беше в състояние да мисли. Прекара един цял следобед в някаква църква, но не успя да реши какъв отговор да даде. Болките ѝ започнаха да я измъчват отново с пълна сила, едва можеше да диша. Спря да се храни. Хрумна ѝ безумната идея да отиде на „Берггасе“, да почука на вратата на Фройд и да се хвърли в нозете му. Щеше да му зададе някакъв абсолютно невинен въпрос и в зависимост от неговия отговор щеше да реши дали да приеме предложението на Виктор или не.

Една сутрин тя извади клавира на „Евгений Онегин“ и изсвири няколко пасажа. После, понеже имаше свободно време в излишък,

започна да съчинява отговора си, като му придаваше формата на писмото на Татяна до Онегин. Помисли си, че ще остави римите да ѝ подскажат правилното решение. След като цял ден бе писала и задрасквала, малко след полунощ поемата ѝ прие следния вид:

*Като дете отново тръпна цяла,
писалката трепери в този час.
Нима с притворство Таня би успяла?
А себе си изобщо не разбирам аз.
Бушува в мене страст непрекипяла,
кипи, в гръдта ми съдържа се едва —
приличам на Татяна по това.
Разкаян днес завръщате се Вие.
Да, знам защо отпавихте към мен
слова, терзаещи ме нощ и ден.
Нощ и ден!
Защо покоя разрушихте в мене?
На пепел беше станала жарта.
Отдавна вече бях освободена
от униженията на страстта.
Тъй можех да докретам до смъртта —
доволна бях, макар и непотребна...
Сърцето късно е да уча как
да разцъфти при първия Ви знак...
Невеста Ваша? О, Татянин жребий!*

*Да, късно!
Старата бавачка, а не Таня
седи и слуша птицата в нощта.
За простицката, добродушна няня
е непонятно слово любовта.
Да, дума от език незнаен... Често
се моля мен да сполети това —
о, по-добре да я забравя, вместо
да страдам от безплодните слова.
Не знам защо, не смея да откъсна*

цветчето, тъй бленувано от мен.
Разбирах, тялото е гроб студен,
страхът започна да отслабва късно,
след като бях пресякла Рубикон.
Туй стана рано... Схващате, нали,
какво говоря... Мисля си дали
не ще се свържете по Божия закон
с жена по-млада, та деца да има,
за Коля — майка, а и майка на дете —
на Коля брат или сестра любима...

Той е самотен, затова тъй див расте.
Ще го обичам нежно, а на Вас
във всичко ще се подчинявам аз,
не сте ми безразличен и ще правя
каквото Вий поискате от мен.
Под устните Ви, знам отдавна,
потекъл би и ручей заледен.
Но кой сте Вие? Ангелът спасител
или лукав коварен изкусител?
Коя съм аз? Дете наивно още
с плът старешка; сам Вие сте разбрал
как ще ме измъчват брачните ни ноци.
Не самотата е най-тежък дял.

Така да бъде! Няма нищо чудно —
не ще играя аз Марина Мнишек.
Дори гласът ми днес е глас на луда
и на старица... Знам, ще е излишно
и глупаво да искам аз тогава
за Самозванеца да се оженя...
Прегракнах, а гласът ми бе тъй нежен...
Засмей се, друго щом не ти остава
и забрави,
и забрави! Гласът, почти като на славей,
днес грачи като гарван — грозно, сухо.
Вземете млада. Ще решите — с право —

*че съм бездушна и бърлива мухла.
Сега да свършвам. Не това и тук
желаехте... Все пак от Вас зависи —
ще дойда, но не ще издам и звук
освен зад най-далечните кулиси.*

А после ѝ дойде наум да добави и няколко от простите, безизкуствени стихове на самия Пушкин:

*Или, неопитна, душата
с надежди празни се теши?
И друга ще ми е съдбата...
Та помисли: сама съм тук,
скръбта ми никого не трогва,
разсъдъкът ми изнемогва...^[6]*

За няколко мига, докато чакаше да изсъхне мастилото, тя беше чезнещата от любов девойка от началото на деветнадесето столетие, която наивно и безразсъдно бе разкрила сърцето си пред безчувствения и циничен Онегин. Но за разлика от Татяна Лиза не се поколеба да наслюнчи и залепи плика, след като се беше подписала накрая. И понеже си нямаше стара няня, облече палтото си и сама се завтече в тъмната нощ да пусне писмото в кутията на ъгъла.

[1] Отзад (лат.) — Бел.прев. ↑

[2] Смайващо познаване в древногръцката трагедия, което засяга не само героите, но и зрителя. — Бел.прев. ↑

[3] Става дума за известната, изпълнявана на латински оператория на Игор Стравински по едноименната трагедия на Софокъл. — Бел.прев. ↑

[4] Приема се, че това са предсмъртните думи на Гьоте. — Бел.прев. ↑

[5] Моят брат (немски) — Бел.прев. ↑

[6] Превод Григор Ленков. — Бел.прев. ↑

След окаяните, изпълнени със съмнения седмици, след досадното стягане на багажа и тъжните сбогувания с виенските ѝ приятели първата седмица в Киев ѝ се стори направо еуфорична. На перона я чакаше Виктор с разцъфтяло в усмивка лице; после в апартамента му се запозна с Коля и с престарялата му баба; в операта имаше тържество в нейна чест, където бяха всичките любимци на Виктор — все прекрасни млади хора; всеки ден — в разходки пешком или с автомобил — тя възраждаше по някой свой спомен от някогашните си краткотрайни посещения в града. И колко хубаво беше (макар и привилегированото им положение да я изпълваше с неудобство), че щяха да живеят в самото сърце на Киев — на „Крещчатик“ с неговите елегантни магазини, кина и театри. Сватбеното тържество, последвало непретенциозната церемония на бракосъчетанието им, бе по-буино и от онова в операта. Много млади певици предлагаха да станат нейни ученички, ако, разбира се, грижите по Коля не ѝ отнемаха прекалено много време. Докато помагаше на майката на Виктор да си приготви багажа, постоянно идваха гости да пийнат по нещо с тях за „честито“. Нямаше никакво време за размисли. Владееше я единствено съзнанието, че най-сетне е взела правилно решение.

Всъщност тя даде идеята да придружат свекърва ѝ с влак до Тифлис и след това да се върнат по море. На малкото грузинско пристанище Потти можеха да се качат на товарен кораб и така да стигнат до Одеса, оттам щяха да пътуват до Киев отново с влак. За тях двамата това щеше да е нещо като кратък „меден месец“, а за малкия Коля — ново и радостно преживяване. Лиза реши, че пътуването по море ще намали мъката на детето от раздялата с баба му, а също така ще създаде и подходяща ненапрегната и спокойна атмосфера, в която то да се привърже към новата си майка.

Майката на Виктор беше дребничка, прегърбена, оплешивяваща осемдесетгодишна бабичка с бодър дух и весели очи. Вълнуваше се повече от всички други, тъй като се връщаше в родното си село, за да

умре на спокойствие. Бракът на сина ѝ ни най-малко не бе я разстроил: напротив, изпълнил я беше с облекчение. Много обичаше внучето си и дълго плака, задето трябваше да го отстъпи на друга жена, ала, от друга страна, съзнаваше, че е твърде стара и не може вече да се справя с него.

В Тифлис я предадоха на тълпа роднини и съседни, които захванаха да я оплакват, макар че бе още жива. Лиза виждаше, че мъжът ѝ е разстроен от тази мимолетна среща с миналото си, но явно най-тежко го гнетеше мисълта, че вероятно прегръща майка си за сетен път. Сцената беше твърде мъчителна и нямаше никакъв смисъл да я удължават, за щастие не се наложи да чакат дълго влака за черноморското крайбрежие. Скоро запълзяха по стръмните кавказки склонове. Два пухтящи слоноподобни локомотива влачеха вагоните през неописуемо красива местност, но (по различни причини) нито Лиза, нито Виктор бяха в настроение да съзерцават природните хубости. После се появи Черно море и те се запускаха надолу към него. В Потти лесно откриха товарен кораб, който превозваше и пътници. И така Лиза се озова отново сред морето на своето детство.

Когато Виктор я бе представил за пръв път на четиригодишния си син с думите „Кажки „добър ден“ на новата си майка!“, детето беше протегнало ръчичка, за да стисне нейната, и съвършено сериозно бе промълвило: „Здравей, Лиза.“ Тогава това ги разсмя и разведри атмосферата. Тя го взе на ръце, прегърна го, целуна го и заяви, че съвсем се е метнал на майка си: имал същата права руса коса, същите зелени очи и дяволита усмивка. А той се усмихна, когато го целуна. Всъщност май изобщо нямаше нужда от това пътуване по море, понеже Коля веднага се привърза към нея. Наистина все още я наричаше „Лиза“. Е, тя нямаше нищо против. Не смяташе да го принуждава да ѝ казва „мама“, нямаше да се разсърди дори ако *никога* не я наречеше с това име.

— Но той е толкова *послушен*, Виктор — каза тя изумена, след като Коля кротко заспа в каютата им. — Изглежда, изобщо не създава никакви проблеми.

Виктор се засмя и отвърна, че това е само затишие пред буря.

Но Лиза не можеше да повярва, че ще се разрази истинска буря. Сигурно щеше да има няколко по-силни повея, но тя вече знаеше, че ще съумее да се справи с тях. Не ще и дума, че можеше да му бъде

баба, ала вероятно му се струваше млада в сравнение с плешивата старица, която се бе грижила за него досега. Щеше да се постарее той да има много приятели в игрите си.

Тъй като обичаше приключенията, Коля много скоро откри мостика и се самоназначи „капитан първи ранг“. Цял предобед „управлява“ кораба и накрая един засмян стюард го отнесе на ръце в трапезарията. Въпреки всичко му беше приятно да види баща си и новата си майка. Той обгърна коленете ѝ с ръце и ѝ каза:

— Здравей, Лиза!

Тя се разходи с него по палубата и му показа делфините. Разказа му как през зимата морето цяло се заледява, а после, когато го разсъблече и го сложи да си легне, му разправи приказка за един огромен кит със смешното име Порфирий. Преди стотици хиляди години той доплувал до това море, защото също като Коля обичал приключенията. Разни лоши моряци се опитвали да го хванат, но това не им се удавало, защото Порфирий винаги бил невероятно ловък и хитър. Вперило в нея ококорени очи, малкото момче лежеше и смучеше палеца си.

Докато той спеше, те вечеряха с офицерите от кораба и с няколко други пътници. Славата на Виктор Беренщайн бе достигнала, макар и смътно, дори и до най-немузикалните и затова всички бяха силно впечатлени, че той е сред тях. Помолиха го да изпее нещо, като си акомпанира на раздрънканото старо пиано. Смеейки се, той ги увери, че отдавна вече не пее и им каза, че всъщност трябва да се обърнат към Лиза, която също е известна певица. В края на краищата убедиха щастливата новобрачна двойка да изпее няколко дуета. А в каютата той ѝ се скара, задето го излъгала, че е изгубила гласа си. Като се върнели, трябвало да репетира „Борис“ с нея, а не с онова ленинградско парвеню Бобринска! Лиза със смях отхвърли ласкателството му. Тъй като Коля се размърда, тя приседна на края на койката му и много тихо му изтананика една приспивна песен. Скоро той отново заспа дълбоко.

Макар и да беше тъмно, те много се стесняваха, докато се събличаха, всъщност за пръв път щяха да прекарат нощта заедно. В киевския апартамент имаше само две спални, в началото Лиза спеше при майка му. Просто не бе в състояние да се премести при него през първата им брачна нощ — щеше да изглежда някак неприлично, а и майка му така или иначе си заминаваше след няколко дни. Доста

тромавичко той се намести в тясната койка до нея, ала щом се прегърнаха, веднага се почувстваха успокоени и щастливи. Онова, което последва, не беше буйната страст на младостта, пък и как биха могли да си позволят такава нещца, след като малкият Коля спеше толкова близо до тях?! Мъчеха се да не вдигат никакъв шум. И може би това бе хубаво, не ги притесняваше обичайното „изискване“ към любещите се двойки да се мятат насам-натам в опиянението на страстта... Изглежда, затова на моменти и на двамата им се искаше да могат да го направят...

Движенията им бяха кротки и безшумни, тишината в каютата се нарушаваше единствено от поскърцването на шпанхоута и от пляска на вълните. Не я смутиха никакви страшни видения, само през страничния отвор от време на време проблясваше светлината на един познат и позабравен от нея фар. Докато се любеха, тя слушаше спокойното дишане на детето. А на гърдите ѝ като че лежеше главата на едно друго дете. Лъчите на фара осветяваха бялата коса на мъжа ѝ.

Пътуването не само оправда всичките ѝ очаквания, но дори ги надмина. Когато в една хладна предесенна утрин хвърлиха котва на одеското пристанище, тя откри, че те тримата вече представляват едно семейство. Оптимистичните наченки на общността им личаха на една снимка, направена от техен спътник. Облегнат на някаква спасителна лодка, облечен в астраганово палто и с кожена шапка на главата, високият едър Виктор бе обърнал пълното си добродушно лице към жена си и я гледаше с чувство на гордост. Скрила лице в яката на палтото си и с развети от вятъра коси, тя се взираше също така гордо в малкото момче, което стоеше между тях и ги беше уловило за ръцете. На снимката Коля се усмихваше със затворени очи, защото бе премигнал точно когато не биваше да го прави.

Градът се стори непознат на Лиза, както и самата тя — на него. Докато вървяха из улиците или пък ги откарваха с кола да видят културните забележителности, тя се чувстваше не толкова мъртва, колкото нереална — като че ли никога не бе живяла. Всъщност някой все пак я позна. Повяхнала жена на средна възраст се спря нерешително на тротоара и като я погледна направо в очите, каза:

— Лиза Морозова?

Ала Лиза поклати глава отрицателно и без изобщо да се спре, забърза заедно с Коля, за да настигнат баща му. Навремето жената ѝ беше близка приятелка и заедно ходеха на балет.

Виктор изтълкува неправилно мрачното ѝ изражение и съчувствено я накара да го хване под ръка. Бяха в района на доковете и той си мислеше, че е разстроена от пълната разруха, която цареше там.

— Не се тревожи, всичко това е станало отдавна — промълви той.

После се зае да ѝ обяснява защо по-голямата част от стопанските постройки по крайбрежието (включително и онази, на която някога имаше табела с надпис „Морозов: износ на зърнени храни“) са с дървени капаци на прозорците и изглеждат направо безстопанствени. Вратите им бяха запечатани с държавен печат, но дори и той бе загубил цвета си, а стъклата на прозорците им бяха изпочупени.

Коля поиска да погледне през един счупен прозорец и баща му го повдигна да стъпи на перваза. Но вътре нямаше нищо. В тъмнината се открояваха само някакви парчета стъкло.

Качиха се на един автобус, който ги отнесе на изток по крайбрежието, до някогашния ѝ дом. Голямата им бяла къща сега беше *почивна станция*. Макар че обикновено там не обслужваха случайно минаващи туристи, Виктор — в качеството си на виден съветски оперен певец — успя да купи купони за обяд. Приятната трапезария бе претъпкана, като повечето обядващи, изглежда, бяха работници от Ростов. Нямаше и следа от мебелировката и картините на предишните собственици, само дърветата, които растяха зад френските прозорци, си бяха същите. А и възрастната келнерка, която им сервира зелен борш, някога беше прислужница в кухнята. Обслужи ги доста неприветливо и определено не позна Лиза. А и самата Лиза не пожела да ѝ припомни коя е, при все че в миналото често се бе държала приятелски с нея.

След обяда се поразходиха наоколо. Сега една циментова пътека водеше надолу към заливчето и плажа, но самите те бяха непроменени. Само че вместо мъничката група близки хора от детството ѝ множество непознати цапаха и пляскаха из водата. Тя помогна на Коля да се съблече, а после си свали чорапите и обувките, запретна полата си и я втъкна в кюлотите. Дори и мъжът ѝ нави крачолите на панталоните си и зашляпа на плиткото. Лиза потърси медузи под

водата, ала не намери нито една. После тримата се изтегнаха да изсушат краката си на слънцето, което съвсем не прежуряше толкова, колкото в спомените ѝ от едно време: може би защото беше краят на лятото.

А и растенията, дърветата и цветята в обширния парк съвсем не бяха субтропични като в спомените ѝ. Тя беше изненадана от несъответствието. Изглежда, в съзнанието ѝ споменът за тяхната градина се бе смесил със спомени за други, разположени по на юг места, до които бяха ходили с яхтата си. Като остави Виктор да се пече на плажа, тя тръгна с детето да види какво още има наоколо. Нямаше промяна в растящите нагъсто дървета в онази далечна част на градината, обаче на мястото на беседката, която беше доста занемарена още по нейно време, сега имаше лабиринт от всевъзможни шубраци и тръни, подаващи се безразборно между някакви камъни и гнила дървения.

Лиза имаше чувството, че е само призрак. Че и тя, и малкото момче до нея са свършено нереални. Беше откъсната от миналото и следователно не съществуваше в настоящето. Ала внезапно, както се бе облегла на един бор и вдишваше острия му горчив мирис, пред очите ѝ се разкри светла пътека, водеща към детството ѝ — като че ли от морето беше появил вятър и бе разпръснал някаква мъгла. Сега пред нея беше самото ѝ минало — съвсем живо и реално, а не някакъв спомен за него. Бе ѝ ясно, че тя и онова дете отпреди четиридесет години са един и същ човек.

Това знание я изпълни с щастие. Но то веднага беше последвано от още едно прозрение, от което пък я обхвана почти непоносима радост. Защото, като обръщаше поглед назад към миналото си, пред нея вече не се изпречваше гола стена, а безкрайно пространство — нещо като широка алея, в която тя пак бе самата себе си, бе Лиза. Тя определено беше там — в началото на всички неща. А когато погледнеше в обратната посока, към неизвестното бъдеще, към смъртта и безкрайното пространство отвъд нея, тя отново откриваше себе си. И всичко това ѝ бе внушено от мириса на този бор.

Остатъкът от деня премина бързо. Тя постави цветя на гроба на майка си, след като мъжът ѝ ѝ помогна да разчисти трънаците. После

отиде в крематориума и откри името на баща си във възпоменателната книга. Изпрати картички на леля си Магда, на брат си Джордж, на една приятелка във Виена и на кръщелника си (с когото ѝ предстоеше да се види скоро). Накрая заведоха Коля на детската площадка в парка, а също така му купиха и скъпа играчка, задето е бил толкова търпелив и послушен. Взеха нощния влак за Киев. Надяваха се да вечерят спокойно, след като Коля заспи (би трябвало да е направо пребит от умора). Но всъщност той почти цяла нощ не спа, а освен това се постара и те да останат будни. Хленчи, цупи се, повръща, плака за баба си, ухапа пръста на Лиза, като писъците му обезпокоиха и другите пътници. Сутринта, когато, залитайки, слязоха от влака, Виктор и Лиза изглеждаха толкова изтощени, че посрещачите им (влиятелни хора, които разполагаха с кола) им отправиха неприлични закачки. Но тогава спящият в ръцете на баща си Коля беше кротък като ангелче.

Апартамент 5, „Крещчатик“ 118
Киев, СССР
4 ноември 1936 г.

Скъпа лельо Магда,

Направо не мога да повярвам, че вече е Коледа. Дано подаръците да ти харесат. Много ми беше приятно (както винаги!) да получа писмо от теб. Понеже открай време си такава дейна натура, сигурно ти е досадно, задето трябва да останеш толкова дълго време на легло. Все пак е много мило, че Джордж и Натали са сложили нови тапети в стаята ти и са ти подарили радио. Наистина, както и самата ти пишеш, много ти провървя с тях. Моля те, поздрави ги от мен. С радост научих за повишението на Джордж и не се съмнявам, че е напълно заслужено. Също така честити от мое име и на Тони за успешната защита на докторската ѝ дисертация. Д-р Морис! Звучи толкова хубаво! Родителите ѝ сигурно много се гордеят с нея. И с пълно право! Освен това тя е доста привлекателна. Изглежда прекрасно в докторската си тога и капишон. Готова съм да се обзаложа, че има много обожатели. Просто не мога да повярвам, че е същото онова момиченце, което ни беше на гости във Виена. Много бих искала да се срещнем с нея сега.

Сигурно си мисли (ако изобщо си спомня за мен), че съм все същата кльощава жена, която до такава степен бе потисната и погълната от проблемите си, че не забелязваше никого освен себе си. Колко жалко, че сме разделени и не можем да се опознаем! Същото се отнася и за Пол, разбира се. Радвам се, че още на студентската скамейка икономиката и мениджърството му се удават толкова добре.

През последните няколко седмици животът ни беше доста напрегнат. Коля тръгна на училище и в първите дни бе дълбоко нещастен, но сега вече му харесва. Но той е такова разсеяно дете! Веднъж се върна вкъщи в десет сутринта: помислил, че е дошло време за обяд, а всъщност било само голямото междучасие! И съвсем сам намерил пътя, без да се загуби! Расте като фиданка и никак не ни е лесно да задоволяваме потребностите му. Дрехите, разбира се, са много скъпи и невинаги ги има в магазините. Но все пак се справяме някак. Дори може да се каже, че имаме късмет. От време на време Виктор се оплаква, че се чувства стар, а аз му казвам, че това са глупости, тъй като е здрав и с младежко сърце. Той постави нова опера, която е за строежа на някакъв язовир, всъщност не е толкова лоша, колкото изглежда. Има някои приятни мелодии. Бяха се уплашили, че костюмите няма да са готови навреме, затова цели две седмици и аз ходех да помагам в шиенето. Беше ми забавно: пребивахме се от бързана, но и прекарвахме много весело. Освен това имам и две много добри ученички, които идват на уроци в апартамента по три пъти на седмица. Имам чувството, че времето направо лети.

Само две седмици преди премиерата на новата опера получихме съобщение, че майката на Виктор е починала и трябваше незабавно да заминем за Тифлис за погребението. Не мога да кажа, че не сме го очаквали — тя беше доста възрастна и от известно време боледуваше, ала винаги е мъчително човек да загуби някой близък. Слава Богу, че Виктор беше толкова зает и от работа не му остана време за потискащи размисли. Оставихме Коля при наши приятели. Отсъствахме само за няколко дни, но през

цялото време усещахме липсата му. А мисля, че и той много се зарадва, като се върнахме.

Колко жалко, че си била толкова зле и не си могла да отидеш на гости при Хана, а и тя не е дошла да те види! Много хубаво е обаче, че ти е телефонирала да ти честити рождения ден. (Радвам се, че нашият подарък е пристигнал навреме.) Телефонът е много хубаво нещо. Все се каня да ѝ пиша ако не за друго — то поне за да ѝ кажа колко много оценявам чудесното ѝ преподаване сега, когато самата аз си имам ученички! Предай ѝ най-добрите ми пожелания в следващото си писмо.

Да, и на мен много ми се иска да можехме да прием чай двете. Постоянно мисля за теб. Надявам се, че терапията със злато ще ти се отрази добре. Направо е великолепно, че зрението ти се е подобрило. Дано ти харесат кърпичките, които избродирах сама — те са една мъничка частица от Украйна. Докато пишех, започна да вали сняг — първият зимен сняг. Трябва да си сложа палтото и шапката и да взема Коля от училище. Приемете сърдечните ни поздравления за празниците!

С много обич:

Лиза, Виктор и Коля

СПАЛНИЯТ ВАГОН

Той се събуди може би за десети път през тази нощ и простена мислено, щом разбра, че все още не се е зазорило. Заслуша се в шумоленето в стената. Никога повече нямаше да го чуе. Устата му бе суха от вълнение, искаше му се да заповяда на слънцето да изгрее, за да могат да започнат пътуването си. Първото му „местене“ бе чисто и просто от единия край на града до другия. А и промяната беше жалка: заживяха в този коптор. Но днес щяха да прекосят граници, пустини, планински вериги — и това щеше да трае много дълго. Утре вечер щеше да спи във влака! Искаше му се пътуването да започне час по-скоро. Сигурно вече бе настъпило утрото и майка му щеше да се раздвижи скоро?

Двамата с Павел щяха да играят на карти във влака. Жалко, че другите нямаше да дойдат: по-весело беше, когато правеха каре. Павел си го биваше, но не бе много забавно човек да е само с него. Щяха да му липсват другите от тайфата. Както и още няколко неща: да тършува наоколо, да показва какво може да отмъкне, без да го хванат, и да не ходи на училище. Да, да ходи отново на училище би било ужасно, при все че майка му така би се зарадвала... Не че не го занимаваше дори и сега, но, за щастие, след няколко часа се уморяваше и го пускаше навън. Щеше ли да му липсва тази стая? Да, малко — макар и да бе коптор, тя му беше дом. Но куп други неща щяха да го накарат да я забрави много бързо.

Обаче сигурно щеше да му липсва Шура. Шура бе наистина най-добрият му приятел. Макар че се питаше дали Шура не предпочита Павел пред него. Не му се искаше да си признае, че изпитва малко ревност. Майка му каза, че може би и на другите деца ще им разрешат да тръгнат по-късно. Щеше да му е жал, че няма да може повече да ходи на гости у Шура, защото там винаги имаше нещо за ядене. Симпатична му беше и майката на Шура — тя бе млада и енергична.

Щеше му се собствената му майка да не е толкова стара. Неудобно му беше, че си има майка старица. Освен това тя страдаше от много лоша кашлица, която дълго време не ѝ минаваше. Той се надяваше, че тя няма да умре. Чуваше я да кашля сега от другата страна на завесата. Хубаво, това може би означаваше, че е почти време за ставане.

Странното при спането бе, че човек губеше представа кое време е. Можеше понякога да разбере, като погледне към прозореца, но сега не го виждаше от завесата, спусната напърно на леглото му. Беше тъмно като в рог. Мина му през ума ужасяващата мисъл, че може да е само около полунощ! В никакъв случай! Изглеждаше някак много късно, а той знаеше, че ще станат много рано, още по тъмно.

Обърна се на другата страна и се опита да накара времето да побърза, като си представи мястото, закъдето щеше да замине. Въображението му получаваше помощ единствено от библейските истории, които майка му понякога му разказваше, но от тях нямаше много полза. Бяха толкова скучни. Най-добре бе да съсредоточи мислите си върху пътуването. Той обичаше влаковете. Майка му каза, че когато пътувал с влак за пръв път, му станало лошо и бил много досаден — това станало, когато бил бебе. Не го помнеше. Най-дългото му пътуване бе чак до Ленинград. Бе спал в една стая в нещо, което някога е било истински дворец. През онази ваканция беше само на пет-шест години, но помнеше много неща от нея. Имаше един възрастен човек и един по-млад и когато бе погледнал над летвата на прозореца, с учудване бе видял вода. Спомняше си също, че е бил на кораб някога, но беше много неясно. И все пак спомените бяха странно нещо, защото той всъщност си мислеше, че си спомня първия си рожден ден. Спомняше си как баба му го бе държала на ръце, за да духне свещта на тортата. И все пак това беше много по-рано от времето, когато майка му и баща му го бяха завели на кораба. Може би той само си въобразяваше, че си спомня първия си рожден ден, защото имаше снимка оттогава в албума. Баба му го бе вдигнала, за да духне свещта, а баща му също беше там и се усмихваше.

Той си представи звука на колелетата на влака, който ги беше откарал до Ленинград и обратно, и го съедини с шумоленето на хлебарките в стената. Получи се странна мелодия. Обичаше да слуша различни звуци и — особено нощем — да се опитва да ги долови в тишината; приятно му бе също да запомня звуци. В класа беше едва ли

не най-лошият ученик по музика, бе казал на родителите си, че мрази музиката, и това ги беше разочаровало. И почти не бе излъгал: мразеше онази музика, която го караха да изучава. Всичките онези скучни ноти. Ала (и това беше голяма тайна!) той щеше да стане композитор, когато порасне. Майка му щеше направо да се изуми. Разбира се, ако доживееше дотогава. Той се размърда разтревожено.

И баща му беше стар, но това нямаше значение, стига да се върнеше. Припомни си раздялата с баща си — не бе се събудил напълно, когато той го целуна и прегърна. Каза му още да бъде добро момче и да се грижи за майка си. Това беше най-лошият спомен в живота му, така както ваканцията в Ленинград бе най-хубавият. Не само онази нощ, но и седмиците след това, когато другите деца го измъчваха и го наричаха с лоши имена (казваха, че баща му е предател). Това бе, преди да затворят бащите и на някои от тях, после стана дори още по-зле. Набиха го. Тогава трябваше да се преместят. Но той беше сигурен, че баща му не е предател. И майка му не се съмняваше в това. Все пак не можеше да разбере защо баща му трябваше да отиде в затвора... Нима защото бе пътувал в чужбина преди много години? Или пък защото беше поставил една опера за някакъв жесток цар? Нямаше съмнение, че затворът, където и да се намираще той, щеше да бъде превзет скоро и когато баща му се върнеше, щеше да ги търси, а тях нямаше да ги има тук! Изведнъж това, че заминаваха, престана да му изглежда толкова хубаво. Представи си как баща му чука на вратата и след това се извъръща с тъжно лице.

Чу майка си да кашля отново и вече бе ясно, че е напълно будна. Скоро тя щеше да стане, да запали огъня и да приготви закуската. Сега той се сгуши и се наслади на топлината на леглото. Тя спря да кашля и отново настана тишина, като че ли се канеше да стане. Той зачака да чуе познатите звуци: стона на леглото, скърцащите дъски на пода, въздишката на жената, шумоленето и шушкането на дрехите ѝ, докато се обличаше, и стърженето на обувките ѝ. Но те не последваха, чуваха се само покашлянията ѝ и той отново се унесе. Сънува, че баща му се е върнал и че те тримата се возят на шейна през някакви заснежени улици.

Старата жена лежеше и си мислеше за многото неща, които тепърва трябваше да свърши. После тя се измъкна от леглото, като

трепереше, защото бе студено есенно утро и още беше тъмно. Щом като ставаха толкова рано, щяха да успеят да си намерят места във влака. Опита се да долови звуци от раздвижване на горния етаж, но Щчаденкови още не бяха станали. Облече се бавно и ѝ стана малко по-топло, но продължи да трепери. Всъщност несигурността и мрачните предчувствия я караха да трепери, а не студената нощ. И тя знаеше това: та нали си бе скътала топли дрехи точно за такъв случай, а бе приготвила също и топло долно бельо за Коля, беше го сложила на стола до леглото му. Щяха да прекарат една или дори две нощи във влака и можеше наистина много да застудее. Тя шляпаше наоколо по чорапи, защото не искаше да събуди Коля с тракането на обувките си. Нека си поспи до последната минута. Щеше да бъде смазан от умора след пътуването.

Запали свещта, която бе пазила за Коледа, след това разпали огъня в печката с последните дървени трески. На светлината на огъня и на свещта можеше да се види, че не е толкова стара въпреки побелелите ѝ коси и скованите движения. Сигурно не бе прехвърлила петдесетте. Само на Коля му се струваше, че е стара, а по-голямата част от времето — и на самата нея. Когато огънят се разгоря силно, тя внимателно obu обувките си, наметна палтото на раменете си, тихо повдигна резето на вратата и опипом се измъкна на двора. Отвори вратата на нужника. Докато бе клекнала над дупката и се опитваше да не вдишва отвратителната миризма, тя чу шумолене зад гърба си, нещо дълго и сиво с неясни контури се промъкна покрай краката ѝ и изскочи навън през вратата, която тя се беше научила да оставя полуотворена за подобни излизания. Бе цяла в тръпки и все още усещаше мекото докосване на пльха до глезена си, когато откъсна парче от „Украинское слово“, обърса се бързо, изправи се и дръпна надолу роклята си. Пое си дълбоко дъх едва когато излезе отново на двора. Въздухът не беше чист, защото Подол издишваше постоянен мирис на гранясала мазнина и гнилоч от буницата, но бе свикнала с него, а и в сравнение с оня в нужника ѝ се струваше чист и хубав. После отново влезе вкъщи.

Като се мъчеше да не вдига никакъв шум, съблече палтото си, разкопча роклята си и изля част от водата за миене в легена. Постара се обаче да остане достатъчно в кофата. Водата бе ценна: един от тях трябваше всеки ден да я носи от Днепър. Тя смъкна роклята през раменете си и се изми. Сега вече чуваше Щчаденкови да се движат

горе, до нея достигаше трополенето на бързаци крака. Утешително беше, че щяха да пътуват заедно с Люба. Тя сложи каквото бе останало от картофените обелки в тигана. Палачинките ще затоплят стомаха на Коля за пътуването. Испита удоволствие от мириса, когато обелките зацвъртяха.

Време бе да събуди сина си. До неотдавна бе шепнала в ухото му и бе го разсънвала с гъделичкане. Но напоследък той беше станал срамежлив и затворен и тя раздели стаята с една стара завеса, за да му даде възможност да се почувства поне малко независим. Сега просто застана до отвора на завесата и го извика по име. А когато той изпъшка, тя му каза, че закуската е почти готова.

— Имаме палачинки — опита се да го съблазни тя.

При все че той изпъшка отново и се обърна на другата страна, тя знаеше, че много скоро ще скочи от леглото. Вълнуваше го мисълта за пътуването.

Докато се занимаваше със закуската, той се появи по панталони и потник, подуши вкусните палачинки и седна на масата. Каза му, че трябва първо да се измие, но преди това ще е добре да иде до тоалетната, защото имаха малко вода и нямаше да му стигне за две измивания. Не се съмняваше, че бяха запазили здравето си през последните три години, макар и да живееха сред такава мръсотия, именно защото бяха поддържали личната си хигиена. Като мърмореше, че не му се ходи още, той навлече сакото си над потника и шумно отвори вратата.

Докато седяха и ядяха палачинките, той я попита отново какво според нея ще е онова място, където отиват. Тя можеше да му поднесе само остатъци от уроците на детството си — горички от благоуханни портокалови дървета, ливански кедри... Исус, вървящ по езерото... „Аз съм роза Саронова...“^[1] Географията и Светото писание се объркваха в съзнанието ѝ и ѝ бе трудно да нарисува убедителна картина. Чувстваше се безнадеждно невежа. Открай време бе скарана с географията. Започваше да се развиделява и тя отправи поглед навън към потискащия двор с вечните му камари от смет и към задните входи на съседните блокове.

— Ще бъде рай в сравнение с това, Коля — каза тя. — Ще видиш. Ще бъдем много щастливи там.

Но Коля не изглеждаше никак убеден. Беше много разстроен, защото двамата му най-добри приятели, Щура и Бобик, не бяха евреи и не можеха да дойдат с тях. А тя знаеше също, че той ужасно се тревожи, че баща му няма да може да ги намери.

— Не се тревожи — каза тя. — Ще ни намери. Ще има списъци на хората, които са емигрирали. Когато се върне в Киев, той ще разбере къде точно сме и ще дойде направо при нас.

Тя се опита да направи гласа и изражението си убедителни и бегло докосна разпятието на шията си. Никога не можеше да намери подходящ момент, за да му каже, че баща му няма да се върне. Щеше да му го каже, когато се настаняха някъде на безопасно място, надалеч, където можеха да започнат нов живот.

След като закусиха, тя изми съдините с последната останала вода, избърса ги и ги прибра в изпочукания куфар. Макар че в стремежа си да оцелеят бяха продали или заложили повечето си вещи, трудно можеха да наблъскат всичко, което притежаваха, в един куфар. Коля трябваше да седне върху него, за да щракнат ключалките. После тя завърза куфара с връв, за да не се разтвори по пътя. За щастие той бе в състояние да издържи доста блъскане. Струваше скъпо навремето: нали го бе купила с част от парите, които баща ѝ ѝ даде за седемнадесетия ѝ рожден ден. Мислено се върна към заминаването си от Одеса преди повече от тридесет години и ѝ прилоша — точно както и тогава. В гърдите си усещаше едновременно празнота и оловна тежест.

Освен куфара имаха и увит в хартия пакет, също завързан с връв. Той съдържаше шише вода, лук и картофи. Коля бе откраднал тези продукти преди няколко дни по време на всеобщ грабеж. От страх за него тя се поболя, но накрая реши да ги запази. Надали щеше да е лесно да се докаже, че са били откраднати някакви зеленчуци, а би било почти пак толкова опасно да ги върнат обратно. Тя повери пакета на Коля и му каза да го държи здраво и да внимава да не го изтърве.

После облякоха палтата си и застанаха един срещу друг в несигурност. Знаеше, че не бива да показва колко е уплашена.

— Сбогувай се с хлебарките — пошегува се тя.

Изглеждаше, че Коля всеки момент ще се разплаче, и тя разбра, че той бе все още само дете, макар и да се правеше на възрастен.

Прегърна го и каза, че всичко ще е наред и че се радва, че той ще е там, за да се грижи за нея.

Като оставиха багажа си в малкия коридор, те се изкачиха по стълбите, за да видят дали Шчаденкови са готови. Но Люба и децата търчаха наоколо още съвсем неоправени. Заради трите си деца и старата си свекърва, за която трябваше непрекъснато да се грижи, Люба изглеждаше преуморена дори още преди започването на дългия ден. По пода бяха разхвърляни дрехи и тя се мъчеше да облече най-малкото си дете Надя. Както винаги, Павел и Олга не си мърдаха пръста да ѝ помогнат, старата мърмореше в ъгъла и — на всичко отгоре — Надя се разрева, защото току-що бе разбрала, че ще трябва да заминат без котката Васка. Майка ѝ се стараеше да я убеди, че на Васка няма да ѝ е зле и че ще се прехранва хубаво от остатъците в задните дворове. Но Надя беше неутешима.

— Мога ли да помогна с нещо? — запита Лиза, но Люба поклати отрицателно глава.

Най-добре било те двамата да тръгнат веднага и да запазят някое празно купе; тя и нейните хора щели да дойдат по-късно. Не ѝ стигал умът как да закара свекърва си до гарата, но все някак си щели да се справят. В края на краищата не им било за пръв път.

Лиза зърна обушарските сечива, които лежах в едно сандъче. Тя погледна Люба въпросително, а приятелката ѝ се изчерви и сведе очи. Лиза знаеше, че няма смисъл да казва нищо — Люба щеше да вземе сечивата на мъжа си, при все че шансът Ваня да намери семейството си отново, дори и да го пуснеха някой ден, беше един на един милион. Лиза изпита и чувство на вина, защото не бе останало нищо от Виктор. Бяха продали всичко, за да си купят храна. Обаче на нея ѝ бяха върнали колетите и писмата, което означаваше почти сигурната му смърт, докато мъжът на приятелката ѝ — доколкото на нея ѝ бе известно — беше все още жив някъде. Бяха го арестували и осъдили, защото се бе оплакал пред един клиент от лошокачествените материали, с които трябваше да работи.

Усещаше се раздвижване и в съседните блокове.

— Най-добре е да тръгнете — каза Люба. — Може пък да ви провърви и да няма още много народ.

Коля нетърпеливо се запромъква към вратата, ала Лиза все още се колебаеше. И все пак най-добре изглеждаше да отидат рано и да

заемат места. Двете побелели жени се прегърнаха и Люба пророни няколко сълзи. Тя беше много емоционална. Докато Люба си бършеше очите, Коля измъкна от джоба си старото тестве карти, за да покаже на Павел, че не го е забравил. После майка му го последва надолу по стълбите, те взеха куфара и пакета и излязоха на тясната уличка, която водеше към главната улица. Сутринта бе настъпила, но все още тъмнееше.

Изумиха се, когато излязоха на улицата. Цял Подол беше в движение. Вместо да се придвижат бързо, те трябваше да си проправят път в една огромна, трудноподвижна опашка, широка колкото цялата улица. Приличаше на грамадната тълпа, напредваща бавно към киевския футболен стадион, в която Лиза веднъж се бе озовала. Но онази маса се състоеше от мъже и техните ръце бяха свободни. А тази тук пъплеше бавно нагоре по Глубочица и — така да се каже — бе помъкнала на гръб къщите си: стари шперплатови куфари, плетени кошници, дърводелски сандъци... И понеже физически здравите мъже се бяха оттеглили с армията, тук имаше инвалиди, сакати, както и жени с плачещи деца. Старците и прикованите на легло болни бяха понесли леглата си и вървяха пешком. Някои от стариците бяха нанизали плетеници лук около вратовете си като огромни огърлици. Пред Лиза и сина ѝ здравеняк юноша носеше на гръб много стара бабичка. Няколко семейства, изглежда, се бяха обединили и бяха наели кон и каруца за старците и багажа си. В Подол живееха най-големите бедняци, но даже и те притежаваха повече, отколкото можеше да се носи на ръце. Отпред се беше струпал толкова много народ. Лиза разбра, че ще има късмет, ако намери места във влака за тях двамата. И дума не можеше да става за цяло купе за Люба и челядта ѝ.

Куфарът бе много тежък — прекалено тежък за Коля, който я зарадва с любезността си, като предложи да си разменят товарите. Отначало тя бе доволна, че има дълги паузи, през които стълпилите се отпред като че изобщо не помръдваха. Тогава можеше да сложи куфара на земята. Той беше много по-хубав от куфарите на всички други хора и на нея ѝ стана неудобно от това. После, при едно от принудителните спирания, се случи нещо ужасно: старица с мръсна забрадка изскочи от един двор, сграбчи куфара и избяга с него обратно в двора. Крещейки, Лиза и Коля се добраха до пътната врата. Но двама мускулести мъжаги се появиха от другата страна на стената и

препречиха входа. Зад тях имаше цяла купчина багаж. Лиза се моли и плака, но не успя да трогне мъжете. Тълпата се придвижваше бавно напред, без да ги погледне. Наоколо нямаше нито полиция, нито войници, към които Лиза да може да се обърне. Тя се отдръпна от вратата; сълзи се стичаха по лицето ѝ. Коля плахо положи ръката си в нейната и тълпата ги понесе. Тя спря да плаче и избърса очите си, но се почувства обхваната от безнадеждност, когато си спомни за безценните съкровища — дрехите, писмата, албума с фотографиите, пейзажа от Леонид Пастернак и други скъпи на сърцето ѝ неща, които толкова грижливо бе подредила предната нощ.

До прозорците на къщите се бяха притиснали лица, които гледаха надолу към гъстата тълпа преселници. Някои явно ги съжالياваха, но други се смееха и се подиграваха. Сега войници се мотаеха пред външните врати и внимателно наблюдаваха минаващите. Неколцина извикаха към една млада жена пред Коля:

— Komm waschen!^[2]

Те сочеха към двора зад тях, като че ли искаха да кажат: „той има нужда от чистене“. Момичето обърна глава към тях и по такъв начин зърна Лиза, но не показа, че я е познало. Лиза обаче я позна веднага: тя беше дъщерята на първия виолончелист в Киевската опера. Извика я по име — Соня — и момичето погледна отново към възрастната жена, като видимо напрегна паметта си. Накрая я позна, макар че бе много променена. Лиза се опасяваше, че тя ще откаже да говори с нея. И изобщо не би ѝ се разсърдила за това. Беше пределно ясно, че за да спаси семейството си, Виктор бе използвал като разменна монета свободата и дори живота на някои музиканти от операта, между които бе и бащата на момичето. Но, изглежда, Соня се зарадва, че е попаднала на позната, макар и не близка, и се спря, за да могат те да стигнат до нея.

Тя попита Лиза знае ли по кое време влакът трябва да отпътува. Тревожеше се, че може да замине без тях. Отново почти бяха престанали да се движат и младата жена се изправи на пръстите на високите си обувки, за да види какво става отвъд тълпата. Невъзможно бе да се види нещо друго освен сива маса от глави и каруци, отрупани с вехтории. Тя въздъхна от раздражение. Куфарът ѝ беше тежък и тя бе уморена.

— Умно сте решили да пътувате с малко багаж — каза тя, като с кимване посочи пакета на Коля.

Лиза изля мъката си за откраднатия им куфар. Те нямаха нищо.

— Е, помъчете се да не се тревожите — каза младата жена. — Чух слух, че ще изпратят багажа отделно и ще го поделят поравно, когато пристигнем в Палестина.

Слухове, само слухове стигаха до тях, откакто Коля и Павел бяха дотърчали вчера, викайки, че има обява на оградата и че тълпи народ са се събрали около нея. Лиза и Люба, които шиеха заедно, изтичаха навън и си проправиха път през развълнуваната тълпа, за да прочетат обявата. Както обикновено, бяха използвали евтина сива амбалажна хартия и текстът бе написан с печатни букви на руски, украински и немски. Заповядваше се на всички *чифути*, живеещи в град Киев и околностите му, да се явят в осем часа сутринта на 29 септември, понеделник, на ъгъла между улиците „Мелниковска“ и „Дохтурова“ (близо до гробището). Трябваше да носят документи, пари, ценности, а също и топли дрехи, бельо и т.н. Всеки чифутин, който не изпълни заповедта и бъде открит другаде, подлежеше на разстрел.

Колкото и странно да беше, всекидневните, обикновени думички („*топли дрехи, бельо и т.н.*“) всяваха повече ужас от студената и презрителна дума „*чифутин*“. Хората четяха декрета полугласно и като че ли не можеха да го разберат.

— В гето, гето — промълви някой и една старица започна да стене.

— Обвиняват ни за пожарите — каза един белобрад старец.

Хората до него инстинктивно погледнаха към центъра на града, където въздухът все още пареше поради недоугасените пожари.

Немците бяха влезли в града преди седмица като победоносни освободители от руското робство и бяха посрещнати с хляб и сол. Украински и еврейски бръснари подстригнаха косите на вежливи немски офицери. Никой не се натъжи от факта, че немски генерали, а не шефове от компартията и привилегирани актьори и музиканти, заживяха в луксозните апартаменти на „Крещчатик“. Но след като новите обитатели удобно се настаниха при картините и роялите, „Крещчатик“ бе превърнат в ад. И немци, и украинци станаха на пух и прах от експлозиите. Както всички други, и Лиза отиде да види

огромния пожар, изгарящ историческия център на града, където някога бе живяла.

Без съмнение Червената армия (която винеше нацистките варвари — като че ли имаше някаква вероятност те да се самовзривят!) носеше отговорност за експлозиите. Няколко войници бяха останали в немския тил, за да детонират бомбите. Обаче се разнесе слух, че били виновни евреите. Именно затова бил оповестен този декрет: немците обвинявали евреите и щели да ги изпратят в гето, най-вероятно в Полша. Но дори и виновните да бяха евреи, защо бе нужно да се наказват всички за делото на малцина?

Докато двете жени стояха пред сивата амбалажна хартия, Люба Шчаденко направи едно благородно предложение. Тя изведе Лиза от тълпата и прошепна:

— Ти не си длъжна да отидеш. Ти не си еврейка. Мога да се грижа за Коля вместо теб. Няма дори и да забележа още едно дете.

Лиза избухна ядно: нима Люба можеше да си помисли, че тя би изпратила сина си в гето сам! Но веднага бе покорена от великодушието на приятелката си. Сълзи се появиха в очите ѝ. Колко много дължеше тя на тази жена! Когато отведоха Виктор и тя трябваше да напусне апартамента им заедно с Коля, Люба Шчаденко, бедна вдовица, която вършеше шивашки услуги в операта, се притече на помощ и ѝ предложи стая в малката си порутена къща. Една жена, която тогава почти не познаваше! Каза, че го прави, защото Виктор ѝ дал работа, когато останала без стопанин и била бременна с Надя. Значи чисто и просто си плащала дълга! Но това „плащане“ не приключи със стаята, която държаха без какъвто и да било наем. Тя постоянно намираще на Лиза поръчки за шиене, за да не гладуват. А сега направи това предложение! Тя беше повече от светица — направо ангел. Лиза стисна ръцете ѝ и каза:

— Не! Но благодаря! Всички ще заминем заедно.

Слава Богу, запристигаха по-добри новини. Изобщо не ставало и дума да ги изпращат в гето. Нима немците не бяха почтен и цивилизован народ? На Лиза това ѝ бе добре известно, защото беше преживяла половината си живот сред приятелски немски гласове. Даже и комунистите говореха само добро за немците през последните няколко години преди войната. Ами когато „Крещчатик“ бе взривен, немците бяха изложили на риск своите — бяха изпратили взводове по

целия град да предупредят хората да напуснат домовете си! Тогава спасяваха старци, деца, инвалиди — същите тези хора, които сега уж щяха да изпратят в гето! Не, щяха да ги евакуират по-далеч в тила, в безопасност. Но защо, попита някой, евакуират първо евреите? Отговорът дойде бързо, уверено:

— Защото евреите се родяват с немците.

Но все пак как можеше да се обясни безчувственият брутален тон на прокламацията? „Всички чифути... Всеки чифутин...“ Но това звучеше грубо единствено на самите евреи; за немците беше просто неутрално описание като „топли дрехи, бельо и т.н.“. И вижте — отбеляза една млада жена, — те бяха написали улица „Мелниковска“ и улица „Дохтурова“, а такива улици нямаше; явно ставаше дума за „Мелникова“ и „Дехтерьова“; сигурно заповедта бе преминала през ръцете на лош преводач. Той или тя ѝ бе придал неприятния тон.

Лиза знаеше, че немската версия носи точно същия тон, но го премълча. Не знаеше какво да мисли. Нейната пророческа дарба бе изчезнала като плътта по костите ѝ. Тя можеше само да се надява и да се моли, че вещаещите гибел грешат. После, само след час, когато те бяха започнали да си стягат багажа, добрата новина се разпространи като светкавица из цял Подол: изпращаха ги в Палестина.

Мъчително отминаха цели часове, но краят все още не се виждаше. Заприщването пред тях (на каквото и да се дължеше то!) продължаваше; в същото време отзад ги притискаше маса народ. Беше ужасно за майките с малки деца и Лиза се затревожи дали Люба Шчаденко ще се справи. Тя и Коля трябваше да ги изчакаат и да им помогнат; почувства се виновна. Но все пак тогава изглеждаше разумно да тръгнат и да заемат места. Тя помогна на една изтормозена жена наблизко: трябваше да се оправя с четири деца, като най-голямото бе на десет-единадесет години, а най-малкото — на осемнадесет месеца. Лиза пое това дете (малко момиченце) от майката, за да си отпочинат ръцете ѝ. Бебето пицеше и Лиза се опита да му поговори по бебешки, но това нямаше никакъв ефект. Тогава тя изтананика една мелодия, която превърна писъците в хлипания. Беше много грозно бебе, обезобразено от заешка устна, освен това миришеше. Трябваше да му се сменят дрешките. Но как можеше да стане това в тази тълпа? Сигурно майката изобщо не бе забелязала нищо, защото хората от Подол бяха свикнали с всякакви миризми и с всевъзможни паразити.

Лиза винаги се бе чувствала не на място сред тях и освен с Люба не беше общувала почти с никого. Сега бебето, което носеше, започна да пици отново и майката си го поиска назад. Лиза с облекчение ѝ го даде. Ала изпитваше толкова силен гняв, че бедните малки деца и старците трябваше да страдат така — без съмнение поради нечия некадърност.

Коля бе отегчен и раздразнен — а и как би могло да бъде иначе? Тя се опита да си припомни игри на думи, за да го развлече, но той не прояви никакъв интерес. Когато се застояха на едно място за (поне!) двадесет минути, тя го убеди да покаже на Соня номерата си с карти и той неохотно се съгласи. Използва куфара на младата жена като маса. Соня се усмихваше мило на номерата, докато погледът ѝ пробягваше над главите на хората пред тях.

Тя сподели с Лиза колко ѝ е мъчно, задето не могла да вземе виолончелото на баща си. То било единственият ѝ приятел в мрачни дни. Лиза сведе очи. Искаше да каже, че ѝ съчувства, но не можеше да намери подходящите думи.

Придвижваха се по няколко сантиметра на всеки две минути и след това спираха за пет. Когато стигнаха до дългата стена на еврейското гробище, слънцето бе високо в небето и прежуряше жестоко. Лиза се задушаваше в прояденото си от молци зимно палто, но се страхуваше, че някой ще го грабне, ако се съблече. Тя позволи на Коля да махне своето, но му каза да го държи здраво и обеща да му даде да пие вода, когато се настанят във влака. Откритите складове на „Лукияновка“ бяха много близо до гробището, така че не им оставаше много път. Без съмнение тълпите щяха да се придвижат скоро? Колко зле бе организирано всичко!

И наистина успяха да преминат малко напред. Сега вече можеха да видят бариера от бодлива тел и редици немски войници и украински полицаи от двете страни на улицата. Както на всички железопътни гари, и тук царяха невероятен шум и бъркотия, защото освен пътниците имаше и едно огромно множество хора: руси и украинци, които бяха дошли да изпратят роднини, приятели или съседи или пък да им помогнат при пренасянето на багажа и настаняването на инвалидите. Някои от тях се опитваха да си проправят път назад през тълпите, други пък — също толкова решително — се бяха устремили напред, за да качат близките си благополучно на влака. Имаше дори

съпрузи и съпруги, които се сбогуваха: нищо чудно, че беше нужно толкова много време, за да изминат няколко метра.

Коля тежко въздъхна от раздразнение и майка му разроши косата му успокоително. Скоро вече нямаше да може да прави това, защото той я бе стигнал на височина и продължаваше да расте като фиданка. Дъщерята на виолончелиста Соня предаде съобщение от предните редици, че един пълен влак току-що е заминал и че се очаква да дойде друг от резервен коловоз. Хората във влака били натъпкани като сардели в коридорите и за тях пътуването щяло да е много неудобно.

Трябваше да притиснат гърбовете си до стената на гробището, за да пропуснат един файтон. Файтонджията размахваше камшика си яростно, за да си отвори път. След като бе оставил товара си до бариерата, той искаше да си намери други пътници. През отвора, който се получи за момент, те можаха да видят, че багажът се трупа на купчина вляво. Изглежда, Соня щеше да се окаже права: щяха да изпратят багажа отделно в друг влак и да го поделят поравно, когато пристигнеха на местоназначението си. Или пък може би трябваше да поставят етикети с имената си? Този проблем вече не се отнасяше до Лиза, но много хора около нея бяха в паника и някои правеха импровизирани етикети от парчета връв и хартия, откъсната от пакетите им.

Бяха твърде закъснели обаче, понеже имаше внезапно придвижване напред. Човекът, който отговаряше за трудната операция по бързото и експедитивно подреждане на багажа, беше висок, красив казак с дълги черни мустаци. Трудно бе човек да не се възхити от представителния му вид и авторитетното му държание, а също така и да не изпита мъничко съчувствие към войниците и полицаите, които трябваше да контролират ругаещата, сърдита тълпа. Лиза и синът ѝ най-сетне преминаха през бариерата. Очаквания влак никакъв го нямаше: чисто и просто същите тълпи отново чакаха в едно малко по-различно място, но създаваха впечатлението, че знаят, че са с една степен по-близо до целта. Също като опашките пред кината едно време — когато човек преминаваше от улицата в претъпканото фоайе. Сякаш за да потвърдят това сравнение, от хората отнемаха „топлите им дрехи“. Един войник се приближи, учтиво свали палтото на Лиза от гърба ѝ и също така взе палтото, което Коля бе преметнал през ръката си.

Никой не бе ѝ правил такъв жест от дните, когато пристигаше в театъра за галапредставления.

Тя потръпна, но съвсем не защото ѝ беше студено. Дори и без палтото ѝ бе все още задушно. Странни в случая бяха откъслечните картечни изстрели, идващи отнякъде наблизко. Надали това можеше да бъде причина за безпокойство, но тези звуци все пак всяваха тревога. Наоколо се надигна вълна от паника, която се изрази в особено внимание към дребните неща. Например Соня си сложи още един пласт червило. Сигурно не стреляха по хора — или може би само по ония, които се бяха опитали да избегнат заповедта за депортирането и сега бяха заловени. Плачеха деца и това носеше облекчение, защото бе понятен човешки звук. Разбира се, беше един от ония ясни дни, когато звуците достигаха безпрепятствено от ученията на немците и дори от фронтвата линия. Лиза прегърна Коля и го попита иска ли да пие вода. Той изглеждаше зле и беше блед. Коля кимна.

Тя отвори техния пакет и му даде чаша и шишето с водата. Обмени със Соня няколко глави лук и картофи за мухлясал хляб и две малки парченца сирене. И други хора седяха на багажа си и ядяха. Епизодът някак си се бе разделил на две части: повишена тревога и дори паника, ала също и пози от излет сред природата. Един самолет кръжеше ниско над главите им; картечните изстрели все още се чуваха от време на време, но хората или не ги долавяха, или не мислеха за тях, докато ядяха храната си.

Войниците пропускаха по няколко души на един път. Преброяваха една група, отпращаха я, чакаха известно време, отпращаха друга група. Когато Лиза се опита да преглътне малко парче сирене, но откри, че то засяда на гърлото ѝ, съзнанието ѝ прие онова, което ѝ бе известно още откакто бяха прекосили бариерата: че щяха да ги разстрелят. Тя скочи на крака като млада двадесетгодишна жена, издърпа и Коля и се втурна назад към бариерата с него. Все още мнозина се мъчеха да се измъкнат навън, докато хорската маса продължаваше да се блъска навътре. Като влачеше сина си за ръката, тя си проби път до мястото, където се разпореждаше високият казак.

— Извинете, аз не съм еврейка — каза тя задъхана.

Той поиска да види паспорта ѝ. Тя порови в чантата си и по Божия милост измъкна един стар паспорт, който ѝ бяха издали при

пристигането ѝ в Русия. Там бе написано, че името ѝ е Ердман и че по народност е украинка. Той ѝ каза, че може да си върви.

— Ами тоя? — попита казакът, като посочи момчето.

— Син ми е. И той е украинец.

Но той настоя да види документите му и когато тя излъга, че са загубени, казакът грабна чантата ѝ и намери купоните за храна.

— Беренщайн! — възкликна той — Еврейче! Връщай се обратно!

Казакът избута Коля и той се изгуби в борещата се тълпа. Лиза се опита да се промуши покрай него, но той ѝ прегради пътя с ръката си.

— Ти не си чифутка и няма нужда да ходиш отсреща, бабке — каза той.

— Но аз *трябва* да отида! — отвърна му тя със задавен глас.

— Моля ви!

Казакът поклати глава.

— Само за чифутите е.

— Аз съм чифутка — извика тя, като се мъчеше да се провере покрай ръката му. — *Наистина!* Баща ми беше чифутин. Моля ви, повярвайте ми!

Той се усмихна мрачно, като все още ѝ преграждаше пътя.

— *Mayim rabbim lo yukhelu lekhabbot et-ha-ahavah u-neharot lo yishtefuha!*^[3] — изкрещя тя.

Казакът сви рамене презрително, свали ръката си и ѝ кимна да премине. Тя съзря бледото лице на Коля и с блъскане се добра до него. Той се хвърли в прегръдките ѝ.

— Какво става, мамо? — попита той.

— Не знам, скъпи.

Тя стоеше и го люлееше в прегръдките си. Огромен войник се приближи до едно момиче, което стоеше до тях, и каза:

— Ела да спиш с мен и ще те измъкна оттук.

Лицето на момичето не промени замаяното си изражение и след малко войникът се отдалечи. Лиза се втурна след него и го задърпа за ръкава. Той се обърна.

— Чух какво поискахте от онова момиче — каза тя. — Аз ще го направя. Само ни измъкнете, мен и сина ми.

Той погледна безучастно надолу към побърканата стара жена и се извърна отново. Двамата се озоваха в една група, която се мъчеха да накарат да се нареди на опашка. Коля запита дали отиват към влака сега. Тя се съвзе и му каза: да, сигурно, но във всеки случай тя ще е зад него и той не бива да се бои. Групата им започна да се движи напред. Никой не казваше нищо. Известно време вървяха безмълвно между редици от немци. По-нататък можеха да се видят още войници с кучета на каишки.

Сега те бяха в един дълъг, тесен коридор, образуван от два реда войници и кучета. Войниците си бяха навили ръкавите и всеки от тях размахваше гумена палка или пък голяма пръчка. Удари се посипаха от двете страни върху главите, гърбовете и плещите им. Кръв се стичаше в устата ѝ, но тя почти не усети нито един удар, защото се мъчеше да заслони някак главата на Коля. Тя усети безжалостните удари, които попаднаха върху него — включително и хрущенето на една палка в слабините му, — но почти не забеляза всички онези, които попаднаха върху собственото ѝ тяло. Неговият вик бе само частица от един всеобщ вик, примесен с щастливите подвиквания на войниците и с лая на кучетата, но тя го отдели от другите и той ѝ прозвуча по-силно дори и от нейния собствен. Той се спъна, тя го стисна за мишците и не му даде да падне. Те тъпчеха направо по паднали тела, върху които се бяха нахвърлили кучетата.

— Schnell, schnell^[4] — смееха се войниците.

Изблъскаха ги на място, обградено с кордон от войска, в тревист квадрат, по който бяха разхвърляни различни видове облекло. Украинските полицаи хващаха хората, удряха ги и крещяха:

— Събличайте се! Бързо! Schnell!

Коля се бе превил на две от болка и хлипаше, но тя с треперещи ръце посегна към яката на ризата му.

— Бързо, скъпи! Направи, както казват.

Понеже тя видя, че всеки, който се колебаеше, получаваше ритници или удари с бокс или палка, смъкна роклята и комбинезона си, а след това свали обувките и чорапите си, докато помагаше на сина си, защото ръцете му трепереха и той не можеше да се справи с копчетата на ризата и с връзките на обувките си. Един полицай започна да я бие с палката си по гърба и плещите, защото в паниката си тя не можеше да разкопчее корсета си достатъчно бързо, и полицаят,

който все повече и повече се ядосваше на тъпата старица с увиснали гърди, откъсна корсета от тялото ѝ.

— Сега, когато се бяха съблекли, настъпи моментно спокойствие. Отвеждаха нанякъде една група голи хора. С усилие Лиза напипа чантата си сред свалените дрехи, измъкна кърпичка от нея и внимателно обърса част от кръвта и сълзите от лицето на Коля.

В чантата тя зърна паспорта си и бързо взе едно решение. Сред белите фигури на замаяни, обезумели хора, тя забеляза един немски офицер, който имаше вид на началник. Решително отиде при него, пхна паспорта си под носа му и каза на немски, че тя и синът ѝ са там по недоразумение. Дошли да изпратят някого и не могли да се измъкнат от тъпата.

— Вижте! — каза тя — Аз съм украинка, омъжена за немец.

Мръщейки се, офицерът промърмори, че стават прекалено много такива грешки.

— Облечете се и идете да седнете на онази могила.

Той посочи към едно място, където седяха шепа хора.

Тя се завтече назад и каза на Коля да се облече бързо и да дойде с нея.

Всички на могилата бяха безмълвни, полудели от ужас. Лиза откри, че не може да свали поглед от сцената, която се разиграваше пред тях. Една по една, групи залитащи хора излизаха от коридора; те крещяха и бяха целите в кръв. Върху всеки един от тях се нахвърляше полицай, нанасяше му още удари и смъкваше дрехите му. Сцената се повтаряше отново и отново. Някои се смееха истерично. Други остаряваха за минути. Когато пророческата дарба (или проклятие) беше изневерила на Лиза по такъв ужасен начин и мъжът ѝ бе отведен без каквото и да било предизвестие, косата ѝ побеля за една нощ: старата поговорка се оказа вярна. Но сега същото ставаше пред очите ѝ. Във втората група след тяхната тя съзря Соня; нейната гарвановочерна коса побеля за времето, в което я съблякоха и я изпратиха на разстрел. Лиза видя същото да се случва отново и отново.

Имаше отвесна стена от пясъчник, отвъд която се чуваха изстрелите. Караха хората да се подредят в къси редици и ги отвеждаха през отвора, който набързо бяха пробили в стената. Стената скриваше всичко от очите им, но, разбира се, хората знаеха къде се намират. Десният бряг на Днепър е прорязан от дълбоки дерета и точно това

дере бе огромно, величествено, дълбоко и широко като планинска клисура. Ако човек застанеше на единия му край и извикаше, надали щяха да го чуят на другия. Склоновете бяха стръмни и дори на места полегати, на дъното течеше малък поток с чисти води. Наоколо имаше гробища, гори и поземлени участъци. Местните хора наричаха дерето Бабий Яр. Коля и неговите приятели често бяха играли в него.

Тя видя, че когато отвеждаха мъжете и жените през отвора, те без изключение прикриваха с ръце срамните си части. Така правеха и повечето деца. Някои мъже и момчета изпитваха неопишуема болка от ударите, които им бяха нанесли там, но в повечето случаи се касаеше за инстинктивен свян — като онзи, поради който Коля не желаше тя да го види без дрехи. След като се бе съблякъл, той също беше поставил ръцете си там отчасти поради болката, но и от естествено чувство за благоприличие. В тая поза бяха погребали Христос. Жените се мъчеха да прикрият и гърдите си с ръце. Бе ужасно и странно, че чувството им за благоприличие не ги напускаше дори и когато ги отвеждаха на разстрел.

Коля все още държеше стиснатите си ръце между бедрата. Беше се изгърбил напред и продължаваше да трепери. Не можеше да спре, макар че тя го прегърна, затопли го и се опита да му прошепне утешителни думи. А той не казваше нищо. Уплахата го бе лишила от способността да говори.

Тя знаеше, че не бива да губи присъствие на духа, дори и когато Люба Шчаденко излезе от коридора, олюлявайки се, хванала здраво най-малкото си дете Надя. Устата на тригодишното момиченце беше отворена широко в беззвучен стон. Лицето на Люба бе цялото в кръв, също както и лицата на Олга и Павел, които залитаха след нея. Нямаше и помен от старата Шчаденко. За миг, точно след като измъкна роклята през главата си, Люба като че ли впи изпълнен с упрек поглед направо в приятелката си на могилата. Но тя не би могла да забележи нищо в този момент. След като се съблече, започна да разкопчава копчетата на Надината рокля, но пипаше прекалено бавно. Един полицаи грабна детето ядосано, пренесе го като торба с картофи до пясъчниковата стена и го изхвърли през нея.

— Ave Maria, gratia plena... Ora pro nobis...^[5] — Лиза мълвеше молитвите на своето детство, а сълзите напиха изпод клепките ѝ.

Никой не би могъл дори да си представи сцената, протичаща в момента. След виковете, писъците и тракането на картечниците Лиза не чу нищо. Като в ням филм — само белите кълба на облаците преминаваха по синьото небе. Тя дори повярва, че нищо ужасно не става от другата страна на стената. Защото нищо не би могло да бъде по-лошо от това — или пък *толкова* лошо. Тя не знаеше къде отвеждат хората, но тях сигурно не ги убиваха. И тя сподели това с Коля.

— Само ни плашат. Ще видиш! Ще си отидем у дома и там ще са и Павел, и другите. И косъм няма да е паднал от главите им!

На нея открай време ѝ беше трудно да убие дори и хлебарка. Просто нямаше смисъл да се избиват всичките тези хора. Немците ги подреждаха, стреляха над главите им на другия край на дерето, смееха се на шегата си, казваха им да си облекат чисти дрехи и да отидат да седнат във влака. Бе лудост, но не толкова голяма, колкото другата. Тя продължи да вярва в нея наполовина, дори и след като чу един украински офицер да произнася думите:

— Първо ще застреляме евреите и после ще ви пуснем навън.

Тези думи той каза на една млада жена, която тя някога познаваше слабо — Дина Проничева, актриса в киевския куклен театър. Лиза я позна, когато тя излезе от коридора, олюлявайки се. Двама души на преклонна възраст — изглежда, нейните родители — махнаха на Дина от една друга група и сигурно ѝ казваха да се помъчи да се измъкне. Вместо да свали дрехите си, Дина се запъти към украинския офицер, който стоеше пред могилата, и Лиза чу как тя настоя да я пуснат навън. Показа му съдържанието на чантата си. Действително не приличаше на еврейка — даже Лиза имаше по-еврейски вид заради дългия си нос. Фамилията на Дина бе руска и тя говореше украински. Командирът ѝ повярва и каза, че ще я пусне навън по-късно. Дина сега приседна по-нататък, в по-долната част на могилата. Като повечето хора там тя беше обгърнала главата си с ръце: от уплаха, от скръб или може би от страх някой да не я познае и да не извика с надеждата да спаси собствената си кожа: „Тя е мръсна чифутка.“

Лиза си спомни една молитва, която бе научила от бавачката си като защита срещу кошмари:

— Ти, който си Спасител...

Има неща, които са до такава степен невероятни, че би трябвало да е възможно човек да се събуди от тях. Но макар че молитвата ѝ помогна малко, кошмарът продължи. Това беше свят, в който изхвърляха малки деца през една стена като торби с жито в кола; в който биеха бялата мека плът, тъй както селянките бухат мръсното си пране; в който черният камшик свистеше върху черния лъснат ботуш на отегчения офицер, стоящ пред могилата.

„Ти, който си Спасител...“

Чувстваше се безпомощна да помогне на Коля. Единствено можеше себично да се моли да избият всички други с милосърдна бързина и да пуснат тези на могилата да си идат у дома. И тя произнасяше тази себична молитва през цялото време. Но нито за момент не съжали, че не беше приела предложението на Люба и не бе останала. Сега ѝ беше ясно защо не биваше никога да има деца. Но все пак мисълта, че Коля, нейният син, би могъл да е тук с чужди хора — може би в оная група деца от сиропиталището, — беше сто пъти поужасна от ужаса на смъртта.

Тя премина в транс, всичко, което се разиграваше пред нея, ставаше бавно и без звук. Може би бе оглушала в прекия смисъл. Беше по-тихо от най-тихата нощ. И облаците преминаваха по небето със същия ужасен, леден, нечовешки бавен темп. Имаше също и промени в цвета. Сцената се оцвети в бледомораво. Тя видя как кълбестите облаци се струпаха на хоризонта, после се разцепиха на три части и като постоянно променяха формата и цвета си започнаха пътешествието си по небето. Те не знаеха какво става. Мислеха си, че е обикновен ден. Биха се изумили. Малкото паяче, което се качваше нагоре по стръкчето трева, си мислеше, че то е просто обикновено стръкче полска трева.

Следобедът, който изобщо не можеше да се схване като част от времето, отиваше към своя край; започна да се стъмва.

Изведнъж се приближи една отворена кола, в нея седеше висок, добре сложен, елегантно облечен офицер с бич за езда в ръка. До него имаше руски военнопленник.

— Кои са тия? — запита той полицаия чрез своя преводач, като посочи към могилата; там вече седяха около петдесет души.

— Наши хора са, украинци. Изпращачи са. Трябва да ги пуснем. Лиза чу офицера да вика:

— Застреляйте ги веднага! Ако някой от тях се измъкне и се разприказва в града, нито един евреин няма да се весне утре.

Тя хвана ръката на Коля и я стисна здраво, докато преводачът превеждаше заповедта на офицера дума по дума. Момчето започна да се задъхва и ръката му затрепери силно, но тя я хвана още по-здраво. Прошепна:

— Бог ще се погрижи за нас, миличък, ще видиш.

Внезапна, остра неприятна миризма ѝ показа, че той не е могъл да удържи естествената си нужда. Тя го прегърна силно и го целуна, сега сълзите, които бе потискала през по-голямата част от деня, потекоха надолу по бузите ѝ. Откакто седяха на могилата, Коля не бе проплакал и не бе продумал изобщо.

— Хайде де! Да вървим! Ставайте! — извика полицаят.

Хората се вдигнаха, като да бяха пияни. Същевременно бяха тихи и се държаха изключително благоприлично: човек би си помислил, че току-що са ги поканили учтиво да си вземат нещо за ядене от шведската маса на някой ресторант. Може би защото бе вече късно, немците не си направиха труда да разсъблекат тази група, а ги поведоха облечени през отвора.

Лиза и Коля бяха между последните. Те преминаха през отвора и се озоваха в една пясъчникова кариера, чиито стени фактически бяха надвиснали над тях. Бе вече почти тъмно и тя не можеше да види кариерата добре. Един след друг ги отвеждаха бързо наляво по една много тясна тераса.

Вляво от тях се намираше стената на кариерата, а вдясно — дълбока пропаст. Терасата явно беше специално изсечена за целите на екзекуцията и бе толкова тясна, че когато вървяха по нея, хората инстинктивно се накланяха към пясъчниковата стена, за да не паднат долу. Коля не се държеше на краката си и щеше да падне, ако майка му не стискаше мишницата му.

Наредиха им да спрат и да се обърнат с лице към дерето. Лиза погледна надолу и ѝ се зави свят, струваше ѝ се, че е много нависоко. Под нея имаше море от тела, облени в кръв. От другата страна на кариерата тя едва можеше да види картечниците и няколко войници. Немските войници си бяха запалили огън и, изглежда, си правеха кафе на него.

Тя стисна силно ръката на Коля и му каза да си затвори очите. Той няма да почувства никаква болка и когато отидат в рая, тя все още ще е с него. Видя как очите му се затвориха. Помисли си дали да му каже, че татко му и истинската му майка вече го чакат там, но реши, че моментът не е подходящ. Един немец изпи кафето си и се запъти към една картеница. Тя зашепна „Отче наш“ и чу слабия глас на сина си, който казваше молитвата заедно с нея. Не видя, а по-скоро усети, че телата падат от терасата и че потокът от куршуми се приближава към тях. Точно преди да ги достигне, тя дръпна Коля за ръката, извика „Скачай!“ и скочи с него от терасата.

Стори ѝ се, че пада цяла вечност — пропастта, изглежда, бе много дълбока. Когато стигна дъното, загуби съзнание. Тя си бе у дома, беше нощ, лежеше на дясната си страна и почти сънуваше, а хлебарките шумоляха по стените и под леглото. Шумоленето на хлебарките изпълни съзнанието ѝ. После започна да разбира, че звукът идваше от масата хора, които помръдваха леко, докато застиваха, или пък се притискаха още по-плътнo от движенията на онези, които бяха още живи.

Бе попаднала в кървава баня. Лежеше на дясната си страна, а дясната ѝ мишница образуваше неестествен ъгъл под нея. Не я болеше. Не можеше да помръдне или да се обърне, защото нещо друго, най-вероятно друго тяло (може би Коля), притискаше дясната ѝ ръка. Не усещаше никаква болка никъде. Освен шумоленето имаше и други странни подземни звуци: монотонен хор от стенания, хрипове и ридания. Тя се опита да извика сина си по име, но никакъв глас не излезе от гърлото ѝ.

Когато се стъмнеше, щеше да намери Коля, те щяха да изпълзят от дерето, да се промъкнат в гората и да избягат.

Някакви войници застанаха на терасата, осветиха телата с фенерчетата си и изстреляха патрони от револверите си по онези, които изглеждаше, че са още живи. Но някой недалеч от Лиза продължи да стене толкова силно, колкото и преди.

След това тя чу някакви хора да вървят близо до нея, по самите трупове. Бяха немци. Навеждаха се и взимаха вещи от мъртвците, като от време на време стреляха по ония, които все още показваха признаци на живот.

Един есесовец се надвеси над някаква стара жена, която лежеше на едната си страна, понеже видя нещо да проблясва. Ръката му се допря до гърдите ѝ, когато дръпна разпятието, за да го измъкне. Тогава, изглежда, усети искрица живот. Пусна разпятието и се изправи. Отмести крака си назад и запрати тежкия си ботуш в лявата ѝ гърда. Тя промени положението си от силата на удара, но не издаде нито звук. Все още недоволен, той пак вдигна крака си и ботушът му попадна в слабините ѝ. Отново единственият звук бе счупването на костта. Най-после, доволен, той измъкна разпятието. Тръгна си, като си проправяше път през труповете.

Жената, чиито викове бяха останали заключени в гърлото ѝ, продължи да крещи. Виковете ѝ се превърнаха в стенания, но все още никой не я чуваше. В тишината на дерето един глас извика отгоре:

— Демиденко! Хайде, почвай да копаеш!

Дочу се тракане на лопати, а после — глухи удари от падащите върху телата пръст и пясък, и те се приближаваха все повече и повече до старата жена, която бе още жива. Започна да я засипва пръст. Непоносимо беше да те погребат жива. Тя извика с ужасен и мощен глас:

— Жива съм. Моля ви, застреляйте ме!

Гласът ѝ излезе само като задавен шепот, но Демиденко го чу. Той махна част от пръстта от лицето ѝ.

— Хей, Семашко! — извика той. — Тая е още жива!

Семашко, който се движеше леко за човек с такова тегло, се приближи към тях. Той погледна надолу и разпозна старата жена, която се бе опитала да се измъкне, като го подкупи.

— Изчукай я тогава! — засмя се той.

Демиденко се изхили и почна да разкопчава каиша си. Семашко остави пушката си и издърпа старата жена в почти хоризонтално положение. Главата ѝ се търкулна наляво и погледна направо в отворените очи на едно момче. Тогава Демиденко разтвори краката ѝ.

След малко Семашко му се присмя и Демиденко се оплака, че е много студено и че старата жена е много грозна. Той оправя дрехите си и си взе пушката. С помощта на Семашко намери отворстието и те се смяха, защото той пъхна там щика внимателно, почти нежно. Старата жена не издаде нито звук, макар че, както виждаха, тя още дишаше. Все така деликатно Демиденко наподобя тласъците на половия акт, а

Семашко се закиска и му отвърна ехото в дерето, понеже тялото на жената се стягаше и отпускаше, стягаше и отпускаше. Но след тези конвулсии нямаше и следа от реакция и изглеждаше, че е престанала да диша. Семашко замърмори, че си губят времето. Демиденко завъртя острието и го заби надълбоко.

През нощта труповете застиваха. Нечия ръка променяше положението си с милиметър и така главата на другото се извъръщаше малко настрана. Чертите на лицата незабележимо се изменяха. Пушкин нарича това „трепета на спящата нощ“, но той описва нощното притихване на един дом.

Човешката душа е далечна страна, която никой не може да достигне или опознае. Повечето от мъртвите бяха бедни и необразовани. Но всеки един от тях бе сънувал сънища, беше имал видения и бе преживял поразителни неща, дори и пеленачетата (а може би именно пеленачетата). Макар че повечето бяха живели само в бедняшкия Подол, животът и историята им бяха толкова богати и сложни, колкото и на Лиза Ердман-Беренщайн. Ако един Зигмунд Фройд беше слушал и си бе водил записки от Адамово време, то той не би изучил изчерпателно даже една-единствена група или един-единствен индивид.

А това бе само първият ден.

Една жена *все пак* се измъкна от дерето, след като се стъмни. Беше Дина Проничева. И когато се улови за един храст, за да излезе, тя *наистина* се озова срещу едно момче по потник и панталони, което също се бе промъквало нагоре сантиметър по сантиметър. То изплаши Дина, като прошепна:

— Не бой се, госпожа! И аз съм жив.

На Лиза някога ѝ се бяха присънили тези думи, когато беше на минерални бани в Гащайн с леля си Магда. Ала никак не е за чудене, защото тя имаше дарба на ясновидка и, естествено, частица от нея продължи да живее с оцелялата Дина и с това малко момче, което се тресеше и трепереше цялото. Казваше се Мотя.

Мотя бе застрелян от немците, докато предупреждаваше жената да се пази. Той гледаше на нея като на своя майка и я обичаше, защото тя се държеше мило с него. Дина оцеля и беше единствената свидетелка и авторитет за това, което Лиза видя и почувства. Но то се бе случило тридесет хиляди пъти, винаги по същия начин и винаги

различно. А и живите никога не могат да говорят от името на мъртвите.

Тридесетте хиляди станаха четвърт милион. Четвърт милион бели хотели в Бабий Яр. (Всеки от тях си имаше свои собствени Фогел, мадам Котен, католически свещеник, проститутка, младоженци в медения им месец, поет воин, пекар, главен готвач, цигански оркестър.) Най-долните слоеве се сбиха в компактна маса. Когато немците пожелаха да погребат убитите, булдозерите не успяваха да отделят вече сиво-сините трупове един от друг. Най-долните слоеве трябваше да се взривят с динамит, а понякога се налагаше да се ползват и секири. С малки изключения, тези слоеве се състояха от голи трупове; по-нагоре труповете бяха по бельо, а още по-нататък — изцяло облечени: беше направо като при различните скални формации. Евреите бяха на дъното, след тях ги следваха украинци, цигани, руси и т.н.

Бе създаден огромен строителен обект с най-разнообразни задачи. Копачи копаеха земята; ченгелджии изтегляха труповете; златотърсачи (Goldsuchern) събираха скъпоценности. Беше странно и трогателно, че почти всички жертви, включително и голите, бяха успели да опазят по нещо със сантиментална стойност и да го отнесат със себе си в дерето. Имаше даже и занаятчийски сечива. Много от скъпоценностите трябваше да бъдат измъквани от самите трупове. Коронките, които Лиза си бе направила скоро след връщането си от Милано, се смесиха с нечии други коронки — включително и с някои от челюстите на четирите престарели сестри на Фройд — и се превърнаха в партида златни слитъци.

Гардеробиерите събличаха всички дрехи с добро качество; строителите издигаха гигантски клади; огнярите разпалваха огньовете, като възпламеняваха косите на хората; ровачите ровеха из пепелта, за да открият злато, незабелязано от златотърсачите; и градинарите отнасяха пепелта в ръчни колички, за да я разхвърлят из околните поземлени участъци.

Задачата беше ужасна. Охраняващите можеха да изтърпят зловонията само като се наливаха с водка по цял ден. Руските военнопленници не получаваха никаква храна (ала тежко им, ако се поддадяха на изкушението!); от време на време хващаха някой пощурял от възхитителния аромат на печена плът да пъха ръката си

сред пламъците, за да измъкне парче месо; за такова варварство самият той добавяше към съблазнителния аромат, понеже го сготвяха жив като рак. Накрая пленниците разбраха, че и те ще отидат в огъня, след като бъде изгорен и последният труп: по-точно ония от тях, които доживеят дотогава. Охраняващите знаеха, че те знаят: това бе предмет на закачки между двете групи. Един ден пристигна закрит камион, пълен с жени. Когато пуснаха газта, се чуха обичайните думкания и крясъци; но не след дълго настана тишина и вратите можеха да се отворят. Измъкнаха отвътре повече от стотина голи момичета. Пияната охрана направо легна от смях.

— Хайде! Пробвайте ги! Кръстете им путките!

Почти се задавяха с водката си: смешното идеше от туй, че момичетата били сервитьорки от киевските нощни заведения и, следователно нямало как да са непорочни девици. Даже един или двамина от пленниците поизкривиха изпосталелите си лица в усмивка, докато трупаха момичетата — и мъртвите, и все още живите — на кладата.

Когато свърши войната, усилието да бъдат унищожени мъртвите бе продължено, но от други ръце. След известно време Дина Проничева спря да признава, че е избягала от Бабий Яр. Инженери заприщиха с бент устието на дерето и като докараха вода и кал от съседите кариери, създадоха едно зелено, застояло и вонящо на гнилоч езеро. Бентът се спуска; огромна част от Киев потъна в кал. Но и две години след това, също както в Помпей, продължиха да изкопават хора, застинали в последните си пози.

Никой обаче не счете за нужно да омиротвори дерето с паметник. Запълниха го с бетон и отгоре построиха магистрала, телевизионен център и многоетажен жилищен блок. Труповете бяха погребани, изгорени, удавени и погребани отново под бетон и стомана.

Ала това нямаше нищо общо с гостенката, душата, ранената от любов невеста^[6], йерусалимската дъщеря^[7].

[1] „Песен на песните“ 2; 1. — Бел.прев. ↑

[2] Ела да ми ем (немски). — Бел.прев. ↑

[3] „Много води не могат угаси любовта,/ нито реките могат я потопи...“ „Песен на песните“ 8;7,8 (иврит). — Бел.прев. ↑

[4] Бързо! (немски). — Бел.прев. ↑

[5] Началото на известна католическа молитва към Св. Богородица. — Бел.прев. ↑

[6] „Песен на песните“ 5;8. — Бел.прев. ↑

[7] „Песен на песните“ 8; 16. — Бел.прев. ↑

VI ЛАГЕРЪТ

След хаоса и притеснеността на кошмарното пътуване те се изсипаха на малкия пращен перон, разположен някъде из пущинаците на географията. С усилие преминаха по тясно мостче, после откриха, че е хубаво да дишат чист въздух и да ги водят без тормоз и формалности. Отвън имаше редица от чакащи автобуси.

Младият лейтенант, който отговаряше за автобуса на Лиза, заекваше силно и това разведри атмосферата, докато той четеше списъка. Усмиваше се стеснително, когато смехът на пътниците му показваше, че е сбъркал някое от трудните имена. Особени проблеми му създаде името на Лиза. Под тънък пласт пот — денят бе много горещ — една бяла резка преминаваше през бузата и челото му, а единият му ръкав безполезно лежеше в джоба на униформата.

След като автобусът потегли сред облак прах, той се намести в празното място пред Лиза.

— Извинете ме — каза той с усмивка.

— Не се безпокойте — усмихна се тя в отговор.

— Името ви, изглежда, е полско? — осведоми се той и тя потвърди това.

Всъщност изпитваше неудобство поради грешката си. Понеже бе решила да не използва еврейското си име Беренщайн, нито пък немското Ердман — заради тормоза, който бе изтърпяла, когато трябваше да показва документите си, — тя смяташе да се назове с моминското си име Морозова. Но по някаква странна причина се бе назовала с моминското име на майка си — Конопницка. Твърде късно беше вече да се направи каквото и да било. Младият лейтенант я попита как е минало пътуването във влака.

— Ужасно! Ужасно! — каза Лиза.

Той кимна съчувствено и добави, че в лагера поне ще могат да си починат. Не било дворец, но имало всички удобства. След време щели да ги изпратят по-нататък. Лиза му каза, че той никога няма да разбере

колко много значи да чуеш приятелски глас. После се загледа в еднообразната пустиня под палецото небе и не чу следващия му въпрос за това с какво се е занимавала в предишния си живот. Наложил се той да го повтори. Зарадва се, щом научил, че е била певица. При все че не разбирал много от музика, тя му доставяла удоволствие и една от задачите му била да организира концерти в лагера. Може би Лиза би се съгласила да участва? Тя отвърнала, че би се радвала да го стори, стига другите да решат, че гласът ѝ става за това.

— Казвам се Ричард Лайънз — рече той, като ѝ подаде лявата си ръка през облегалката.

Несръчно тя я пое точно с ръката, с която не трябваше да го прави. Името пробуди един спомен и тя с учудване откри, че е познавала чичо му. Беше се запознала с него по време на една почивка в Австрийските Алпи.

— Той си мислеше, че сте мъртъв — каза тя, а лейтенант Лайънз отвърна с крива усмивка:

— Не съвсем! — и потупа празния си ръкав.

Разбира се, че познавал хотела, където тя била отседнала; често ходел там на ски.

— Прекрасно място е — каза той.

— Да, но и това тук също — промълви тя, като погледна отново към пясъчните дюни. — В прекрасен свят живеем.

Възползва се от случая и го попита какво трябва да предприеме, за да открие роднините си. Той измъкна бележник и молив от горния си джоб и като използваше умело лявата си ръка, за да държи бележника, а също и за да пише в него, написа името „Беренщайн“. Обеща да направи справка.

— Можете да бъдете сигурна, че вашите роднини също така ще прегледат новите списъци — каза той.

Тя му благодари за неговата любезност и той отвърна, че няма защо и че се радва, че ѝ е бил полезен.

Извини ѝ се, защото трябваше да мине през целия автобус и да си поговори приятелски и с някои от другите пътници.

Преумореният Коля спеше и главата му се бе търкулнала върху рамото ѝ. Тя промени положението си, за да му е по-удобно. Гърдата много я болеше. Обаче скоро се наложи да го събуди, защото автобусът спря. Въпреки умората си пътниците възкликнаха възторжено, понеже

видяха оазис — зелена трева, палми, бистра вода. А и самата сграда приличаше повече на хотел, отколкото на транзитен лагер. Лиза и синът ѝ получиха самостоятелна стая. Изпълваше я приятен мирис на дърво. Големите греди бяха кедрови, а малките — елови.

Коля скоро излезе да проучи какво има навън заедно с Павел Щчаденко, но Лиза бе толкова уморена, че веднага се хвърли в леглото. В полуздрача на настъпващата вечер тя се събуди от плахо почукване на вратата. Помисли си, че е Коля, който се чуди дали това е тяхната стая. Понеже не бе разопаковала багажа, тя отиде да отвори вратата, както си бе гола. Беше лейтенантът. Червейки се, задето я вижда без дрехи, той се извини, че е прекъснал почивката ѝ, трябвало да се досети, че тя ще си легне рано. Заекването му я караше да се чувства неудобно. Той просто искал да ѝ каже, че не е открил никакъв Виктор Беренщайн в списъците, но имало една Вера Беренщайн. От полза ли ѝ бе тази информация?

— Разбира се! — отвърна тя и му благодари.

Той се изчерви отново и ѝ каза, че ще продължи да търси името на съпруга ѝ. Освен това си мислел, че сигурно ще ѝ е любопитно да научи, че има още някой с нейната необичайна фамилия: една жена на име Маря Конопницка.

— Но това е майка ми — възкликна тя възхитено.

Той много се зарадва и обеща да направи още справки.

Дните отминаваха мълниеносно. Тя все се заглеждаше по масите, докато се хранеха, и все виждаше лица, които ѝ се струваха познати. Веднъж дори си помисли, че е зърнала Зигмунд Фройд: един старец с плътно бинтована челюст, който ядеше — или по-скоро се мъчеше да яде — сам. Той я изпълваше със страхопочитание и затова тя не се решаваше да го заговори. Освен това можеше да се окаже, че не е Фройд; за този старец се говореше, че е дошъл от Англия^[1]. Но нима би могла да сбърка благородното изражение на лицето му? Почувства се почти сигурна, като го видя с усилие да подръпва от една пура през малкия отвор на устата си. Испита дяволито желание да му изпрати една картичка (с изглед от транзитния лагер, нямаше други в наличност) със следния текст: „Фрау Ана Г. Ви поднася своите почитания и бихте ли ѝ направили честта да изпиете чаша мляко с нея?“

Може би щеше да го накара да се усмихне, като му напомни за главния готвач в белия хотел. Докато се чудеше дали да купи картичка, тя изневиделица разбра, че старият, мил, лекуващ се от алкохолизъм свещеник в нейния дневник бе Фройд. Странно как не беше съумяла да види това навремето! Бе толкова явно. После я обхванаха горещина и хлад, защото самият той, в дълбоката си мъдрост, сигурно го беше прозрял и може би си мислеше, че тя му се подиграва. Следователно едва ли щеше да е тактично да му изпрати картичка, която да събуди спомена за онова време.

Тя мина покрай него един ден, докато го караха в количка към медицинското отделение. Главата му бе клюмнала и той не я видя. Изглеждаше ужасно болен и нещастен. Ако му разкриеше коя е, щеше да постави под още по-сериозни съмнения точността на диагнозата му и това можеше да го направи още помрачен. Най-добре бе да стои настрана и да се моли лекарите да успеят да му помогнат. Те определено бяха много компетентни. Младият, претоварен с работа лекар, който я бе приел, беше експедитивен, но внимателен. Ала въпреки това тя потръпна, когато той преглеждаше болезнените части на тялото ѝ.

— Какво според вас не е наред? — попита той, когато тя се отстрани от допира му.

— Анагнорисис — въздъхна тя.

Лекарствата, които ѝ предписа, облекчиха болката ѝ.

Почувства се достатъчно добре, за да отиде на езиков курс — учеше врата до врата с Коля. Тя искаше да научи иврит както трябва. Единственото, което знаеше, бе цитатът, който беше научила от г-жа Кедрова и който гласеше на иврит:

Много води не могат угаси любовта,
Нито реките могат я потопи...

Езиците винаги ѝ се бяха удавали и преподавателите ѝ бяха доволни от нейния напредък.

Но, изглежда, не бе нужно да си евреин, за да попаднеш тук, щом като майка ѝ беше в списъците.

На втората вечер (тя смяташе, че е втората) младият лейтенант се приближи до нейната маса и стеснително я помоли за един танц. Понеже сред преселниците имаше много музиканти, в това число и няколко души от Киевската опера, те бързо бяха създали танцов оркестър. Докато се хранеха, цареше дух на щастлива общителност. Съпружеските двойки не се самоизолираха егоистично, а правеха така, че и многото вдовици и вдовци да споделят общото веселие. Лиза не смяташе, че ще може да танцува заради болката в хълбока си, но не искаше да обиди стеснителния млад офицер, който бе проявил толкова отзивчивост. Те някак си изтанцуваха валса: той — с една ръка, а тя — горе-долу с един крак! Смяха се за това. После отиде да се разходи с него в прохладната вечер. До оазиса той ѝ показа прекрасни момини сълзи. Не му пречеше кървенето ѝ.

Това, което бе наистина изумително (за което всички се съгласиха, че е чудо), беше „нелегалната преселница“, която се появи няколко седмици след първия влак от Киев. Тя закуцука из лозето, а гроздоберачите престанаха да работят и я загледаха изумени. Люба Шчаденко бе в стаята си тази сутрин заедно с децата и със свекърва си и дочу шум от драскане по вратата. Отвори я и видя в краката си малка черна котка, която мяукаше насреща ѝ жалостиво. Беше тяхната котка Васка — мършава като скелет и с лапи, целите в кървави рани, но без съмнение — Васка. И скоро тя се сви на кълбо, мъркайки, в ръцете на Надя и заблizza мляко от една паничка. Някак си, следвайки изумителния инстинкт, който притежават котките, тя бе пропълзляла през улици и пустини и бе изкачила планини, за да ги намери отново. Скоро костите ѝ се покриха с месо и тя заскача из лагера, където стана любимката и „талисманчето“ на всички.

Черната котка зае полагащото ѝ се място в шумното честване на гроздобера. Имаше изобилна реколта и гроздовете бяха крехки. За пръв път Лиза опита гласа си: само че тихо и в общия хор на една трапезна песен. Гласът ѝ беше дрезгав и му липсваше сигурност, но тя не бе недоволна. Няколко души даже се обърнаха и като че ли се чудеха кой пее толкова приятно първи глас.

Където и да идеше човек, попадеше на Васка! Тя дори прекъсна филмовата прожекция една вечер. Макар че често показваха безинтересни, лошо направени документални филми, Лиза обикновено ходеше на тези прожекции, защото това ѝ помагаше да учи езика.

Онази вечер, в която Васка се появи, тя и Люба гледаха документален филм за селището в Емаус^[2]. Показваха затворническата болница, в която били постигнати големи успехи в излекуването на закоравели престъпници. Сред посетените и интервюирани пациенти имаше един човек, който се стори познат на Лиза: симпатичен на вид мъж с очила. Обграден беше от въоръжена охрана, когато го водеха от една сграда в друга. Показаха го как играе с деца в залата за отдих, но дори и там въоръжената охрана го следеше внимателно. Коментаторът го назовава по име — Кюртен — и като че ли очакваше името да е добре известно на публиката. Лиза си помисли, че го е чувала и че е възможно да е виждала снимката му във вестниците, но не можеше да се сети във връзка с какво. Тъкмо се канеше да прошепне на Люба, когато екранът изневиделица се изпълни с Васка... Васка в силует! Публиката се събуди и се смя до сълзи. По някакъв начин котката се бе промъкнала в прожекционната и сега спокойно си миеше лицето на екрана! Публиката заръкопляска за още — беше много по-забавно от филма!

А една сутрин имаше четири черни и бели котенца; мяукащи и мокри, те дърпаха цицките на Васка. Люба каза, че е чудо, тъй като я бяха обезплодили... Но котенцата бяха без съмнение истински и, разбира се, Васка стана още по-голяма героиня откогато и да било. Всички деца в лагера се защураха около най-новите преселници и се опитваха да подкупят Надя да им даде едно котенце, да си го гледат.

Но най-голямото от всички чудеса бе — както каза Люба, смеейки се, — че никой не знаеше къде е бащата.

Стани, любезна моя, прекрасна моя, и дойди. Защото, ето зимата се измина, и дъждът престана и отиде си; цветята се явяват по земята; времето на птичето пеене пристигна и гласът на гургулицата се чува в нашата земя. О, гълъбице моя, в пукнатините на скалата, в скришните места на стръмнините, нека видя лицето ти, нека чуя гласа ти; защото гласът ти е сладък, и лицето ти е прекрасно. *

Този цитат беше в писмо, което дойде от свършено неочакван източник. Тя бе на полето, когато някой донесе пощата; щом видя познатия (макар и позабравен) почерк, трябваше да напусне дългата

редица на берачите на паберки и да се втурне в единственото налично скрито място: тоалетните. Толкова много емоции от мъртвото минало я обхванаха, че изпитваше нужда да отиде там. През годините, прекарани в Киев, беше виждала често името на Алексей във вестниците, а също — и портрета му, на който той бе застанал „мирно“ сред редици униформени мъже. После беше прочела за ареста му и за сензационните му признания. Сърцето ѝ се изпълни с радост. Значи не го бяха разстреляли, а му бяха позволили да участва в преселението.

Той ѝ пишеше, че бил затворник за кратко време в Емаус и че сега е нов човек. В момента бил в едно селище в планините на Бетар^[3]. Условията били тежки, но те се мъчели да изградят по-добър живот. Когато открил името на Лиза в списъците, веднага почувствал, че още я обича и че иска тя да дойде при него и да сподели живота му.

Защото не желал приятелката ѝ да замине, Люба наблегна на добрите страни на предложението на Алексей. Разбира се, той не бе казал нищо за брак, но законите на новата им родина не поощряваха формалното обвързване.

Обаче Лиза му отговори, че е твърде късно. Тя също още го обичаше. Но ако отидеше да живее с него, винаги щеше да ги преследва образът на едно дете. Прекалено много неща тежаха на съвестта и на двама им.

Един ден тя с вълнение чу сребърния глас на Вера Беренщайн по радиото. Колкото и необичайно да беше, Вера пееше религиозна песен, музикално оформление на Псалм 23. Гласът ѝ изглеждаше по-прекрасен от всякога. После, благодарение на приятелските си връзки с Ричард Лайънз Лиза можа да чуе сребърния глас по един пращящ телефон. Вера потвърди, че съпругът ѝ не бе пристигнал още. Тя беше развълнувана и зададе множество въпроси за сина си. Всъщност Лиза го подготвяше за срещата с истинската му майка: споменаваше името ѝ често и сякаш случайно; отдаваше се на спомени за нея.

Това беше трудно за нея; много по-трудно от леката работа, която бе започнала да върши на полето. По тази причина си поплакваше насаме. Трудно беше, защото тя се чувстваше майка на Коля, а и той я чувстваше като такава; ала сега трябваше да го подготви да се върне при жената, която го бе родила. Нямахте да е толкова трудно да се раздели с Виктор, ако той действително пристигнеше. Вътрешно се радваше, че него още го няма, и това я изпълваше с угризения. При все

че го обичаше много, душата ѝ не го виждаше като истинския и вечния ѝ съпруг. Сякаш за да изкупи вината си, тя се стремеше да помага на хората колкото се може повече.

Опита се да помогне на стареца, когото смяташе за Фройд. Ричард я остави да се рови из документите на хората, които се бяха преместили в селищата. Отначало не можеше да си спомни как се бе казвала по мъж дъщерята на Фройд. Но когато откри една Софи Халберщат с малък син на име Хайнц, тя реши, че именно тези хора ѝ трябват, и написа кратко писмо на фрау Халберщат. Като че ли беше възнаградена за стореното добро, защото попадна на документите на старата си приятелка от Петербург Людмила Кедрова. И когато се върна в стаята си, по силата на едно от ония странни съвпадения намери оставено на леглото ѝ писмо. Бе от Людмила, която пишеше, че открила името на Лиза в списъците и ужасно се радвала, че е в безопасност. Самата Людмила не се чувствала още достатъчно добре и не можела да пътува надалеч, но се надявала да се видят скоро. Лекували гърдата ѝ с радий; било болезнено и постоянно ѝ се гадело. Това беше странно, защото Лиза си мислеше, че си спомня, че бяха отрязали гърдата ѝ, за да спасят живота ѝ. Тя се разтревожи, но се надяваше, че това не значи, че и другата ѝ гърда е заразена.

В един жежък безветрен ден Ричард Лайънз я откара с военен джип надолу по брега на езерото. Майка ѝ искаше да се срещнат в някое тихо място. Той спря джипа под сянката на няколко смокинови дървета и ѝ каза да мине от другата страна на дюната. От върха на дюната тя погледна към езерото, отвъд което бяха хълмовете на Юдея, и видя една жена. Жената стоеше с извърнато лице и изглеждаше изцяло потънала в съзерцание на облака червен прах на хоризонта над рамото ѝ. Не потрепваше дори и крайчецът на роклята ѝ. Когато жената обърна лицето си към Лиза, тя видя, че цялата му лява половина е от мъртва кожа.

Тръгнаха по брега заедно. Не знаеха какво да си кажат. Накрая Лиза наруши мълчанието, като каза, че ѝ е жал за изгореното лице на майка ѝ.

— Да, но аз си го заслужавам; а пък тук лекуват чудесно. Дъщерята позна онзи глас отпреди половин век и сърцето ѝ заби силно.

Жената вторачи поглед в лицето на Лиза и започна да разпознава чертите на детето си. Щом забеляза кръстчето, тя рече:

— Нали е мое? Радвам се, че си го запазила.

Но между тях все още имаше неудобство и свян.

За да прекъсне мъчителното мълчание, Лиза я попита за условията в нейното селище, което се намираще до Кана^[4]. Майка ѝ отвърна с тъжна усмивка:

— Е, в никакъв случай не е най-долният кръг на ада. Лиза също се усмихна от учтивост, но бе озадачена; сетне си спомни досадния навик на майка си да не отговаря на въпросите на другите направо.

— Леля ти се кани дойде — каза майка ѝ.

— О! Кога?

— Скоро.

Врана прелетя над езерото с хапка хляб в клюна.

— А също и Юрий ще е тук много скоро. — Прекрасните, изпълнени с копнеж светлокафяви очи на майка ѝ погледнаха настрани към Лиза. — Трябва да опознаеш брат си. Разбира се, той ревнуваше, когато ти се появи. Много сте различни. Няма съмнение, че той прилича на баща си.

Лиза хвана майка си за ръка. Ръцете им бяха неловки и непохватни.

— Знаеш ли, че баща ти е тук? — попита майка ѝ. — В изолация е.

— И кога ли не е бил! — каза Лиза.

Закачливата ѝ забележка ги разсмя и разруши преградата помежду им.

Лиза каза:

— Поддържаш ли връзки с него?

— О, да.

— Ще го поздравя ли от мен?

— Да, разбира се. О, неговите роднини — а и моите — те поздравяват и много искат да се запознаят с теб.

Младата жена кимна със задоволство. Бяха влезли в крачка, докато вървяха тихо по пясъка. Лиза отвори уста да зададе въпрос, но реши да не го прави. Беше още твърде рано. Освен това я измъчваше само любопитство; не бе чак толкова важно да узнае. Единствено

важна и ужасна беше смъртта и сега Лиза знаеше, че тя не ги засяга, защото майка ѝ не бе умряла, а бе емигрирала.

Но като че ли по интуиция майка ѝ въздъхна и каза:

— Предполагам, че знаеш какво се случи.

— Известни са ми само фактите, но не и обстоятелствата. Но няма нужда да говориш за това, ако не искаш. Не е чак толкова важно. За мен шокът щеше да бъде също толкова голям, ако ти се бе случило на монахински събор.

Майка ѝ се засмя:

— Това би било малко вероятно! Не, аз мога да говоря за това. Чичо ти е много свестен човек. Не му бе леко с Магда. Той беше здрав и нормален, но нейните желания си имаха съвършено друга насока. Тя не можеше да направи много за него. Никой не бива да я вини за това; когато разбра какъв е проблемът ѝ, бе вече много късно. И двете бяхме ужасно невинни, когато се омъжихме. Млади и невежи като новоизлюпени пиленца! Разбираш ли?

— Да — каза Лиза. — Да, започва да ми става ясно.

— Тя знаеше в какви отношения сме — поне в началото — и аз имах чувството, че дори изпитва облекчение.

Тя погледна дъщеря си с тревога.

— Така че всъщност — каза Лиза, за която неяснотата започваше да се разсейва, — когато вие тримата... тя наистина е искала...? — Тя погледна майка си, изчерви се и отново отмести погледа си настрана.

— Да, вероятно. Тя го предложи. Франц и аз изпитвахме голямо неудобство. Но после тя поиска всичко да спре — предполагам, защото беше самотна и ревнуваше — и затова чичо ти и аз трябваше да се срещаме тайно. Това беше неппростимият ни грях.

— Баща ми знаеше ли?

— Знаеше, но не говорехме за това. Не спяхме заедно от... горе-долу от раждането на Юри. Е, не е точно така — разбира се. Понякога — много рядко — се случваше... Той беше много зает — с работата, шпионажа и любовницата си. Не го интересуваше какво правя, стига открито да не нарушавах благоприличието.

Слънцето прежуряше жестоко и Лиза се почувства зле. Силите ѝ я напуснаха, след като изслуша изповедта на майка си. Тя попита дали могат да поседнат; имаше една скала, която хвърляше малко сянка. Те седнаха, като облегнаха гърбовете си на нажежената скала. Майка ѝ я

попита загрижено дали се чувства добре и Лиза отвърна, че малко ѝ се вие свят, защото са вървели в горещината. Майка ѝ я попита жадна ли е и когато Лиза отговори утвърдително, разкопча роклята си и прегърна дъщеря си с ръка, за да я привлече към гърдите си. Първите освежителни капки охладиха кръвта на Лиза и на нея спря да ѝ се вие свят. Тя отмести устните си и положи ръка почтително върху едрата бяла гърда, увенчана с оранжевото зърно.

— Помня го! — каза тя с усмивка.

Майка ѝ се усмихна в отговор и каза:

— Пий колкото искаш. Винаги съм била надарена с много мляко.

— Но как...? — попита Лиза и майка ѝ отвърна с въздишка:

— Тук пристигат толкова много сирачета. Никога няма достатъчно кърмачки. Така и аз мога да бъда полезна.

Лиза засука доволно първо от едното зърно, а после и от другото. Ръката ѝ, която прегръщаше майка ѝ под роклята, усети твърдата кост и тя мислено се усмихна, защото разбра, че майка ѝ все още носи старомоден корсет. Когато Лиза свърши и майка ѝ си закопча роклята, тя разтвори блузата си и даде на майка си да суче. Чувстваше се много щастлива, докато устните сучеха от гърдите ѝ. Като галеше все още гъстата руса коса на майка си, тя каза, че ѝ завижда, задето кърми бебета. Докато закопчаваше блузата си и се червеше от въпроса на майка си, тя обясни, че има мляко заради младия английски лейтенант. Каза, че той ѝ е много симпатичен, че, изглежда, има нужда от храна и грижи и затова буди у нея майчински чувства.

Понеже се почувстваха освежени и подкрепени, те станаха и започнаха отново да се разхождат по брега на езерото. Маря Конопницка каза:

— И аз чувствах, че се грижа за чичо ти почти по същия начин. Мислех си, че не причинявам на никого ненужна болка. Утешавах го. Разбира се, ние отчасти заблуждаваме самите себе си.

— Да, видях те да го утешаваш! — каза младата жена, като се усмихна дяволито и погледна с крайчеца на очите си.

— Знам! За малко щяхме да получим сърдечен удар. Можехме само да се молим, че не си разбрала нищо, защото беше много малка. Но очевидно не си била чак толкова малка! Прости ми, Лиза, миличка. Даже не ни минаваше през ум, че си все още на яхтата. На Соня ѝ беше строго наредено да...

— Не, не исках да кажа за онзи път, а за беседката! — тя се усмихна закачливо, но майка ѝ бе сериозна и озадачена.

— Ние никога не сме правили нищо в беседката или на друго място, където някой можеше да ни види. Почти винаги го правехме на яхтата, ако баща ти беше на работа и леля ти предпочиташе да си остане вкъщи. Винаги много внимавахме.

Но просветлението я накара да се изчерви леко:

— Чакай! О, да, сега си спомням! Да, само веднъж! О, това беше много глупаво от наша страна! *Ти* видя ли ни? Че ти едва можеше да вървиш тогава! Да, разбира се, че си спомням! Аз рисувах на брега, нали така? Не можех да се съсредоточа... Картината трябва да е била ужасна! Нали беше много горещ ден? Почти като днешния. След това дойдоха леля ти и чичо ти и Магда искаше да се пече на слънце. Франц и аз отидохме да се поразходим из имението. О, да, Господи!

Тя се усмихна и червенината върху неизгорената половина на лицето ѝ се сгъсти:

— Нали само се целувахме?

Лиза енергично и палаво поклати глава:

— Ти беше само наполовина *съблечена!*

— Нима? Боже мой! Истина е. Спомням си! Сигурно сме били луди!

Изведнъж тя избухна в гръмък смях и Лиза съзря бисерно белите равни зъби, които си спомняше толкова добре.

— Трябва да призная, че между нас имаше много силно физическо привличане. Разбира се, помъчих се да се самоубедея, че съм влюбена. И, представи си, дори цитирах Пушкин: „Познаваш ли ревнивите мечти / и любовта, и бурното вълнение“^[5] и тъй нататък, по цели томове! Винаги е трудно за нас, жените, да си признаем, че изпитваме само физическо желание. Ти вероятно би намерила повече сили да ни простиш, ако знаеше, че между нас е *малко* безсмъртна любов. Уви, не мога честно да кажа, че беше така.

— Не, ти не ме разбра правилно — рече Лиза. — Аз нямам какво да ви прощавам. Просто намирам, че е интересно — тя отново улови майка си за ръката. — Всъщност аз го разбирам. Колко вълнуващо е било да пътуваш във влака, за да се срещнеш с любовника си, и да знаеш, че той също пътува към теб и също се вълнува от срещата! Някога мислех много за това.

— Да! — призна майка ѝ, като се усмихна тъжно.

— Движещи се по картата линии, които се приближават! Поболявали сте се от желание... не сте имали сили да чакате! О! И какво голямо удоволствие сте получавали от това, че е било *забранено*!

Майка ѝ кимна утвърдително.

— Да, и това също. Беше голям грях.

— Е, дори и да е било, бъдещето, а не миналото, е важно. Знам, че звучи банално, но е вярно.

Майка ѝ се спря, обхвана главата си с ръце и по тялото ѝ пробягнаха тръпки.

— Пожарът! Това бе ужасно, ужасно!

Тя дълго не можеше да се овладее. После свали ръцете си и каза със слаб глас:

— Мисля, че беше през втората нощ. Не бяхме се виждали от три месеца и бяхме погълнати един от друг. Знаеш какво е — когато си в леглото с някого, сетивата ти не са така чувствителни, изолирана си от всичко вън от теб. До нас не достигна нито звук, нито мирис. После, когато свършихме, усетихме дима и започнахме да кашляме. Чу се тътнене зад вратата. Франц отиде да я отвори и навън беше просто ад.

Сгърчи се, като че ли пламъците я обгръщаха отново; самата тя бе като пламък.

— Е, минало е — каза Лиза, като пое ръката на майка си.

Постепенно жената се успокои.

— Както и да е — продължи Лиза, — мисля, че щом има някаква любов, има и надежда за спасение. — Пред нея изникна образът на щик, който проблясваше над разтворени бедра, и тя бързо се поправи. — Щом има любов в сърцето.

— Нежност.

— Да, точно така!

Те отидоха по-нататък по брега. Слънцето не беше толкова високо на небето и денят бе станал по-прохладен. Враната отново прелетя ниско над езерото. Лиза я побиха тръпки. Тя се спря.

— Това Мъртво море ли е? — попита тя.

— О, не! — отвърна майка ѝ със звънък смях и обясни, че езерото се подхранва от реката Йордан, която пък се подхранва от потока Херит^[6]. — И както виждаш, водата му е винаги чиста и прясна.

Дъщеря ѝ кимна с голямо облекчение и двете жени поеха понататък.

Бял беше вятърът, който вееше от хълмовете. Слънцето залезе над пустинята и светлината му се промъкна през далечна прашна буря във вид на кръгове; после наподобиха и роза.

Разходката им по брега на езерото ги отведе до малко село и те отидоха в една кръчма, за да хапнат нещо. Двете жени се чувстваха неудобно, защото в кръчмата имаше само мъже — рибари, които си говореха за днешния си улов на чаша вино. От учтивост мъжете не обръщаха никакво внимание на пришълките. Кръчмарят, който ги посрещна любезно, бе много стар, ръцете му трепереха и реакциите му бяха забавени. Той се дотътри до масата им, за да им налее пак вино в чашите и спря, след като беше напълнил две трети от чашата на Лиза. Тя постави ръката си върху чашата, за да покаже, че не иска повече. Но кръчмарят подхвана гостололюбивото си действие отново и виното протече по ръката на жената, а после заструи методично и по масата. Тя не отмести ръката си и кръчмарят продължи да налива. Лиза му благодари със сериозно изражение на лицето, но когато той се помъкна с празната бутилка, двете жени се запревиваха от беззвучен смях. Майката на Лиза не знаеше къде да се дәне: тя ту се хващаше за корема, ту се гърчеше на стола си, ту поставяше ръка пред лицето си, за да прикрие протеклите от очите ѝ сълзи, ту хапеше устни, после сочеше мократа ръка на Лиза и я обхващаше нова конвулсия.

В кръчмата имаше телефонна кабина. Лиза все още се задушаваше от смях, когато влезе в нея и вдигна слушалката. Поиска да я свържат с номера, който ѝ беше дала майка ѝ. Когато баща ѝ отговори, тя откри, че отношенията им са си останали направо същите, както едно време.

— Как си, татко?

— Много добре. А ти как си?

— О, при мен всичко е наред.

— Имаш ли нужда от пари?

— Не, имам си достатъчно.

— Е, обади ми се, ако ти трябва нещо. И внимавай, грижи се за себе си.

— Да. И ти също.

Но в края на краищата тя бе поговорила с него по лошата телефонна линия, а някой ден може би дори щяха да разговарят истински.

Когато Лиза се върна в лагера, вече светеше пълна луна в небе, обсипано със спокойни звезди. Нямаше обаче и помен от спокойствие в сцената, която тя завари там. Навсякъде из района на лагера и надалеч в пустинята имаше палатки; някои от тях вече бяха готови, а други ги опъваха в момента. Палатките се простираха до самия хоризонт. Млади офицери ръководеха грандиозната операция. Лиза съзря Ричард Лайънз; слабото му лице бе лъснало от пот на лунната светлина, а белегът му изглеждаше сиво-син. Той тичаше насам-натам и със здравата си ръка направляваше дейността на усърдните си помощници: палката му ту се появяваше, ту изчезваше като магическата пръчица на шаман. Той забеляза Лиза, нареди на сержанта си да продължава „да действа“ и дойде при нея.

— А, ето я Р-р-розата Саронова! — каза лейтенантът с усмивка.

Това беше закачливият и обичлив прякор, който ѝ бе измислил. Той обясни, че повече от дузина влакови композиции са пристигнали днес. Всеки ден идвали все повече и повече. Строели нови сгради по възможно най-бързия начин, но в тях веднага се настанявали хора и все имало нужда от още. Обаче не можели, а пък и не искали да откажат на никого, защото тези хора нямало къде другаде да отидат. Като затыкна палката в колана си, той измъкна пакет цигари от джоба си, отвори го, взе цигара, постави я в устата си, извади кутия кибрит, драсна клечка, запали цигарата, постави кибрита и цигарите обратно в джоба си — и всичко това направи с ловката си лява ръка. Той пуфкаше цигарата си и гледаше заедно с Лиза осветената от луната, безмълвна и неистова сцена.

— „Там, гдето шатри Израилеви блестят в нощта“^[7] — изрецитира той.

Много хиляди преселници чакаха, застанали до жалките си дървени куфари и стиснали завързаните си с връв парцалени торби. Изглеждаха безразлични, а не скръбни; бяха мършави като скелети, а не просто слаби; изпълваше ги търпение, а не гняв. Лиза въздъхна:

— Защо става така, Ричард? Създадени сме, за да бъдем щастливи и да се радваме на живота. Къде е причината за злочастията?

Той поклати глава озадачено и издиша цигарен дим.

— Дали наистина сме създадени, за да бъдем щастливи? Ти си непоправима оптимистка, момичето ми!

Смачка цигарата и измъкна палката си.

— Съвсем сме закъсали откъм милосърдни сестри — каза той.
— Можеш ли да ни помогнеш?

Посочи с палката си към отделението за нещастни случаи. Вън от него бяха извадени походни легла. Между тях се суетяха бели фигури.

— Да, разбира се — отвърна Лиза.

Тя забърза към отделението, дори затича и точно тогава осъзна, че през целия ден не бе имала болки нито в яйчниците, нито в гърдата.

Усети мирис на бор. Не можеше да разбере откъде идва... Той я тревожеше по някакъв тайнствен начин, но също така я караше да се чувства щастлива.

[1] Зигмунд Фройд напуска Виена на 4 юни 1938 г. и скоро след това се установява в Англия, където умира на 23 септември 1939 г. — Бел.прев. ↑

[2] Село, разположено на около шестдесет стадии от Йерусалим, където възкръсналият Исус се явява на двама от учениците Си (вж. Лук. 24; 13–33). — Бел.прев. ↑

[2] „Песен на песните“ 2: 10–15. — Бел.прев. ↑

[3] Място, където са разбити войските на Бар-Кохба, водач на еврейско въстание срещу римляните (131–135 г. сл. Хр.). Самият той загива там. Въстанието е съпътствано от подем на религиозен ентузиазъм, понеже в Бар-Кохба участниците виждат обещания от старозаветните пророци Месия избавител. — Бел.прев. ↑

[4] Град, разположен северно от Назарет, където Исус прави първото си чудо (вж. Йоан, 2; 1–11). — Бел.прев. ↑

[5] Превод Стоян Бакарджиев. — Бел.прев. ↑

[6] Поток, в близост до който намира убежище пророк Илия, след като е възбудил гнева на цар Ахав и жена му Йезавел. Докато се укрива там, храна му носят враните по Божия заповед (вж. 3 Цар. 17; 1–7). — Бел.прев. ↑

[7] Цитат от стихотворението на английския поет Уилям Блейк (1757–1827) „О, богохулци, докога?“. — Бел.прев. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.